

शिक्षक तालिम-पुस्तिका

शान्ता शिक्षा ई-पाटी, सानेपा, ललितपुर
फोन: ५५२३०२६ ईमेल: info@olenepal.org
www.olenepal.org

भूमिका

कक्षाकोठाको गुणस्तर शिक्षा-विकासमा सूचना तथा सञ्चार-प्रविधिलाई (ICT--Information and Communication Technology) एकिकृत गर्ने लक्ष्य बोकी साक्षा शिक्षा ई-पाटीको स्थापना भएको हो । यसले विगत ६ महिनाको अवधिभित्र नेपालमा ICT मा आधारित शिक्षा पद्धतीको सुरुआतका लागि अत्यावश्यक कामहरूमा महत्वपूर्ण प्रगति गरेको छ । यस प्रयासमा साक्षा शिक्षा ई-पाटीले शिक्षा विभागसित नेपाल सरकार, शिक्षा विभागअन्तर्गतको One Laptop Per Child (OLPC) project मा सहयोग पुर्याउने भनी सहमति-पत्रमा हस्ताक्षर गरेको छ । यस परियोजना कार्यान्वयनको पहिलो चरणमा शिक्षा विभागले परिक्षणका लागि बासुकी निम्न माध्यमिक विद्यालय, लाकुरी भञ्ज्याङ, लामाटार गाविस, ललितपुर र विश्वामित्र गणेश निम्न माध्यमिक विद्यालय, लुबु गाविस, ज्यामिरेकोट, ललितपुरलाई परिक्षण विद्यालयका रूपमा छनोट गरेको छ । साक्षा शिक्षा ई-पाटीले आउँदो शैक्षिक सत्र २०६५ बाट यी दुई विद्यालयहरूको कक्षा २ र ६ मा शिक्षा विभागसितको सहकार्यमा OLPC project सुरु गर्दैछ ।

प्रविधिले कक्षाकोठाभित्र र बाहीरको सिकाइ-अनुभवमा उल्लेखनीय अभिवृद्धिमा सघाउने भए तापनि नेपालमा OLPC project लाई सफल बनाउन यसका विभिन्न पक्षहरूको सम्बोधन हुनु आवश्यक छ । विद्यालयहरूमा ल्यापटप वितरण गर्ने वित्तिकै शिक्षाको गुणस्तर र पहुँचसित जोडिएका समस्याहरू समाधान हुन्छन् भनी सोच्नु अपरिपक्व हुन्छ । तसर्थ, उपयुक्त डिजिटल शैक्षिक सामग्रीहरूको निर्माण, आवश्यक पूर्वाधारहरूको विकास, यस प्रयासमा शिक्षक र समुदायलाई तयार पार्ने काम र सरोकारवालाहरूको क्षमता अभिवृद्धिमा ध्यान जानु आवश्यक छ ।

सिकाइका विषयवस्तुहरूको पक्षमा भन्नुपर्दा, साक्षा शिक्षा ई-पाटीले पाठ्यक्रमको सिकाइ-उपलब्धिअनुरूप कक्षा २ र ६ अन्तर्गत गणित र अङ्ग्रेजीका अन्तरक्रियात्मक डिजिटल शैक्षिक सामग्री निर्माण गरिरहेको छ । यी सामग्री कक्षाको दैनिक शिक्षणमा शिक्षकबाट प्रयोगहुने उद्देश्य राखिएको छ । विद्यार्थीहरूले यस्ता सामग्रीहरूलाई कक्षाकोठाबाहीर पनि अभ्यास गर्न सक्ने भएको हुँदा उनीहरूमा स्वाध्ययन र स्वयम्-मूल्याङ्कनको बानी विकास गर्न मद्दत पुग्छ । साक्षा शिक्षा ई-पाटीले 'ई-पुस्तकालय' नामक डिजिटल पुस्तकालय पनि निर्माण गरिरहेको हुँदा यसबाट विद्यार्थीहरूमा बाल साहित्यका इलेक्ट्रोनिक पुस्तकहरू, विभिन्न विषयका सहायक पुस्तकहरू, सन्दर्भ सामग्री, समाचार-सञ्चारमाथिको पहुँच बन्दछ । साथै, ई-पुस्तकालयमा शिक्षकहरूका निम्ती शिक्षण र पेसागत विकासका सामग्रीको पनि एउटा खण्ड हुनेछ । देशको पाठ्यक्रममा आधारित अन्तरक्रियात्मक सिकाइ-सामग्रीका साथसाथै ई-पुस्तकालयजस्तो वृहत् स्रोतसामग्रीले मुलुकभरका विद्यार्थीहरूलाई गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्ने काममा सघाउनेछ भन्ने अपेक्षा गरिएको छ ।

साक्षा शिक्षा ई-पाटीले दुईओटा परिक्षण विद्यालयहरूलाई शिक्षा विभागसित सम्पर्क स्थापित गराउने प्रक्रियामा काम गरिरहेको छ । त्यसैगरी, वृहत् योजनाअन्तर्गत मुलुकभरका विद्यालयहरूलाई शिक्षा विभागसित आन्तरिक सम्पर्क स्थापित गराउने योजना रहेको छ । यस किसिमको इलेक्ट्रोनिक सम्पर्क पद्धतीले विद्यालयलाई एकदमै नयाँ शैक्षिक सामग्रीहरू प्राप्त गर्न र शिक्षा विभागलाई मुलुकभरका विद्यालयहरूबाट तत्कालैको तथ्याङ्क लिन/पाउन सहयोग पुर्याउनेछ । साक्षा शिक्षा ई-पाटीको तर्फबाट यस किसिमको नेटवर्क स्थापना गर्ने काममा श्री महाविर पुनले नेतृत्व लिई रहनुभएको छ । साथै, विभागबाट परिक्षण विद्यालयहरूसितको ताररहित नेटवर्क स्थापनाको प्रक्रिया लगभग सकिन

लागेको छ । परिक्षण विद्यालयहरूमा बत्तीका लागि पूर्वाधार अध्ययन गरी विनाअवरोध र सुरक्षित किसिमबाट विद्युत सञ्चारका लागि आवश्यक पर्ने उपकरणहरू पठाउने काम टुङ्गीएको छ ।

हामीलाई यस परियोजनाको सफलता अन्य कुनै पनि शिक्षा विकासका प्रयासहरूजस्तै शिक्षकमा निर्भर रहेको छ भन्ने लाग्छ । शिक्षाको कार्यक्रम कक्षासम्म लगेर कार्यान्वयन गर्ने र दैनिकरूपमा विद्यार्थीहरूसित अन्तरक्रिया गर्ने व्यक्ति शिक्षक नै हो । यस किसिमको शिक्षाको नयाँ कार्यक्रमबाट पुग्ने फाइदाहरूमा शिक्षक विश्वस्त नभएसम्म यो कार्यक्रमलाई उनीहरूले स्विकारेको र अङ्गीकार गरेको मान्न सकिदैन । उनीहरूलाई यसका फाइदाहरूमा विश्वस्त पार्नका लागि कक्षाकोठामा प्रभावकारी ढङ्गले प्रयोग गर्न सजिलो हुने किसिमबाट कार्यक्रमका बारेमा शिक्षकलाई आवश्यक ज्ञान र सीपहरूबाट सक्षम बनाउनु आवश्यक छ । यसका साथै, हामीले के विश्वास गरेका छौं भने सम्बन्धित समुदायलाई यस कार्यक्रमका बारेमा सचेत गराउने र ल्यापटपको सुरक्षामा महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्ने व्यक्ति पनि शिक्षक नै हुन ।

साझा शिक्षा ई-पाटीले शिक्षा विभागसितको सहकार्यमा गत पौष महिनामा १३ सामुदायिक/सरकारी विद्यालयका २५ शिक्षकहरूलाई संलग्न गरी OLPC project का चुनौतीहरू र यस कार्यक्रमको सफलतामा गर्नुपर्ने तयारी विषयक एकदिने अन्तरक्रिया कार्यक्रम सञ्चालन गरेको थियो । यो पहिलो पटकको तालिम पुस्तकमा उक्त कार्यक्रममा उठेका सवाल/मुद्दाहरूलाई सम्बोधन गर्ने कोसिस गरिएको छ तरपनि यो अन्तिम रूप होइन् । तसर्थ, हामीले OLPC project को सफलतापूर्वक कार्यान्वयनका लागि शिक्षक, प्रशाशक, सरोकारवालाहरू र सम्बन्धित सबैबाट निरन्तरको सुझाव र सल्लाहले यस प्याकेजलाई अझ निखार्ने आशा गरेका छौं ।

आशा छ, यस तालिमबाट सहभागी शिक्षकहरूले ल्यापटपको प्रयोगले विद्यार्थीहरूको सिकाइमा फाइदा पुग्नेछ भन्ने विश्वास लिएर जानेछन् । साथै, आ-आफ्नो कार्यक्षेत्रमा गई अभिभावक र सरोकारवालाहरूसित यस कार्यक्रमका बारेमा अन्तरक्रियाका लागि अभिमुखीकरणको आयोजना गर्नेछन् । अन्तमा, यस तालिम पुस्तकको निर्माण गरी हाम्रो हातसम्म पार्ने काममा मद्दत पुर्याउनुहुने सम्पूर्ण महानुभावहरूप्रति म आभार व्यक्त गर्दछु ।

रवि कर्माचार्य
कार्यकारी निर्देशक
साझा शिक्षा ई-पाटी
२०६४, चैत्र

दुई शब्द

नेपालले विगत चार दशकमा बालबालिकाहरूको आधारभूत शिक्षामाथिको पहुँचमा यथेष्ट प्रगति गरेको पाइन्छ। अहिलेको समयमा आधारभूत शिक्षालाई सुविधाभन्दा पनि अधिकारका रूपमा लिन थालि सकिएको छ। यो तथ्य सन् २०१५ सम्म सबै नेपालीलाई प्राथमिक शिक्षा उपलब्ध गराउने सरकारको प्रतिवद्धताबाट पनि फल्कन्छ।

शिक्षित, लोकतान्त्रिक र खुला समाजनिर्माणका लागि शिक्षामाथिको पहुँच बढाउनु पहिलो महत्त्वपूर्ण कदम हो तथापि नेपालको शैक्षिक क्षेत्रमा अहिले पनि दुई प्रमुख समस्याहरू यथावत् छन्। पहिलो समस्या सामुदायिक विद्यालयको शिक्षाको निम्न गुणस्तर हो भने दोस्रो समस्या विद्यालयहरूको किसिम (निजी र सामुदायिक), क्षेत्र र जनसङ्ख्या-समूहबीचमा शिक्षाको गुणस्तर र पहुँचमा व्यापक असमानता रहनु हो। यहाँनिर शिक्षाको गुणस्तर र असमानताजस्ता जोडी समस्याहरूसित कसरी जुगुने भन्ने एक अहम् प्रश्न खडा हुन्छ।

सङ्ख्यात्मक प्रगतिबाट गुणात्मक र समतामूलक विकासतर्फ शिक्षा नीतिलाई उन्मुख गराउने हो भने शिक्षाविद्/शिक्षाकर्मीहरूको ध्यान शिक्षाविकासको परम्परागत तरिकाहरू (जस्तै-भौतिक पूर्वाधारमा सुधार, शिक्षक-विद्यार्थीको अनुपातमा वृद्धि र शिक्षणका सीपहरूमा सुधार) भन्दा बाहिर जानु आवश्यक छ। यस्ता सुधारहरू महत्त्वपूर्ण हुने भए तापनि सरकारले उच्च गुणस्तरको शिक्षामा सबै विद्यार्थीहरूको समतामूलक पहुँचलाई सुनिश्चित गर्नका लागि एउटा अर्ध प्रस्ट र प्रभावकारी रणनीति तयार पार्नु आवश्यक छ। सबै नेपाली बालबालिकाहरूलाई उच्च गुणस्तरको विद्यालय-शिक्षा प्रदान गर्ने काममा सूचना तथा सञ्चार-प्रविधि (ICT--Information and Communication Technology) को माध्यम समस्या समाधानको एउटा अर्थपूर्ण तरिका बन्न सक्छ। यस प्रयोजनका लागि नेपाल सरकारले प्रतिबालक एक ल्यापटप परियोजना सुरु गरेको छ। यस परियोजनाको उद्देश्य भनेको कम्प्युटरलाई शिक्षणप्रक्रियाको अभिन्न अङ्गका रूपमा प्रयोग गरी सबै नेपाली बालबालिकाहरूलाई गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्नु हो।

प्रयोगकर्ताले कम्प्युटरमा राखिएका अन्तरक्रियात्मक शिक्षण-क्रियाकलाप र अन्य डिजिटल सामग्रीलाई शिक्षण-सिकाइको प्रक्रियामा प्रभावकारी किसिमबाट उपयोग गर्न नसकेमा विद्यालयमा कम्प्युटरको उपलब्धताले मात्रै अर्थ राख्दैन। तसर्थ, ICT मा आधारित कुनै पनि शिक्षण-सिकाइको पद्धतिलाई कार्यान्वयन गर्ने काममा शिक्षकलाई तयार पार्नु (शिक्षक-तालिम) एउटा अति महत्त्वपूर्ण कदम हुन आउँछ। यस किसिमको नौलो शिक्षणको तरिकामा शिक्षकहरू राम्ररी नभिज्दासम्म शिक्षण-सिकाइको प्रक्रिया ICT ले सीमित मात्र प्रभाव राख्दछ। साथै, शिक्षकहरू स्थानीय समुदायका प्रभावशाली सदस्य भएको नाताले पनि उहाँहरूलाई सक्षम बनाउँदा यस प्रयासमा समुदायको सहभागिता बढाउन मद्दत पुग्छ।

विद्यालयतहमा शिक्षकहरू नै परिवर्तनका मुख्य वाहक हुन् र उनीहरूलाई तयार पार्नु भनेको नै उनीहरूको सबलीकरण हो भन्ने ठानी यो तालिम पुस्तक तयार पारिएको छ। यस तालिम पुस्तकको उद्देश्य शिक्षण सिकाइको प्रक्रियाअन्तर्गत ICT मा आधारित शैक्षिक सामग्रीलाई एकीकृत गर्ने सीपमा शिक्षकहरूलाई सक्षम तुल्याउनु हो। साथै, शिक्षकहरूलाई ICT मा आधारित सामग्रीहरू एकीकृत गरी स्वतन्त्र रूपमा पाठयोजना निर्माण गर्न र त्यसलाई कार्यान्वयन गर्न सक्ने तुल्याउनु हो। यस अर्थमा शिक्षक तालिममा प्रशिक्षकको भूमिका निर्णायकभन्दा पनि सहयोगात्मक हुन्छ।

शिक्षकहरूलाई सूचना तथा सञ्चार-प्रविधि ICT मा आधारित शिक्षणमा प्रभावकारी ढङ्गले तयार पार्नका लागि यी तीन क्षेत्रहरूमा पर्याप्त तालिम हुनु आवश्यक छ :

१. सूचना-प्रविधि साक्षरता,
२. बालकेन्द्रित अन्तरक्रियात्मक शिक्षण र
३. बालकेन्द्रित अन्तरक्रियात्मक शिक्षणभित्र ICT मा आधारित क्रियाकलापहरूको एकीकरण ।

यस तालिम पुस्तकले माथिका तीनै क्षेत्रहरूलाई समेटेको छ तर पनि तालिमको समयमा बालकेन्द्रित अन्तरक्रियात्मक शिक्षणभित्र ICT मा आधारित क्रियाकलापहरूको एकीकरणलाई विशेष महत्त्व दिनु आवश्यक छ । नेपालमा यस क्षेत्रमा पूर्वअनुभव नभएका हामीलाई थाहा भएकै तथ्य हो । साथै, अन्य मुलुकहरूसित पनि यस क्षेत्रमा काम गरेको सीमित अनुभव छ । तसर्थ, यस किसिमको तालिम पहिलोपटक सञ्चालन हुँदै छ र आगामी दिनमा गरिने यस्ता तालिमहरूका लागि यसपटकको तालिमबाट अर्थपूर्ण अनुभव र पृष्ठपोषण प्राप्त गर्न सकिन्छ ।

यस तालिमयोजनामा रहेको फरक विशेषता भनेको यसमा विद्यालयबाहिरको आवासीय र विद्यालय/कक्षाकोठामा आधारित तालिमको संयोजन रहेको छ । आवासीय तालिमले शिक्षकहरूलाई शिक्षणका आधारभूत धारणा, कम्प्युटर र डिजिटल शैक्षिक सामग्रीसितको पर्याप्त ज्ञान, सीप र अभ्यासको अवसर उपलब्ध गराउनुका साथसाथै शैक्षिक सत्र प्रारम्भका केही हप्ताहरूका लागि शिक्षणको पाठयोजनानिर्माण गर्न सघाउँछ । विद्यालय/कक्षाकोठामा आधारित तालिमअन्तर्गत आवासीय तालिममा शिक्षकहरूबाट तयार पारिएका पाठयोजनाहरूको कार्यान्वयन र शिक्षणपद्धतिमा निखार ल्याउने काम गरिन्छ । आवासीय र विद्यालय/कक्षाकोठामा आधारित तालिमको बीचको समयमा समुदायबाट आवश्यक सहयोगका लागि अभिभावक र सरोकारवालाहरूको अभिमुखीकरणको काम गरिन्छ ।

यस तालिम पुस्तकमा तालिमअवधिमा प्रयोग हुने हातेपत्र, टचुटोरियल, शिक्षाका सिद्धान्तहरू आदि समावेश गरिएका छन् । यसले शिक्षकहरूलाई आफ्नो विद्यालयका लागि पाठयोजनाहरूको निर्माण र कार्यान्वयनको समयमा सन्दर्भसामग्रीका रूपमा सहयोग पुऱ्याउनेछ ।

यो तालिम-पुस्तक साझा शिक्षा ई-पाटीका तालिम संयोजक र अगुवा प्रशिक्षक श्री विपुल गौतमको सहयोगमा तयार पारिएको हो । यसको प्रारम्भिक मस्यौदामा साझा शिक्षा ई-पाटीका पाठ्यक्रम विज्ञ तथा वरिष्ठ प्रशिक्षक श्री कामना रेग्मी, साझा शिक्षा ई-पाटी परिवारका सदस्यहरू र शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्र, सानोठिमीका सहपाठीहरूबाट पृष्ठपोषण प्राप्त भएको थियो । यस अर्थपूर्ण सहयोगका लागि म उहाँहरूलाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु । साथै, यो पहिलो प्रयास भएकाले यसको सुधारमा शिक्षाक्षेत्रसित सम्बन्धित सम्पूर्ण महानुभावहरूबाट सुझाव र सहयोगको अपेक्षा गर्दछु ।

डा. सौरभदेव भट्ट
शिक्षा निर्देशक
साझा शिक्षा ई-पाटी
२०६४, चैत्र

तालिममा संलग्न कर्मचारीहरू

प्रशिक्षकहरू

श्री विपुल गौतम

श्री कामना रेग्मी

डा. सौरभदेव भट्ट

कम्प्युटर सिस्टम इन्जिनियर्स

श्री ब्रायन वेरी

श्री सुलोचन आचार्य

विषय-सूची

प्रशिक्षकले ध्यानदिनुपर्ने कुराहरू	(क)
कक्षा-शिक्षण र शिक्षक-तालिमसित गाँसिएका आधारभूत विश्वासहरू	(ख)

खण्ड-एक

तालिमको योजना	१-३०
परिचय	१
शिक्षक तालिमको उद्देश्य	२
शिक्षक तालिमको बनोट	२
प्रस्तावित कक्षाकोठाको संरचना	३
तालिम-प्रक्रियाअन्तर्गतका खुट्किलाहरू	४
सरोकारवालाहरूको अभिमुखीकरण	५
अभिभावक अभिमुखीकरण	६
पाठयोजनाको बनोट	७
शिक्षण-सिकाइका तरिकाहरू	७
तालिमका लागि चाहिने आवश्यक प्रशिक्षक/सहजकर्ताहरू	८
तालिमको दैनिक समय-तालिका	९
पहिलो दिनको योजना	१०
दोस्रो दिनको योजना	१४
तेस्रो दिनको योजना	१७
चौथो दिनको योजना	२०
पाँचौं दिनको योजना	२३
छैठौं दिनको योजना	२५
सातौं दिनको योजना	२६
वृत्तचित्र अवलोकन फाराम	२७
तालिममा आवश्यक पर्ने सामग्रीको तालिका	२९

बाल विकास र सिकाइका सिद्धान्तहरू	३१-४३
सिकाइ के हो ?	३१
कक्षा २ का विद्यार्थीहरू	३२
कक्षा ६ का विद्यार्थीहरू	३८
शिक्षाका सिद्धान्तहरू	४४-५०
जँ पियाजे	४४
लेभ स्मेनोभिच भाइगोत्स्की	४८

प्रशिक्षकले ध्यानदिनुपर्ने कुराहरू

१. तालिमको अवधिमा सहभागी शिक्षकहरूले ई-पाटीका शिक्षण क्रियाकलाप र ई-पुस्तकालयको प्रयोगमा प्रसस्त अभ्यास गर्न पाएका छन् वा छैनन् भन्ने कुरामा प्रशिक्षकले ध्यानदिनु निकै आवश्यक छ ।
२. तालिमको हरेक दिनको सुरुआत विहानको सन्देश पढ्न लगाएर गर्नुहोस् । सन्देशमा सम्बन्धित दिन गरिने विषयवस्तुहरू लेख्नुहोस् । शिक्षकलाई आफ्नो कक्षा पनि यसैगरी सुरुगर्नुपर्ने बताउनुहोस् ।
दोस्रो दिनका लागि तालिमकक्षमा पियाजे परिक्षण गर्न ५/७ जना बालकालिकाहरू चाहिने भएकाले प्रशिक्षकले समयमै त्यसको व्यवस्था मिलाउनु पर्छ ।
३. सहभागीहरूलाई तालिमको चौथो दिन कक्षा अवलोकनका लागि लैजाने हो भने समयमै यातायातको साधनको व्यवस्था गर्नुपर्छ । समयमै सम्बन्धित विद्यालयको प्रअसित सम्पर्क गरी त्यसको व्यवस्था मिलाउनु पर्छ । यसको विकल्पमा प्रशिक्षकले तालिम कक्षमै वृत्तचित्र देखाउन सक्नुहुन्छ ।
४. प्रशिक्षकले तालिमको उपयुक्त समयमा पटक-पटक ई-पुस्तकालय प्रयोगका बारेमा प्रशिक्षार्थी शिक्षकहरूलाई अभ्यास गराउनु पर्छ । स्मरणरहोस्, तालिमको अवधिभित्र शिक्षकहरूले पर्याप्त मात्रामा ई-पुस्तकालय प्रयोगको अभ्यास गर्न पाउनुपर्छ ।
५. प्रशिक्षकले चारदिने आवासीय तालिमको समयमा प्रधानाध्यापक र शिक्षकहरूसित छलफल गरी विद्यालयमा ई-पाटीबाट गरिने कक्षा शिक्षणको कार्यतालिका निर्माण गर्नुपर्छ । कार्यतालिकामा पाँचौँ, छैठौँ र सातौँ दिनमा गरिने शिक्षणका क्रियाकलापहरू छुट्याउनुपर्छ । साथै, कक्षाको तयारी, कक्षा सञ्चालन, अवलोकन र छलफलको समय पनि छुट्याउनुपर्छ । कार्यतालिका बनाउन तलको ढाँचा प्रयोग गर्न सकिन्छ :

ई-पाटीको क्रियाकलाप	कक्षा तयारीको समय (कक्षा अवलोकनका आधारहरू निर्धारण)	कक्षा सञ्चालन र अवलोकनको समय	कक्षा पश्चात अनुभव विश्लेषणको समय
पाँचौँ दिनको क्रियाकलाप—			
छैठौँ दिनको क्रियाकलाप—			
सातौँ दिनको क्रियाकलाप—			

६. प्रशिक्षकले सम्बन्धित शिक्षकहरूसित छलफल गरी तालिमको सातौँ दिन पुनर्ताजगी तालिमका सम्भावित विषयवस्तुमा कुराकानी र कक्षा २ अनि ६ का विद्यार्थीसितको समूहिक अन्तरवार्ताका लागि विद्यालयको समय छुट्याउनु पर्छ ।

(क)

कक्षा-शिक्षण र शिक्षक-तालिमसित गाँसिएका आधारभूत विश्वासहरू

कक्षाको दैनिक शिक्षण-कार्यमा सूचना-सञ्चार प्रविधि (Information, Communication Technology-- ICT) को एकीकरण नेपालको सन्दर्भमा एउटा नौलो प्रयोग हो । शिक्षा विभागले प्रति बालक एक ल्यापटप परियोजनामार्फत कक्षाको पठनपाठन प्रक्रियामा ICT लाई एकीकृत गर्ने प्रयास गरेको छ । यसबाट विद्यार्थीहरूको सिकाइ रमाइलो र प्रभावकारी बनाउन मद्दत पुग्छ, भन्ने आधारभूत विश्वास रहेको छ । यस परियोजनाको लक्ष्य भनेको अहिले सञ्चालनमा रहेको शिक्षण-पद्धतिलाई विस्थापित गर्ने होइन, बरु त्यसलाई अझ प्रभावकारी तुल्याउने हो । शिक्षण-कार्यलाई भन व्यवस्थित र शिक्षकको पाठयोजनालाई भन प्रभावकारी बनाउन मद्दत पुऱ्याउनु हो । तसर्थ, कक्षामा ल्यापटपले अन्तरक्रियात्मक सिकाइ-सामाग्रीका रुपमा भूमिका निर्वाह गर्नेछ, र विद्यार्थीहरूको सिकाइ-प्रक्रियामा सहयोग पुऱ्याउनेछ । विद्यार्थीहरूमा स्वाध्ययन बानीको विकास गराउनेछ ।

कक्षाको सिकाइ-प्रक्रियामा ICT एकीकृत गर्नु भनेको शिक्षकले पढाउने पाठको पूर्ण प्रक्रियाअन्तर्गत ल्यापटपलाई सहायक सामाग्रीका रुपमा प्रयोग गर्नु हो । पाठ्यक्रमअन्तर्गतका सिकाइ-उपलब्धि हासिल गराउनका निम्ती ल्यापटपमा भएका अन्तरक्रियात्मक क्रियाकलापलाई कक्षाको शिक्षणप्रक्रियामा समावेस गर्नु हो । विद्यार्थीहरूको प्रभावकारी सिकाइका लागि शिक्षण-प्रक्रियाको उपयुक्त स्थानमा उपयुक्त किसिमले अन्तरक्रियात्मक क्रियाकलापहरूलाई जोड्नु हो । यसका लागि चाहिने आवश्यक ज्ञान र सीपहरूबाट शिक्षकहरूलाई सक्षम बनाउने काम निकै महत्त्वपूर्ण छ । यस सीपमा शिक्षकहरू सबल भए भने मात्रै ICT शिक्षणको एक प्रभावकारी माध्यम बन्न सक्छ । तसर्थ, शिक्षकहरूलाई तयार पार्ने शिक्षक-तालिम र तालिमपश्चात कक्षाको प्रभावकारी शिक्षणअन्तर्गत यस परियोजनाले निम्न कुराहरूमा विश्वास गरेको छ :

- १) प्रति बालक एक ल्यापटप परियोजना लागु हुने विद्यालयका शिक्षकहरूले शिक्षणको आधारभूत तालिम लिएका छन् । उनीहरूलाई शिक्षणको विषयवस्तु र प्रक्रियामा अनुभव छ ।
- २) शिक्षकहरूलाई कक्षाको शिक्षण-कार्यमा ल्यापटप प्रयोगका ज्ञान र सीपहरू तालिमको माध्यमबाट दिन सकिन्छ ।
- ३) विद्यालयहरूले तालिममा निर्धारण गरेबमोजिम कक्षाकोठाको सँरचनामा सुधार ल्याउछन् र शिक्षकहरूले तालिममा अभ्यास गरेबमोजिम शिक्षणको कार्य सञ्चालन गर्छन् ।
- ४) विद्यालयहरूले तालिममा गरेको अभ्यास र तयार पारेको कार्य-योजनाबमोजिम आ-आफ्नो ठाउँमा अभिभावक तथा सरोकारवालाहरूको अभिमुखीकरण कार्यक्रम सम्पन्न गर्छन् ।

खण्ड- एक

तालिमको योजना

परिचय

हामी सबै शिक्षकहरू कक्षा-शिक्षणलाई प्रभावकारी बनाउने प्रयासमा निरन्तर लागि रहेका हुन्छौं। प्रभावकारी शिक्षण भन्नाले विद्यार्थीलाई बुझी उनीहरूको रुचि, क्षमता र अर्थपूर्ण तरिकाबाट गरिने शिक्षणलाई बुझाउँछ। 'चक र गफ' जस्तो परम्परागत शिक्षणले सिकाइलाई प्रभावकारी बनाउँदैन भन्ने हामी सबैले मनन गरेको तथ्य के हो। त्यसो भए के गर्ने र कसरी सिकाइ-प्रक्रियालाई अगाडी बढाउने? यो निकै अहम् प्रश्न हो। अहिले शिक्षण-सिकाइको क्षेत्रमा जति नयाँ तरिकाहरू हामीले सुन्न, देख्न र सिक्न पाएका छौं सम्भवतः यही प्रश्नको खोजीको परिणाम हो।

शिक्षकलाई कक्षामा सिकाउने विषयवस्तुको अभाव छैन। कक्षामा के सिकाउने भन्ने कुरा पाठ्यक्रममा बताइएको छ। शिक्षक सदैव प्रयत्नरत रहनुपर्ने भनेको प्रभावकारी सिकाइको प्रक्रिया र सामग्रीमा हो। कस्तो हुँदो हो यदि शिक्षकले विद्यार्थीको सिकाइलाई कुनै एउटा यन्त्रको प्रयोगबाट सुन्न, हेर्न, खेल्न, लेख्न र अभ्यास गर्न लगाएर सिकाउन पाए! अब यो अचम्मको कल्पना होइन। विद्यार्थीहरूको सिकाइ रमाइलो र प्रभावकारी बनाउने अभिप्रायले नेपाल सरकार तथा साभ्ना शिक्षा ई-पाटीको संयुक्त प्रयासमा कक्षाको दैनिक शिक्षणभित्र बाल कम्प्यूटर एकिकृत गरिदैंछ। विद्यार्थीले प्रयोग गर्ने कम्प्यूटरमा देखिने स्क्रीनलाई 'ई-पाटी' भनी नामाकरण गरिएको छ, जसरी निकै पहिला विद्यालयमा पढ्न जाँदा विद्यार्थीहरूले पाटी बोकेर जान्थे। अब विद्यार्थीहरूले विद्यालयमा 'ई-पाटी' बोकेर जानेछन् र आफ्नो सिकाइलाई रमाइलो, चुनौतीपूर्ण र प्रभावकारी तरिकाले सिक्नेछन्। यस प्रयासलाई हामी शिक्षकले शिक्षण-कार्यमा सूचना-सञ्चार प्रविधि (Information and Communication Technology-- ICT) को प्रयोग भनी बुझ्नु पर्छ।

शिक्षकले बुझ्नुपर्ने महत्त्वपूर्ण कुरा के हो भने ई-पाटीले अहिलेको शिक्षण प्रणालीलाई विस्तारित गर्ने होइन। बरु, शिक्षकहरूले गर्ने पठनपाठनको कामलाई अझ सजिलो, व्यवस्थित र प्रभावकारी बनाउँने हो। शिक्षकले पाठयोजना बनाउँने पर्छ, उपयुक्त विधि निर्धारण गर्ने पर्छ र विद्यार्थीको प्रगतिको मूल्याङ्कन गर्ने पर्छ। ई-पाटी भनेको त विद्यालयमा शिक्षणको एउटा सामग्री थपिएको मात्रै हो। यसबाट शिक्षकका निम्ति सामग्री छनोटका एउटा विकल्प बढेको भन्नु पर्छ।

अहिलेको समयमा विद्यालय शिक्षाअन्तर्गतका सिकाइ-उपलब्धिहरूमा सूचना-सञ्चार प्रविधिलाई गाँस्नु अपरिहार्य देखिन्छ, किनभने मानिसहरूले व्यापकरूपमा कम्प्यूटर र इन्टरनेटलाई सञ्चारको एक सशक्त माध्यमका रूपमा प्रयोग गर्न थालेका छन्। शिक्षामा कम्प्यूटर र इन्टरनेटको प्रयोगले विद्यार्थीहरूको सिकाइलाई रमाइलो र चाखलाग्दो बनाउँछ। उनीहरूको सिकाइलाई सहज र शिक्षकले गर्ने शिक्षणलाई प्रभावकारी बनाउँने मद्दत पुऱ्याउँछ। सिकाइका लागि आवश्यक पर्ने सामग्री र जानकारीहरूको पहुँचलाई सजिलो र सम्भव तुल्याउँछ। त्यसैले एक्काइसौं शताब्दीलाई सूचना र प्रविधिको युग भनिएको हो। अहिले सूचना र प्रविधि मानिसको जीवनको अभिन्न अङ्ग बनिसकेको छ। तसर्थ, अहिलेको शिक्षा प्रणालीअन्तर्गत विद्यार्थीको सिकाइ र ज्ञानका लागि सूचना र प्रविधिलाई एकिकृत गर्न सक्नुपर्छ, अन्यथा उनीहरूमाथि न्याय गरेको ठहरदैन।

कक्षामा ई-पाटीको प्रवेशले सिकाइलाई के-कसरी प्रभावकारी बनाउँछ भन्ने सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण प्रश्न हो। सिकाइ प्रभावकारी हुने कुरा कक्षामा त्यसको प्रयोग र दैनिक सिकाइमा ई-पाटीलाई के-कसरी एकिकृत गरिन्छ भन्नेले निर्धारण गर्छ। तसर्थ, यो शिक्षक-तालिम कक्षामा ई-पाटीको प्रयोग, दैनिक शिक्षणमा यसको एकिकरण र शिक्षणका विधि र प्रक्रियाहरूमा केन्द्रित छ।

दैनिक शिक्षणमा 'ई-पाटी'को एकिकरण एउटा नयाँ प्रयोग हो। कक्षामा हरेक विद्यार्थी र शिक्षकको हातमा एउटा-एउटा ई-पाटी र शिक्षकले दिएको शैक्षणिक निर्देशनबमोजिम विद्यार्थीहरू सिकाइमा सक्रिय भएर काम गरेको दृष्य हामीले कल्पना गरेको अवस्था हो। यस कल्पनालाई वास्तविकतामा रुपान्तरण गर्नका लागि शिक्षकलाई आवश्यक पर्ने ज्ञान, सीप, दक्षता र अभ्यासमा निकै काम गर्नु छ। यो तालिम त्यसैको प्रारम्भिक कडी हो।

यहाँ तालिमका विषयवस्तु र प्रक्रियालाई विस्तृतमा वर्णन गर्न खोजिएको छ तर पनि प्रशिक्षकले यसको समग्र तस्विरलाई मस्तिष्कमा राखी तयारी गर्नु महत्त्वपूर्ण हुन्छ । सर्वप्रथम प्रशिक्षकले यहाँ उल्लेख गरिएको तालिमको बनोट, प्रक्रिया र विषयवस्तुलाई ध्यानपूर्वक अध्ययन गरेर तालिमको तयारी गर्दा लाफदायी हुन्छ ।

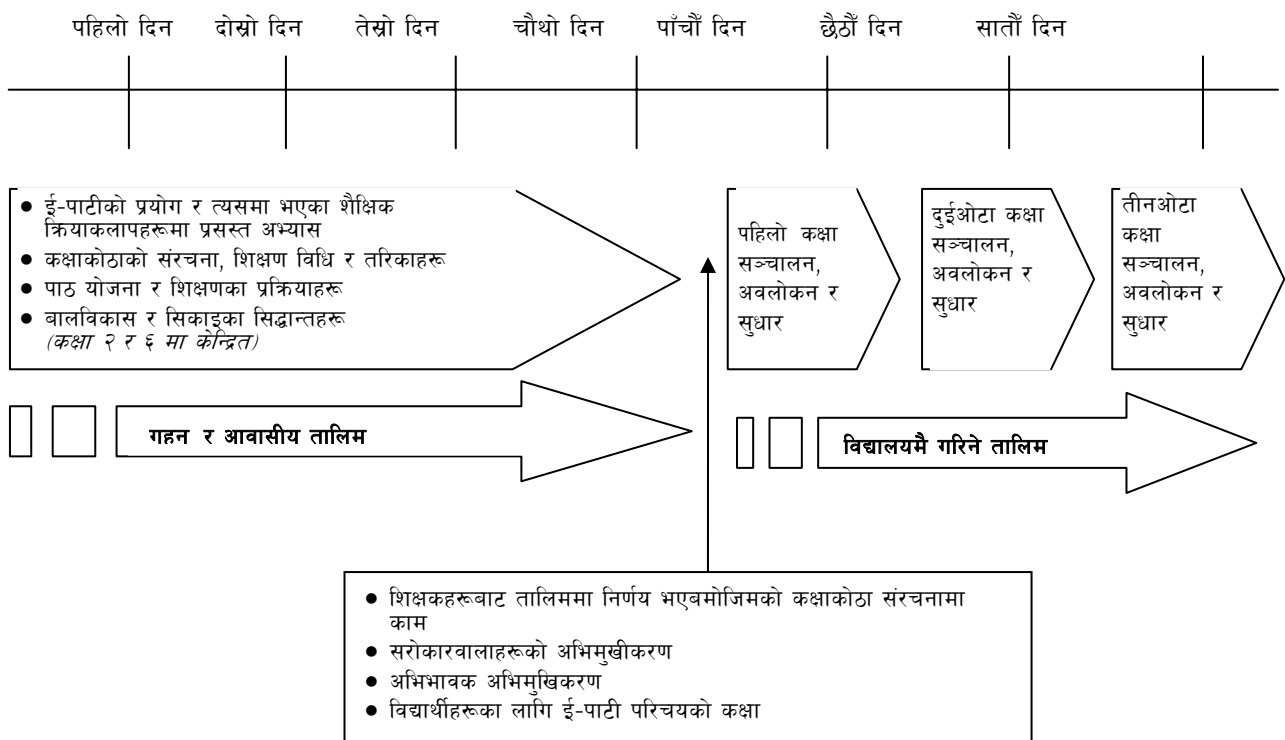
शिक्षक तालिमको उद्देश्य

ई-पाटी शिक्षक-तालिमका प्रमुख पाँच उद्देश्यहरू रहेका छन् :

- १) शिक्षकलाई ई-पाटीमा राखिएका क्रियाकलापहरूको प्रयोग गर्न र प्रयोगमा आइपर्ने सामान्य समस्याहरूको समाधान गर्न सक्षम बनाउने,
- २) कक्षा शिक्षणको विधि र प्रक्रियामा ई-पाटी एकिकृत गर्ने तरिकाहरूमा अभ्यास गराउने,
- ३) कक्षा २ र ६ का विद्यार्थीहरूको क्षमता, रुची र शिक्षणकार्यमा शिक्षकले निर्वाह गर्नुपर्ने सोअनुरूपका भूमिकाहरू पहिल्याउने,
- ४) सिकाईका सिद्धान्तहरूमा छलफल गर्ने र
- ५) शिक्षकहरूलाई तालिममा कक्षामा विद्यार्थी मात्रै होइन कि घरमा अभिभावकहरूलाई पनि ई-पाटीको प्रयोग र सामान्य रेखदेखका तरिकाहरू सिकाउने ।

शिक्षक तालिमको बनोट

ई-पाटी शिक्षक-तालिमभित्र प्रमुख दुई चरणहरू रहेका छन् । तल दिएको योजनाअनुसार पहिलो चरणले चारदिने गहन र आवासिय शिक्षक तालिमलाई समेट्छ । यस चरणमा शिक्षकहरूलाई विद्यालय वातावरणभन्दा बाहिर लगी ई-पाटीको प्रयोग र शिक्षणमा तयार पार्ने काम गरिन्छ ।

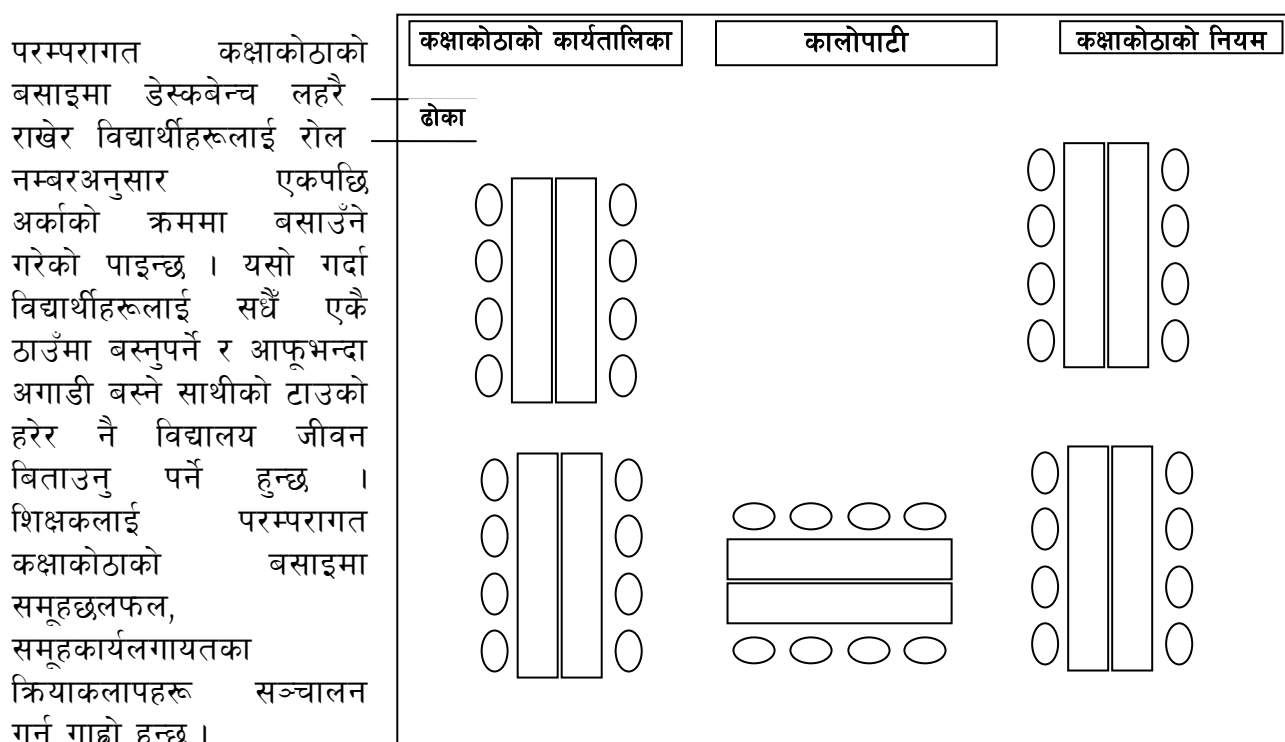
तालिमको दोस्रो चरण कक्षा शिक्षणमा केन्द्रित छ र यस चरणको तालिम विद्यालय वातावरणमा सम्पन्न गरिन्छ । यस प्रकार तालिमको बनोटले शिक्षकको तयारी र विद्यालयको प्रारम्भिक अभ्यास दुवै पक्षलाई समेटेको छ ।

प्रभावकारी शिक्षणको प्रयासमा दैनिक कक्षा शिक्षणभित्र ई-पाटीको एकिकरण एउटा नौलो प्रयोग भएकाले यसका निम्ती तालिमले सर्वप्रथम शिक्षकलाई तयार पार्नु अति आवश्यक छ । ई-पाटीको प्रयोगमा शिक्षकहरू जति सक्षम हुन्छन् त्यति नै कक्षा प्रभावकारी हुन्छ । त्यसपछिको तालिमको दोस्रो आवश्यकता भनेको कक्षाको दैनिक शिक्षणमा विधि र तरिकाहरूसहित ई-पाटीको एकिकरण हो । प्रशिक्षकले यी दुई प्रमुख आवश्यकताहरूलाई मनन गरी तालिमको योजना गर्नु जरुरी छ ।

प्रस्तावित कक्षाकोठाको संरचना

दैनिक कक्षा-शिक्षणमा कक्षाकोठाको संरचनाले ठूलो भूमिका खेल्ने गर्छ । शिक्षकले केहि स-साना कुराहरूमा परिवर्तन ल्याएर प्रभावकारी सिकाइका लागि उपयुक्त हुने किसिमबाट कक्षाकोठाको संरचनालाई सहज र सिकाइअनुकूल बनाउन सक्नुहुन्छ । ई-पाटी शिक्षणको कक्षामा विद्यार्थीहरू आमनेसामने बस्ने कक्षाको बसाइव्यवस्था प्रस्तावित गरिएको छ ।

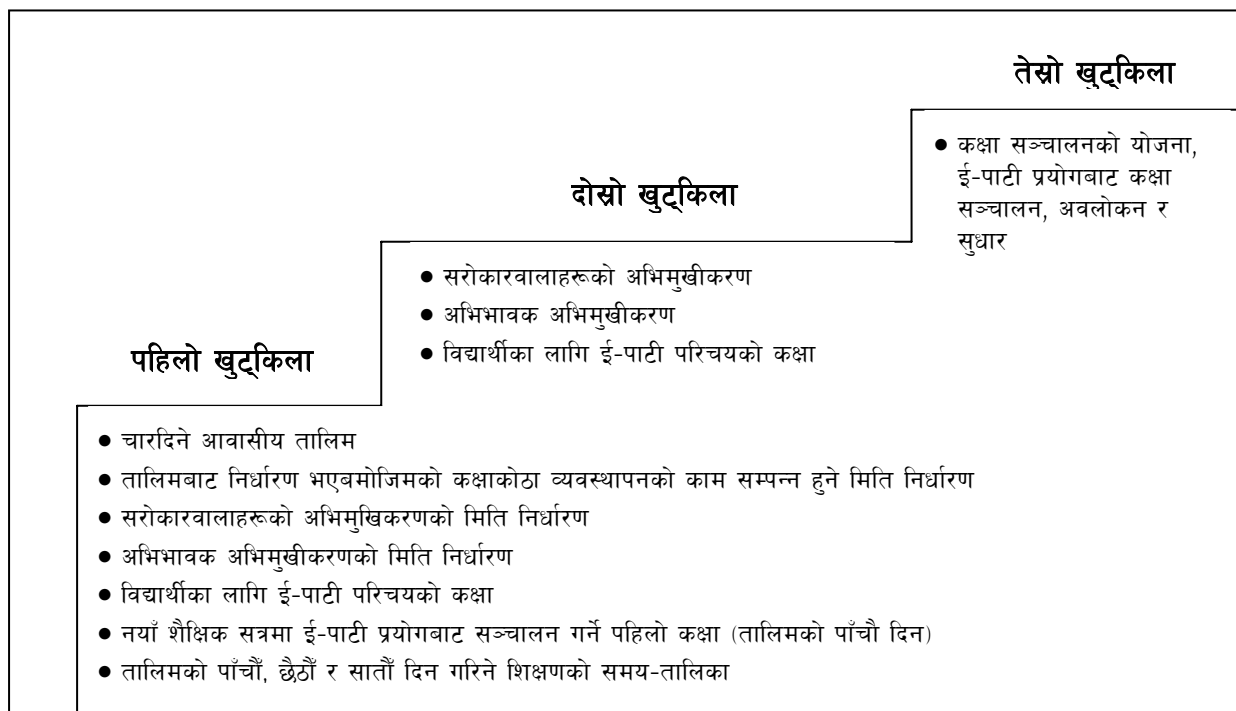
यहाँ प्रस्ताव गरिएको कक्षाकोठाको संरचनामा शिक्षकले दुईओटा डेस्कलाई जोडेर एउटा ठूलो टेबुल बनाउन सक्छन् र विद्यार्थीहरूलाई बस्न टेबुलको दुईतिर बेन्च राखिदिन सक्छन् । यसो गर्दा विद्यालयलाई अतिरिक्त आर्थिक भार पनि पर्दैन । शिक्षकलाई पनि कक्षामा समूहकार्यहरू गराउन, विद्यार्थीहरूले कसरी काम गरिरहेका छन् भनी समूह-समूहमा गएर हेर्न र सहयोग गर्न मद्दत पुग्छ । विद्यार्थीहरूलाई पनि एकअर्कासित अन्तरक्रिया गर्न र सिक्न मद्दत पुग्छ । विद्यार्थीहरूले डेस्कमाथि राखेको ई-पाटी खस्ने डर पनि हुँदैन ।

तालिमको चौथो दिनमा विद्यालय अवलोकनपश्चात कक्षाकोठाको संरचनामा छलफल गर्दा यहाँ प्रस्तावित संरचनाबारे कुराकानी गर्दा फाइदा हुन्छ ।

तालिम-प्रक्रियाअन्तर्गतका खुट्किलाहरू

शिक्षक तालिमले तीन प्रमुख खुट्किलाहरूलाई समेट्छ । तसर्थ, प्रशिक्षकले तालिमको तयारी गर्दा तल देखाइएबमोजिमका प्रमुख खुट्किलाहरू र तालिमको बनोटलाई ध्यानमा राख्नु पर्छ । तालिमको तयारीमा हरेक खुट्किलाअन्तर्गतका कामहरू कहाँ कसरी गर्ने भनी त्यसको मिति/दिन छुट्याउनु अति आवश्यक छ ।

पहिलो खुट्किलाअन्तर्गतको शिक्षक तालिम विद्यालय वातावरणभन्दा बाहिर आवासीयरूपमा गरिन्छ, जसमा शिक्षकलाई हरेक दृष्टिकोणबाट ई-पाटीको प्रयोग गरी कक्षा सञ्चालन गर्न सक्षम बनाउने काम हुन्छ । यस खुट्किलाअन्तर्गत कक्षाकोठाको संरचना निर्धारण, सरोकारवाला र अभिभावकको अभिमुखीकरण विद्यार्थीका लागि ई-पाटी परिचय कक्षा र नयाँ शैक्षिक सत्रको पहिलो कक्षालाई (अर्थात तालिमको पाँचौ दिन) समेटी कार्ययोजना बनाउने काम हुन्छ । साथै, कार्ययोजनामा तालिमको पाँचौ, छैठौँ र सातौँ दिन लिने कक्षाको कार्यतालिकालगायत सरोकारवालाहरूको पहिचान, अभिमुखीकरणको विषयवस्तु निर्धारण, जिम्मेवारीको बाँडफाँड र अभिमुखीकरणको मितिसमेत उल्लेख गरिन्छ । सरोकारवाला र अभिभावकहरूलाई सम्बन्धित कक्षामै बसाएर अभिमुखीकरणको काम सम्पन्न गर्नुपर्ने भएकाले निर्धारित संरचनाअनुसार कक्षाकोठा व्यवस्थित नभएसम्म यो काम रोकिन सक्छ । तसर्थ यी सबै तयारीका कामहरू चारदिने आवासीय तालिममै गरिन्छ । दोस्रो खुट्किलाभित्र तालिमबाट तयारी गरे बमोजिम सरोकारवाला र अभिभावकहरूको अभिमुखीकरण र विद्यार्थीका लागि ई-पाटी परिचयका कक्षाहरू सञ्चालन गर्ने काम हुन्छ । तेस्रो र अन्तिम खुट्किलाअन्तर्गतका कामहरू सम्बन्धित विद्यालयमै गरिन्छ । जसअन्तर्गत कक्षा सञ्चालनको तयारी, ई-पाटी प्रयोग गरी कक्षा सञ्चालन, कक्षा अवलोकन र सुधारका कामहरू हुन्छन् ।

प्रशिक्षकले माथि बताइएका खुट्किलाअन्तर्गतका सम्पूर्ण काम र योजनाहरू चारदिने तालिमको अवधिभित्र सम्पन्न गर्नु अति आवश्यक छ । यस अर्थमा तालिमले शिक्षकलाई तयार पार्ने कामदेखि नयाँ शैक्षिक सत्रको पहिलो कक्षासम्मका सम्पूर्ण प्रक्रियाहरूलाई समेट्छ भनी बुझ्नु पर्छ ।

सरोकारवालाहरूको अभिमुखीकरण

सरोकारवाला भन्नाले विद्यालय शिक्षासित प्रत्यक्ष-अप्रत्यक्षरूपले सम्बन्धित सम्पूर्ण व्यक्ति, कार्यालय र निकायलाई बुझाउँछ । कार्यक्रमका लागि छनोट भएको विद्यालयले यस्ता सरोकारवालाहरूलाई भेला गरी 'ई-पाटी शिक्षण'का बारेमा जानकारी गराउँदा विद्यालयलाई सहयोग पुग्छ ।

सम्भावित सरोकारवालाहरू

- विद्यालयका सबै शिक्षक र प्रधानाध्यापक
- विद्यालय व्यवस्थापन समितिका सम्पूर्ण सदस्यहरू
- अभिभावक-शिक्षक सङ्घका सम्पूर्ण सदस्यहरू
- गाउँ शिक्षा समितिका सदस्यहरू (वडासदस्य छुट्टि हुँदैन)
- समुदायका विद्वान, समाजसेवी र सहयोगी व्यक्तिहरू
- स्रोत-व्यक्तिलगायत जिल्ला शिक्षा कार्यालयका सम्बन्धित कर्मचारी
- गाविस सचिव वा स्थानीय निकायका सम्बन्धित पदाधिकारी/सदस्यहरू

सरोकारवालाहरूले कार्यक्रमका बारेमा बुझ्ने मौका पाउँछन्, कार्यक्रमको प्रभावकारीतामा विचार दिन र भूमिका निर्वाह गर्ने मौका पाउँछन् । निम्नलिखित विषयवस्तुहरूलाई अभिमुखीकरणको कार्यक्रममा समावेश गर्न सकिन्छ :

- १) ई-पाटीबाट कक्षामा गरिने शिक्षणको एउटा नमूना,
- २) यसरी गरिने शिक्षणबाट विद्यार्थीको सिकाइलाई पुग्ने फाइदाहरू,
- ३) ई-पाटीको उचित प्रयोग र सुरक्षामा भूमिका र
- ४) कार्यक्रमको सफलतामा विद्यालयले निर्वाह गर्नुपर्ने भूमिका ।

अभिमुखीकरणबारे यहाँ प्रस्तुत गरिएका विषयवस्तुहरू प्रारम्भिक हुन् । प्रशिक्षकले तालिममा यसका सवाल र विषयवस्तुहरूमा शिक्षकहरूसित छलफल गरी कार्यक्रमको रूपरेखा तयार पार्नुपर्छ । अभिमुखीकरणको काम सम्बन्धित कक्षाभित्र गर्दा प्रभावकारी हुन्छ । मानिलिऔँ सरोकारवालाहरूको सङ्ख्या ५० भएमा उनीहरूलाई २५/२५ जनाको समूहमा छुट्याई अभिमुखीकरणको काम गर्न सकिन्छ । अभिमुखीकरणको काम एक समूहमा सकिन्छ वा त्योभन्दा बढी समूहमा गर्नुपर्छ भन्ने कुरा विद्यालयले पहिचान गरेका सरोकारवालाहरूको सङ्ख्या र कक्षाकोठा संरचनामा निर्भर हुन्छ । मानिलिऔँ कक्षाकोठा संरचनाभित्र एउटा कक्षामा ३० जना विद्यार्थी अटाउँछन् भने एक समूहमा ३० जना सरोकारवालाहरूलाई समावेश गर्न सकिन्छ । विद्यालयले ३० जना सरोकारवालाहरू मात्रै पहिचान गरेमा अभिमुखीकरणको काम एकै पटकमा सकिन्छ ।

अभिमुखीकरणको कामलाई साभ्ना शिक्षा ई-पाटीले सहजिकरण गर्ने छ । अभिमुखीकरणमा ई-पाटीबाट गरिने शिक्षणको एउटा नमूना प्रस्तुत गर्दा तालिमप्राप्त शिक्षकहरूले कक्षाकोठा संरचनाबमोजिमको बसाइव्यवस्थामा एउटा समूहमा एउटा ई-पाटी प्रयोग गरी सरोकारवालाहरूलाई क्रियाकलापको प्रदर्शन गराउन सक्छन् ।

अभिभावक अभिमुखीकरण

विद्यार्थीको शैक्षिक सफलतामा अभिभावकको अहम् भूमिका हुँने भएकोले अभिभावकहरूका निम्ति छुट्टै अभिमुखीकरण कार्यक्रम राखिएको हो । यस अभिमुखीकरणको काम शिक्षक आफैले कक्षामा (कक्षा २ र ६ मा) सञ्चालन गर्दा अझ प्रभावकारी हुन्छ । त्यसैले, अभिभावक अभिमुखीकरणको जिम्मेवारी शिक्षकलाई तोकिएको छ । शिक्षकले समावेस गर्न सक्ने विषयवस्तुहरू तल दिइएको छ :

१) विद्यार्थी कस्तो हुन्छ ?

(कक्षा २ र ६ मा विद्यार्थीको विकास र सिकाइका प्रवृत्तीको सङ्क्षिप्त जानकारी दिने ।)

२) ई-पाटीबाट कक्षामा गरिने शिक्षणको एउटा नमूना

३) यसरी गरिने शिक्षणबाट विद्यार्थीको सिकाइलाई पुग्ने फाइदाहरू

४) अभिभावकले घरमा दिन सक्ने सहयोगी वातावरण— विद्यार्थीको कुरा सुन्ने, आज केके पढ्यौ भनी सोध्ने, ई-पाटीमा कुन काम कसरी गर्नु देख्याउ भनी प्रयोग गर्न उत्प्रेरित गर्ने आदी

५) ई-पाटीमा अभिभावकलाई उपयोगी हुने विषयवस्तुहरू, जस्तै— पत्रपत्रिका आदी

६) घर-विद्यालय र विद्यालय-घरमा ई-पाटीको जतन र सुरक्षा

यहाँ अभिभावक अभिमुखीकरणको खाका दिइएको भएता पनि यसका विषयवस्तु र सवालका बारेमा शिक्षक तालिममा छलफल गरी यसलाई अझ परिष्कृत बनाउनु आवश्यक हुन्छ । अभिमुखीकरणमा एउटा विद्यार्थीको कम्तीमा पनि आमा र बुबा सहभागी भए प्रभावकारी हुन्छ । यसो गर्दा एउटा विद्यार्थीको तर्फबाट २ जना अभिभावक आउने देखिन्छ । तसर्थ, एकपटकमा एउटा कक्षाको आधा विद्यार्थीका अभिभावकहरूलाई बोलाई अभिमुखीकरण गर्न सकिन्छ, किनभने कक्षामा ३० विद्यार्थीको बसाइव्यवस्था भएमा एक पटकमा ३० अभिभावकमात्रै अटाउछन् । अभिभावकलाई कक्षाकोठा संरचनाबमोजिमको बसाइव्यवस्थामा राखी अभिमुखीकरण गर्नुपर्ने भएकाले एउटा कक्षाको पूरै अभिभावकलाई समेट्न २ पटक अभिमुखीकरणको काम गर्नुपर्ने हुन्छ । विद्यालयमा अभिभावकहरूलाई छुट्टाछुट्टै समय दिएर एकै दिनमा कक्षा २ र ६ को अभिमुखीकरणको काम गर्न सकिन्छ । ई-पाटीको क्रियाकलाप प्रदर्शनीमा तालिमप्राप्त शिक्षकको सङ्ख्या अपुग हुने भएकाले अभिभावकहरूलाई छुट्टाछुट्टै समय दिने भनिएको हो । विद्यालयलाई यसको समस्या नभएमा एकै समयमा २ ओटा कक्षामा अभिमुखीकरणको काम सम्पन्न गर्न सकिन्छ । यसका बाँकी प्रक्रियाहरू सरोकारवालाहरूको अभिमुखीकरणमा अपनाए भै गर्न सकिन्छ ।

विद्यार्थीहरूलाई ई-पाटीसित परिचित गराउने कक्षा

दैनिक शिक्षणमा एकिकृत गर्नुपूर्व विद्यार्थीहरूले ई-पाटी प्रयोगको आधारभूत ज्ञान र सीप हासिल गर्नु अति आवश्यक छ । हुन त एकचोटी सिकाउँदैमा विद्यार्थीहरूले सबै सीपहरू सिक्छन् भन्ने छैन । उनीहरूले कतिपय सीपहरू कक्षामा ई-पाटी प्रयोग हुँदैजाँदा अझ राम्रोसँग सिक्दै जान्छन् तरपनि यहाँ उनीहरूलाई पहिलो पटक आवश्यक हुँने अति आधारभूत ज्ञान र सीपकोबारेमा बताउन खोजिएको हो । नयाँ शैक्षिक सत्रपूर्व नै विद्यार्थीहरूका निम्ति ई-पाटी प्रयोगको आधारभूत कक्षा (१/२ ओटा कक्षा) लिन सकियो भने शैक्षिक सत्र सुरु हुने वित्तिकै कक्षामा ई-पाटीको प्रयोगबाट शिक्षण-सिकाइका क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्न सकिन्छ । शिक्षकले आधारभूत कक्षामा समावेस गर्न सक्ने केहि विषयवस्तुहरू तल उल्लेख गरिएको छ :

१) ई-पाटी, पाठ्यपुस्तक, नोटकापी आदी भोलामा राख्ने र भोलाबाट निकालेर डेस्कमा राख्ने तरिका

२) काम नहुँदा कक्षामा ई-पाटी थन्क्याउने तरिका

३) ई-पाटी प्रयोगको आधारभूत ज्ञान— यसका प्रमुख अङ्गहरू (घरीघरी प्रयोगमा आउने), तीनको काम र आफूलाई चाहिएको क्रियाकलापमा जाने सजिलो प्रक्रिया/तरिका

४) ई-पुस्तकालयमा जाने तरिका

५) कुनै एउटा क्रियाकलापमा अभ्यास

६) घरमा ई-पाटीलाई सुरक्षासाथ राख्ने तरिकाहरू

शाभा शिक्षा ई-पाटी, सानेपा, ललितपुर
फोन: ५५२३०२६ ईमेल: info@olenepal.org
www.olenepal.org

प्रशिक्षकले तालिमको समयमा यहाँ दिएका विषयवस्तुमाथि छलफल गर्नु आवश्यक छ । छलफलबाट यसलाई अझ परिस्कृत बनाउन सकिन्छ । प्रशिक्षकले शिक्षकहरूसित छलफल गरी आधाभूत कक्षाको विषयवस्तु र विद्यालयमा आधारभूत कक्षा सञ्चालन गर्ने मिति निर्धारण गर्न लगाउनु पर्छ ।

पाठयोजनाको बनोट

कक्षामा ई-पाटीको प्रयोग एकलीएर जाँदैन । यो दैनिक शिक्षणको पूर्णप्रक्रियासित एकिकृत भएर जान्छ । बरु शिक्षकले मूलपाठको कुन खण्डमा ई-पाटी एउटा प्रभावकारी सिकाइको सामग्री हुन सक्छ भनी निर्धारण गर्नु आवश्यक छ । यसअर्थमा, ई-पाटीको प्रयोग शिक्षकको दैनिक पाठयोजनाको अभिन्न अङ्गका रूपमा गाँसिएको छ ।

	धारणा	×
✓	अभ्यास	
	मूल्याङ्कन	×

सामान्यतया शिक्षणअन्तर्गत प्रमुख तीन चरणहरू (१) धारणा, (२) अभ्यास र (३) मूल्याङ्कन हुने गरेको पाइन्छ । धारणाको चरणमा विद्यार्थीहरूलाई मूलपाठले बोक्ने धारणा दिइन्छ । अभ्यासको चरणमा पाठको धारणामा अभ्यास गराइन्छ र मूल्याङ्कनको चरणमा विद्यार्थीहरूले धारणालाई कतिको अर्थपूर्ण तरिकाले बुझ्यो भनी जाँच्ने गरिन्छ । यी तीन चरणहरूमा शिक्षकले ई-पाटीलाई कुनै एक वा सोभन्दा बढी चरणहरूसित एकिकृत गरी लैजान सक्छन् । माथिको कोठामा दिएको उदाहरणमा एउटा शिक्षकले ई-पाटीलाई 'अभ्यास'को चरणमा प्रयोग गर्ने भनी योजना बनाएको देखिन्छ ।

पाठ योजनाका पक्षहरू

पाठ शिर्षक	पाना नम्बर	धारणा	अभ्यास	मूल्याङ्कन	समय (ई-पाटी प्रयोगको समय खुलाउने)	सामग्री	पाठ सञ्चालन पछिको सुझाउ

तालिमको अवधिमा माथि दिइएको ढाँचाबमोजिम विभिन्न विषयअन्तर्गत ई-पाटीमा तयार पारिएका शिक्षणका क्रियाकलापहरूको विश्लेषण गरिने छ । विश्लेषणको कामले शिक्षकको दैनिक पाठयोजनालाई मद्दत पुर्याउनेछ । वास्तवममा भन्ने हो भने क्रियाकलापको विश्लेषण तालिका नै शिक्षकको ई-पाटी शिक्षणको पाठयोजना बन्न पुग्छ ।

शिक्षण-सिकाइका तरिकाहरू

ई-पाटीबाट कक्षामा गरिने शिक्षणलाई सहज तुल्याउन यहाँ तीनप्रकारका सिकाइ-तरिकाहरूको पहिचान गरिएको छ । शिक्षकले कुन शिक्षण क्रियाकलापका निम्ती कुन तरिका अपनाउन सक्छन् भनी तालिममा त्यसको विश्लेषण गराउनु पर्छ ।

व्यक्तिगत अभ्यास

शिक्षकले कक्षामा दिएको सिकाइ-उपलब्धिको धारणामा विद्यार्थीको व्यक्तिगत ज्ञान/सीप विकासका लागि यस तरिकाको प्रयोग गरिन्छ। व्यक्तिगत अभ्यासमा विद्यार्थीले एकल कार्य गर्छ। हरेक विद्यार्थीमा निश्चित सिकाइ हासिल गराउने प्रयोजनका लागि कक्षामा यस तरिकाको प्रयोग गरिन्छ। यसका निम्ती शिक्षकले कक्षामा विद्यार्थीहरूलाई व्यक्तिगतरूपमा काम गर्ने समय छुट्याउछन्। व्यक्तिगत अभ्यासको तरिकाबाट शिक्षकले विद्यार्थीको सिकाइ मूल्याङ्कन पनि गर्न सक्छन्। सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण कुरा भनेको ई-पाटीअन्तर्गतका सिकाइ क्रियाकलापहरूमा विद्यार्थीहरूले आफ्नो मूल्याङ्कन आफै पनि गर्न सक्छन्।

दौतरी सिकाइ

कक्षामा दुई-दुईजना मिलेर गर्ने सिकाइका लागि शिक्षकले यस तरिकालाई अपनाउछन्। एउटाले गरेको काम अर्कोले ठिक भए नभएको हेर्ने, दुईजना मिलेर पालैपालो काम गर्ने, एउटाले गरेको काम अर्कोले परिक्षण गर्ने आदीका लागि यो सिकाइको तरिका निकै प्रभावकारी हुन्छ। कक्षामा कुनै समय एउटा ई-पाटीबाट दुईजना विद्यार्थीलाई काम गराउनुपर्ने अवस्था आउन सक्छ। उदाहरणका लागि कुनै विद्यार्थीको ई-पाटीले काम नगरेको वा कुनै विद्यार्थीले घरमै विसरेर आएको अवस्थामा शिक्षकले यस तरिकाबाट शिक्षणकार्यलाई अगाडी बढाउन सक्छन्।

समूहकार्य

समूहकार्यलाई विद्यार्थीहरू ससाना समूहमा मिलेर गर्न सक्नु र कामप्रति सबैको सहभागिता बनोस भनी परिभाषित गरेको पाइन्छ। यसबाट विद्यार्थीहरूले शिक्षकको प्रत्यक्ष र तत्कालैको सुपरिवेक्षणविना पनि आफूले गर्ने काम गर्न सक्नु भन्ने अपेक्षा गरिएको हुन्छ।

शिक्षकले विद्यार्थीहरूलाई समूहमा मिलेर काम गर्न दिँदा, उनीहरूलाई गल्ती गर्ने मौका र सो गल्तीको समाधानमा आफै सङ्घर्षरत रहने अधिकार पनि दिएको हुन्छ। यो नै समूहकार्यको प्रमुख विशेषता हो। विद्यार्थीहरूलाई अधिकार प्रत्यायोजन गर्दा (दिँदा) यसले उनीहरूलाई आफूले गर्ने निश्चित कामप्रति उत्तरदायी बनाउछ, साथै यसरी समूहमा काम गर्दा आफ्नो कामलाई जसरी उपयुक्त/सुहाउँदो ठान्दछन्, त्यसैगरी सम्पन्न गर्न उनीहरू स्वतन्त्र हुन्छन् तर आफ्नो काम सिद्धचाएपछि शिक्षकलाई बुझाउन उनीहरू जवाफदेही हुनुपर्छ। विद्यार्थीहरूले बुझाउने अन्तिम कामको मूल्याङ्कनबाट (Evaluation of the final product) शिक्षकले उनीहरूमा आफ्नो नियन्त्रण कायम राखेका हुन्छन्।

प्रशिक्षकले तालिममा 'समूहकार्यलाई बुझौं' नामक पाठ्यसामग्री अध्ययन गर्न लगाई कक्षामा शिक्षकले अपनाउने तरिका र रणनीतिहरूका बारेमा छलफल गर्नुपर्छ।

तालिमका लागि चाहिने आवश्यक प्रशिक्षक/सहजकर्ताहरू

यस तालिमका लागि कक्षाशिक्षणसित परिचित र अनुभवी प्रशिक्षकको आवश्यकता हुन्छ। कार्यक्रम नौलो भएका हुनाले तालिममा निम्न सङ्ख्यामा निम्न क्षमता भएका प्रशिक्षक/सहजकर्ताको आवश्यकता पर्ने अनुमान गरिएको छ :

क. कक्षाशिक्षणसित परिचित र अनुभवी प्रशिक्षक— १

ख. ल्यापटप प्राविधिज्ञ— १

ग. तालिम सहजकर्ता— १

तालिमको दैनिक समय-तालिका

तालिमको प्रकृति गहन र कार्यक्रम पनि नौलो भएकाले चारदिने आवासीय तालिमका लागि कम्तीमा पनि दैनिक ७ घण्टा छुट्याउनु पर्ने आवश्यकता देखिएको छ । प्रशिक्षकको सजिलोका लागि यहाँ दैनिक समयको विनियोजन तालिका दिइएको छ ।

बिहानको चिया	६:०० बजे
बिहानको नास्ता	७:०० बजे
बिहानको तालिम सुरु	८:०० बजे
तालिमको चिया-विश्राम	११:०० बजे
बिहानको खाना	१२:३० बजे (खानाका लागि १ घण्टाको विश्राम)
दिउँसोको तालिम सुरु	१:३०
तालिमको चिया-विश्राम	३:३० बजे
चिया र अन्य कुनै नुनिलो/गुलियो खानेकुरा	५:०० बजे
तालिमको अन्त	६:३० बजे
साँझको खाना	८:३० बजे

सातदिने तालिमका विषयवस्तुहरू

सातदिने तालिमका दुई खण्डहरू छन् । पहिलो खण्डमा शिक्षक-तालिम र कक्षा शिक्षणको तयारी गरिन्छ । दोस्रो खण्डको तालिम सम्बन्धित विद्यालयमै हुन्छ, जसअन्तर्गत कक्षा शिक्षण, अवलोकन र सुधारको काम गरिन्छ । प्रशिक्षकको तालिम योजनालाई व्यवस्थित गर्न यहाँ क्रमशः दिन-एकदेखि दिन-सातसम्मको विषयवस्तुहरू र तालिम सञ्चालनको प्रक्रियालाई विस्तृतमा वर्णन गरिएको छ । यहाँ प्रस्तुत गरिएको तालिमको रुपरेखाले प्रशिक्षकलाई अवश्य पनि मार्गनिर्देश गर्छ तर तालिमको समयमा उजागर हुने विषयवस्तुको महत्त्वलाई बुझेर प्रशिक्षकले तालिम-कार्यलाई अगाडी बढाउनु पर्छ । तालिम-योजना तयार पार्दासम्म समेट्न नसकिएको तर तालिमको अवधिमा अति आवश्यक ठानीएका विषयवस्तुलाई समावेस गर्न र तालिमको रुपरेखामा परिवर्तन ल्याउन प्रशिक्षक स्वतन्त्र हुनुहुन्छ । प्रशिक्षकले अर्को ध्यानपुर्‍याउनु पर्ने कुरा भनेको कक्षाकोठा संरचनाको बनेटबमोजिम तालिम सञ्चालन गर्दा प्रभावकारी हुन्छ ।

पहिलो-खण्ड : शिक्षक तालिम र तयारी

पहिलो दिन : ई-पाटी र ई-पुस्तकालयसित परिचय गरौं !

क्रम सङ्ख्या	विषयवस्तु र क्रियाकलाप	समय	सामग्री
१.	साभ्ना शिक्षा ई-पाटीको तर्फबाट उपस्थित सहभागीहरूलाई स्वागत र कार्यक्रमको परिचय (सम्भव भएमा शिक्षा विभाग र NCED को तर्फबाट मन्तव्य)	२० मिनेट	
२.	सहभागीहरूको परिचय	३० मिनेट	ई-पाटी
३.	तालिमबाट शिक्षकले गरेका अपेक्षाहरू	३० मिनेट	न्यूजप्रिन्ट पेपर र पर्मानेन्ट मार्कर
४.	शिक्षणको अनुभव आदानप्रदान	४५ मिनेट	न्यूजप्रिन्ट पेपर, साइनपेन, पर्मानेन्ट मार्कर
५.	ई-पाटीको आधारभूत ज्ञान : खोल्ने बन्द गर्ने तरिका, चार्ज गर्ने तरिका, ई-पाटीको संरचना, अङ्ग, तीनका कामहरूको प्रदर्शनी	३० मिनेट	ई-पाटी
६.	ई-पाटीसित सम्बन्धित आधारभूत सीपमा अभ्यास	१ घण्टा	ई-पाटी
७.	कक्षा २ र ६ का पहिलो पाँचओटा शिक्षण क्रियाकलापमा अभ्यास (१-५)	२ घण्टा	ई-पाटी
८.	तालिमकक्षका नियमहरू र कार्य-तालिका	१ घण्टा	कार्डबोर्ड पेपर, कैंची, फेविकोल, मास्किङ टेप
९.	ई-पुस्तकालय	३० मिनेट	ई-पाटी
१०.	गृहकार्य- ई-पाटीका अङ्गहरू, तीनका काम र कक्षा २ र ६ का पहिलो पाँचओटा शिक्षण क्रियाकलापहरूमा अभ्यस्त हुने ।	२ घण्टा	ई-पाटी

१. **साभा शिक्षा ई-पाटीको तर्फबाट उपस्थित सहभागीहरूलाई स्वागत र कार्यक्रमको परिचय :** आयोजकले तालिममा उपस्थित शिक्षकहरूलाई स्वागत गर्ने र 'ई-पाटी शिक्षण'को सङ्क्षिप्त परिचय दिने । शिक्षा विभागको पदाधिकारीबाट सहभागी शिक्षकहरूलाई उत्प्रेरणात्मक सम्बोधन गर्न लगाउने ।

२. **सहभागी शिक्षकहरूको परिचय :** ई-पाटीमा परिचयका लागि तयार पारिएको क्रियाकलापबाट सहभागी शिक्षकहरूको परिचय गराउने ।

३. **तालिमबाट शिक्षकले गरेका अपेक्षाहरू :** 'तपाईंहरूले यस तालिमबाट केकस्ता कुराहरू सिक्ने अपेक्षा गर्नुभएको छ ?' भन्ने प्रश्न गर्ने । शिक्षकहरूलाई एक मिनेट सोच्ने समय दिने र हरेकलाई कम्तिमा तीन ओटा बुँदाहरू लेख्न लगाउने । त्यसपछि प्रशिक्षकले हरेक सहभागीहरूले लेखेका बुँदाहरू सोध्दै तीनलाई नदोहर्नाई न्यूजप्रिन्ट पेपरमा लेख्ने । शिक्षकका कुनकुन अपेक्षाहरू यस तालिमबाट पूरा हुन्छन् र कुनकुन अपेक्षाहरू पूरा नहुन सक्छन् त्यसका बारेमा जानकारी दिने ।

४. **शिक्षणको अनुभव आदानप्रदान :** सहभागी शिक्षकहरूलाई कक्षागत समूहमा विभाजन गर्ने र समूहलाई न्यूजप्रिन्ट पेपरमा तलका पाँच क्षेत्रहरूमा भएको आफ्नो अभ्यास र अनुभवहरू लेख्न लगाउने :

- (क) कक्षाकोठाको संरचना— कक्षाको बसाइ व्यवस्थालगायत कक्षामा भएका सम्पूर्ण भौतिक कुराहरूको विवरण तयार पार्न लगाउने ।
- (ख) कक्षाको दैनिक तालिका— एक घण्टीका लागि छुट्याएको समय, हरेक दिन पढाइ हुने विषयहरू, हरेक हप्ता विषयहरूले पाउने घण्टी, एक दिनमा दुई घण्टी पाउने विषयलगायत कक्षाको दैनिक तालिकासित सम्बन्धित सम्पूर्ण कुराहरू लेख्न लगाउने ।
- (ग) शिक्षण विधि— समूहलाई आफूले प्रयोग गर्दै आएका सम्पूर्ण शिक्षणका विधि र तरिकाहरूको तालिका बनाउन लगाउने । सबैभन्दा बढी कुन शिक्षण विधि र तरिकाहरू प्रयोग गरिन्छ, र कुनकुन चाहीं सबैभन्दा कम प्रयोग गरिन्छ लेख्न लगाउने ।
- (घ) शिक्षणसामग्री— शिक्षणकार्यमा आफूले प्रयोग गर्ने सम्पूर्ण शिक्षणसामग्रीको तालिका बनाउन लगाउने ।
- (ङ) मूल्याङ्कनको तरिका— विद्यार्थीको सिकाइ मूल्याङ्कन गर्ने प्रक्रिया उल्लेख गर्न लगाउने ।
- (च) अभिभावकको सहभागिता— विद्यालयमा अभिभावकहरू केकसरी सम्बन्धित छन् त्यसका बारेमा लेख्न लगाउने ।
- (छ) अन्य— माथि नसमेटीएका तर समूहले आदानप्रदान गर्न आवश्यक ठानेका कुराहरू लेख्न लगाउने ।

समूहहरूलाई पालैपालो अगाडी आएर आ-आफ्नो समूहले तयार पारेका बुँदाहरू प्रस्तुत गर्न लगाउने । हरेक विद्यालयको आ-आफ्नै परिवेस हुने भएकोले यस प्रस्तुतिकरणबाट प्रशिक्षकलाई विद्यालयहरूमा हालसम्म प्रचलनमा आएका शिक्षणसिकाइका अभ्यासहरूको बारेमा बुझ्न मद्दत पुग्छ ।

५. **ई-पाटीको आधारभूत ज्ञान :** कक्षामा विद्यार्थीहरूले ई-पाटी, पाठ्यपुस्तक, नोट कापीलगायतका आफ्ना सामानहरू कसरी भोलामा मिलाएर राख्न सक्छन् प्रदर्शित गर्ने । त्यसपछि ई-पाटीलाई खोल्ने, डेस्कमा राख्ने, काम सकिए पछि बन्द गर्ने र घरमा सुरक्षित साथ राख्ने तरिकाहरू गरेर देखाउने । साथै, चार्ज गर्ने तरिका, ई-पाटीको संरचना, अङ्ग, तीनका कामहरूको प्रदर्शनी गर्ने ।

६. **ई-पाटीसित सम्बन्धित आधारभूत सीपमा अभ्यास :** प्रशिक्षकले सबै सहभागी शिक्षकहरूलाई एक-एकसेट ई-पाटी वितरण गर्नुहोस् । सर्वप्रथम शिक्षकहरूलाई २ मिनेट जति आफै ई-पाटी समातेर उल्टाइ-

पल्टाई गरी यसको भौतिक स्वरूपलाई चिन्ने/अनुभूती गर्ने मौका दिनुहोस् । माथि ५ नम्बरको क्रियाकलापमा आफैले गरेर देखाएका सीपहरूमा अभ्यास गराउनुहोस् । अन्तमा, सबै सहभागीहरूलाई आफ्नो फोटो खिचेर देखाउन लगाउनुहोस् । त्यसपछि, कक्षा २ को Name of object को शिक्षण क्रियाकलाप खोल्न लगाउनुहोस् । शिक्षकहरूलाई सर्वप्रथम आफ्नै प्रयासमा क्रियाकलापअन्तर्गत भएको पूरै काम गर्न र हरेकलाई आ-आफ्नो Score टिप्न भन्नुहोस् । यसका लागि १० मिनेट समय दिनुहोस् । पहिलो १० मिनेटसम्म प्रशिक्षकले कुनै सहयोग नगर्ने । त्यसपछि गर्न नसक्नेहरूलाई सक्ने साथीहरूको सहयोगबाट पूरै क्रियाकलाप गर्न लगाउनुहोस् । सबैले पूरै क्रियाकलाप गरेता पनि किन Score मा विविधता देखियो भनी सानो छलफल गराउनुहोस् ।

अन्तमा, Name of object को शिक्षण क्रियाकलापमा कुन सिकाइ तरिकाको प्रयोग भयो भनी सानो छलफल गरी यस क्रियाकलापलाई टुङ्ग्याउनुहोस् । यस क्रियाकलापमा दौतरी सिकाइ तरिकाको प्रयोग भएको छ ।

७. ई-पाटीमा भएका शिक्षण क्रियाकलापमा अभ्यास (१-५) : प्रशिक्षकले शिक्षक सहभागीहरूलाई उनीहरूको कक्षाअनुरूपको (कक्षा २ र ६) समूहमा राख्नुहोस् । शिक्षकहरूलाई ई-पाटीमा भएको पहिलो पाँचओटा क्रियाकलापहरूमा एकएक गरी अभ्यास गराउनुहोस् । हरेक क्रियाकलापको अन्तमा सानो छलफल चलाउनुहोस् । छलफलमा क्रियाकलापअन्तर्गत पर्ने विशेषताहरू जस्तै- प्राप्ताङ्क, विकल्पको छनोट, दोहोयाउने, उच्चारण सुन्ने, खोज, क्रियाकलाप पूरा गर्न लाग्ने समय आदीका बारेमा कुराकानी गर्नुहोस् । शिक्षकले हरेक क्रियाकलापअन्तर्गत रहेका समान वा फरकफरक विशेषताहरूलाई राम्ररी जान्नु र बुझ्नु अति आवश्यक छ । प्रशिक्षकले हतार नगरीकन शिक्षकहरूलाई हरेक क्रियाकलापमा प्रसस्त अभ्यास गर्ने समय दिनुपर्छ । साथै, सम्बन्धित क्रियाकलापलाई कक्षामा विद्यार्थीले कति समय लगाउला भनी छलफल गर्नु राम्रो हुन्छ । यसले शिक्षकको पाठयोजनालाई सजिलो बनाउछ ।

८. तालिमकक्षका नियम र कार्य-तालिका : प्रशिक्षकले शिक्षकहरूसित छलफल गरी तालिमका नियमहरूको सूची तयार पार्ने । त्यसैगरी तालिमकक्षमा 'केकस्ता कामहरू गर्नुपर्ला ?' भन्ने प्रश्न सोधी आएका कामहरूलाई कार्य-तालिकामा राख्ने । शिक्षकहरूलाई कार्य-तालिकामा परेका कामका जिम्मेवारीहरू बाँड्ने । प्रशिक्षकले हरेक दिनको तालिम सुरु गर्नुअघि कार्य-तालिकाका कामहरू गर्ने शिक्षकको नाम परिवर्तन गर्ने ।

शिक्षकहरूलाई यसै गरी आ-आफ्नो कक्षामा 'कक्षाको नियम' र 'कार्य-तालिका' बनाई विद्यार्थीहरूलाई कक्षामा गर्ने कामको जिम्मेवारीहरू बाँड्नुपर्ने कुरा बताउने । यसो गर्दा विद्यार्थीहरूमा जिम्मेवारीपनको विकास हुने कुरा जानकारी गराउने । कक्षाको नियम (ई-पाटीको प्रयोग र संरक्षणका कुराहरूलाई पनि जोड्ने) र कार्य-तालिकाको महत्त्वकाबारेमा छलफल गरी यो क्रियाकलाप टुङ्ग्याउने ।

९. ई-पुस्तकालय : प्रशिक्षकले ई-पुस्तकालयका विशेषताहरू जस्तै- 'बाल साहित्य', 'विषयगत पाठ्यसामग्री', 'सन्दर्भ सामग्री', 'पत्रपत्रिका' र 'शिक्षण सामग्री'का बारेमा प्रदर्शन गरी प्रस्ट्याउने । साथै, यसका थप विशेषताहरू जस्तै- 'खोज्नुहोस्', 'प्रचलित विवरण', 'नयाँ थप विषयहरू' र 'सरर हेर्नुहोस्'का बारेमा पनि प्रस्ट्याउने । विद्यार्थी, शिक्षक र अभिभावकहरूले यी विशेषताहरूअन्तर्गत लिन सक्ने जानकारी वा सामग्रीका बारेमा प्रदर्शन गरी बताउने ।

१०. गृहकार्य : शिक्षकहरूलाई दिन-एकको गृहकार्यमा निम्नलिखित कामहरू दिने :

(क) तालिमको पहिलो दिन अभ्यास गरेका ई-पाटीका शिक्षण क्रियाकलापमा पुनः एक पटक अभ्यास गर्ने,

- (ख) ई-पुस्तकालयका हरेक विषेशताहरू भित्र गई कक्षा शिक्षणका कुराहरूमा ई-पुस्तकालयको सम्बन्ध/प्रयोग, विद्यार्थीलाई पुराने फाइदा, पुस्तकालयका स्रोतहरूबाट अभिभावक लाभान्वित हुने उपाय आदिलाई समेटेर यसको उपयोगिताका बारेमा २०० शब्दको एउटा लेख तयार पार्ने,
- (ग) ई-पुस्तकालयमा भएका कुन-कुन पुस्तकहरू कुन-कुन कक्षाका विद्यार्थीहरूलाई उपयुक्त हुन्छ त्यसको एउटा तालिका बनाउने र
- (घ) शिक्षक आफैका लागि केकस्ता सामग्री भए उपयुक्त हुन्थ्यो त्यसको विवरण तयार पार्ने ।

नोट— प्रशिक्षकले दोस्रो दिनबाट ५ मिनेट जति तालिमसित सम्बन्धित विषयवस्तुमा शिक्षकहरू माभ हाजिरीजवाफ गराई तालिमको सुरुआत गर्न सक्नुहुन्छ । यसका लागि हरेक दिन विहान सबैभन्दा पहिला १ मिनेटजति प्रश्न निर्माण गर्न र ५ मिनेट हाजिरीजवाफका लागि छुट्याउँदा राम्रो हुन्छ । सहभागी शिक्षकहरूलाई सम्बन्धित दिन विहान प्रश्न निर्माण गर्न लगाउनु पर्छ । अन्यथा उनीहरूबीच ककसले केकस्तो प्रश्न बनायो भनी हाजिरीजवाफ गर्नु अगि नै प्रश्नहरू बाहिरीसकेको हुन सक्छ । प्रशिक्षकले हरेक दिन तालिमको अन्तमा भोलि आफूले कुन प्रश्न बनाउने भनी विचार गरेर आउन लगाउन सकिन्छ ।

दोस्रो-दिन : विद्यार्थी र शिक्षण

क्रम सङ्ख्या	विषयवस्तु र क्रियाकलाप	समय	सामग्री
१.	कक्षा र घरमा ई-पुस्तकालयको प्रयोग	१ घण्टा	न्यूजप्रिन्ट पेपर र मार्कर
२.	पियाजेको परिक्षण र छलफल	१ घण्टा	प्लाटिसिन, दुईओटा अलि बढी गोलाई भएको उस्तै होचो गिलास, एउटा कम गोलाई भएको अल्लो गिलास, एक मिटर लामो मोटो सुतीको डोरी, एक सेट क्यारेमबोर्डको गोटी, पियाजेको पाठ्यसामग्री, चार/पाँच वर्षका पाँच बालबालिकाहरू
३.	भाइगोत्स्की र कक्षा शिक्षण	४५ मिनेट	भाइगोत्स्कीको पाठ्यसामग्री
४.	कक्षा २ र ६ का शिक्षण क्रियाकलापमा अभ्यास (६-१०)	१ घण्टा ३० मिनेट	ई-पाटी
५.	ई-पाटी प्रयोगमा आउन सक्ने सामान्य समस्या र समाधानका तरिकाहरू (ई-पाटीको प्रयोगमा 'गर्न हुने' र 'गर्न नहुने' कुराहरू)	३० मिनेट	ई-पाटी
६.	कक्षा २ र ६ का विद्यार्थीको विकात्मक पद्धतीमा छलफल (उनीहरूको रुची र क्षमताको पहिचान)	१ घण्टा	विकात्मक पद्धतीको पाठ्यसामग्री, न्यूजप्रिन्ट पेपर, पर्मानेन्ट मार्कर
७.	ई-पाटी शिक्षणका विधि र तरिकाहरू (पाठ्योजनाका पक्षहरूमा छलफल)	३० मिनेट	'समूहकार्यलाई बुझौं' नामक पाठ्यसामग्री, न्यूजप्रिन्ट पेपर र पर्मानेन्ट मार्कर
८.	गृहकार्य— थप पाँचओटा शिक्षण क्रियाकलापहरूमा अभ्यस्त हुने । दोस्रो दिनसम्ममा सिकेका १० ओटा क्रियाकलापहरूलाई पाठ्योजनाको ढाँचाभित्र राख्ने ।		

१. कक्षा र घरमा ई-पुस्तकालयको प्रयोग : कुनै एक सहभागीलाई आफ्नो लेख पढेर सुनाउन भन्ने र लेखअन्तर्गत कक्षा र घरमा ई-पाटीको प्रयोगमा आएका बुँदाहरूलाई प्रशिक्षकले न्यूजप्रिन्ट पेपरमा टिप्दै जान्ने । त्यसपछि, शिक्षकहरूलाई ४/४ जनाको समूहमा विभाजन गर्ने । हरेक समूहभित्र पालैपालो एक-एकजनाले आ-आफ्नो लेख पढेर सुनाउन भन्ने र समूहको कुनै एक जनालाई प्रशिक्षकले जस्तै गरी समूहमा बुँदाहरू तयारपार्न लगाउने । सबै समूहलाई पालैपालो आ-आफूले तयार पारेका बुँदाहरू सुनाउन भन्ने र प्रशिक्षकले नदोहऱ्याइकन ती बुँदाहरूलाई न्यूजप्रिन्टमा टिप्दै जान्ने । त्यसपछि, ठूलो समूहमै छलफल गर्दै प्रशिक्षकले गृहकार्यमा दिइएको 'ग' र 'घ' को तालिका पनि तयार पार्ने ।

अन्तमा, प्रशिक्षकले तीनओटै तालिकामा समेटिएका ई-पुस्तकालय प्रयोगका विभिन्न तरिकाहरू पढेर सुनाउने । प्रशिक्षकले 'थप्नुपर्ने अन्य केहि बुँदाहरू छन् कि ?' प्रश्न गर्ने । आएका बुँदाहरू तालिकामा थप्ने । यस प्रकार ई-पुस्तकालय प्रयोगको निर्देशिका तयार भयो । यसलाई टाईप गरी शिक्षकहरूलाई दिन सकेमा उपयुक्त हुन्छ ।

२. पियाजेको परिक्षण र छलफल : प्रशिक्षकले शिक्षकहरूलाई पाँच/पाँचजनाको समूहमा विभाजन गर्नुहोस् । हरेक समूहलाई 'बाल विकास र सिकाइका सिद्धान्तहरू'अन्तर्गत रहेको पियाजेको खण्डलाई व्यक्तिगतरूपमा अध्ययन गर्न लगाउनुहोस् र पढ्दै जाँदा आफूलाई घत लागेको खण्ड अन्डरलाईन गर्न भन्नुहोस् । व्यक्तिगत अध्ययनका लागि १५ मिनेट समय दिनुहोस् ।

त्यसपछि, समूहलाई पियाजेले शिक्षकलाई बताउन खोजेका सिद्धान्तकोबारेमा प्रस्तुतिकरण गर्नुपर्छ भन्ने जानकारी दिनुहोस् । समूहलाई प्रस्तुतिकरणका लागि छलफल गरी न्यूजप्रिन्ट पेपरमा बुँदाहरू तयार पार्न लगाउनुहोस् । यसका लागि अर्को १५ मिनेट समय दिनुहोस् । समूहका सदस्यहरूलाई अगाडी आएर पालैपालो आफ्नो समूहको निष्कर्ष प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् । बालबालिकाहरूमा पियाजेको सिद्धान्त लागु हुन्छ, अथवा हुदैन अब हामीले त्यसको परिक्षण गर्छौं भनी जानकारी दिनुहोस् ।

प्रशिक्षकले ५ वर्षका तीनजना र ६ वर्षका दुईजना बालबालिकाहरूलाई लिएर पियाजेको सिद्धान्तको परिक्षण गरी शिक्षकहरूलाई देखाउनुहोस् । परिक्षणका लागि लम्बाई, तरल पदार्थको परिमाण, सङ्ख्या र तौलको उदाहरण लिन सक्नुहुन्छ । परिक्षणपछि 'कन्क्रिट अपरेसनल चरणका विशेषताहरू र कक्षा शिक्षणमा सिकाइका रणनीति' विषयमा शिक्षकहरूसित छलफल गर्नुहोस् ।

३. भाइगोत्स्की र कक्षा शिक्षण : शिक्षकहरूलाई पुनः पाँच/पाँचजनाको समूहमा विभाजन गर्नुहोस् । समूहलाई २५ मिनेट समय दिएर 'बाल विकास र सिकाइका सिद्धान्तहरू' अन्तर्गत रहेको भाइगोत्स्कीको खण्ड अध्ययन गर्न लगाउनुहोस् । माथिकै तरिकाले समूहबाट प्रस्तुतिकरण गर्न लगाउनुहोस् । शिक्षणसिकाइमा 'अन्तरक्रिया र टेवा'को महत्त्वका बारेमा छलफल गराउनुहोस् । तालिमको पहिलो दिन ई-पाटीको प्रयोगमा उपयोग भएका 'टेवा'का उदाहरणहरू पत्ता लगाउन लगाई त्यसको तालिका तयारपार्नुहोस् । कक्षामा शिक्षकले विद्यार्थीलाई दिन सक्ने 'टेवा'का उदाहरणहरूमा छलफल गर्नुहोस् र यो क्रियाकलापलाई टुङ्ग्याउनुहोस् ।

नोट- प्रशिक्षकले पियाजे र भाइगोत्स्कीको सत्रमा समूहकार्य गराउँदा समूहकार्यको लिखित निर्देशन दिई सोबमोजिम काम गर्न लगाउनुपर्छ । यसको उदाहरणलाई दोस्रो दिनको छैठौँ क्रियाकलाप अर्थात ई-पाटी शिक्षणका विधि र तरिकाहरूको सत्रसित जोडी यसबारे छलफल गराउनु पर्छ । साथै, टेवाको अर्थलाई पनि छलफलमा गाँस्नुपर्छ ।

४. शिक्षण क्रियाकलापमा अभ्यास (६-१०) : प्रशिक्षकले दिन एक्को प्रक्रिया अपनाई ई-पाटीको थप पाँचओटा (६-१०) क्रियाकलापमा शिक्षकहरूलाई अभ्यास गराउने । हरेक क्रियाकलापको अन्तमा त्यसका विशेषताहरूको बारेमा छोटो छलफल गराउने । छलफलमा सम्बन्धित कक्षामा सम्बन्धित क्रियाकलाप गर्न विद्यार्थीलाई लाग्ने समयकाबारेमा चर्चा गर्ने ।

५. ई-पाटी प्रयोगमा आउन सक्ने सामान्य समस्या र समाधानका तरिकाहरू : शिक्षकहरूलाई 'कक्षामा ई-पाटी प्रयोग गर्दा केकस्ता समस्याहरू आउन सक्लान ?' प्रश्न गर्नुहोस् र एक मिनेट सोच्ने समय दिनुहोस् । आएका बुँदाहरू टिपी न्यूजप्रिन्ट पेपरमा एउटा सूची बनाउनुहोस् । प्रशिक्षकका तर्फबाट पनि केहि बुँदाहरू थप्नुपर्ने भएमा छलफल गरी थप्नुहोस् । त्यसपछि क्रमशः एकएक समस्यामा छलफल गर्दै तीनको समाधानका उपाहरूलाई सम्बन्धित समस्याको दायौँपट्टि लेख्दै 'समस्या र समाधान'को एउटा विस्तृत सूची तयार पार्नुहोस् । साथै, ई-पाटीको प्रयोगमा 'गर्न हुने' र 'गर्न नहुने' कुराहरूको पनि छलफल गर्नुहोस् ।

नोट- प्रशिक्षकले तालिम सञ्चालन हुनु अगि नै टाइप गरी 'समस्या र समाधानका उपायहरू'को प्रारम्भिक सूची तयार पार्नुपर्छ । क्रियाकलाप ५ को अन्तमा शिक्षकहरूलाई त्यो सूची दिएर छलफलबाट आएका थप बुँदाहरू त्यसमा टिप्न लगाउनु पर्छ ।

६. विद्यार्थीको विकासात्मक पद्धती : शिक्षकहरूलाई कक्षागत समूहमा बस्न लगाउनुहोस् । स्मरणरहोस्, एक समूहमा पाँचजनाभन्दा बढी शिक्षक राख्नुहुँदैन । पाँचभन्दा बढी हुने भए अर्को एउटा नयाँ समूह बनाउन सकिन्छ । कक्षा २ को समूहलाई ६ र ७ वर्षका बालबालिकाहरूको विकासात्मक पद्धती र कक्षा ६

को समूहलाई १० र ११ वर्षको विकासात्मक पद्धतीको हातेपत्र वितरण गर्नुहोस् । सामान्यतया कक्षा २ मा ६/७ वर्षका र कक्षा ६ मा १०/११ वर्षका बालबालिकाहरूको बाहुल्यता रहने चर्चा गर्नुहोस् ।

प्रशिक्षकले “तपाईंहरूलाई आफ्नो कक्षामा आउने विद्यार्थीहरू कस्ता हुन्छन् र उनीहरूमा केकस्ता रुची र क्षमताहरू विद्यमान हुन्छन् भन्ने कुराको अनुभव छ । समूहमा वितरण गरिएको हातेपत्र राम्ररी अध्ययन गर्नुहोस् र आफ्नो अनुभव समेतलाई जोडी तपाईंहरूको कक्षामा आउने उमेरका विद्यार्थीको शारीरिक, सामाजिक, भाषिक र बौद्धिक विशेषताहरूको सारांश तयार पार्नुहोस् । साथै, त्यस्ता विद्यार्थीहरूको सिकाइ-प्रक्रियामा शिक्षकले थाहा पाउनुपर्ने कुराहरू पनि लेख्नुहोस्” भन्नुहोस् । यस कामका लागि समूहलाई ३० मिनेटको समय दिनुहोस् ।

एकै समयमा कक्षा २ र ६ समूहको छुट्टाछुट्टै स्थानमा प्रस्तुतिकरण गर्न लगाउनुहोस् । प्रस्तुतिकरणपछि ‘कन्क्रिट अपरेसनलको चरण’ र ‘टेवा’को सिद्धान्तहरूलाई सम्बन्धित गरी केहि समय शिक्षकहरूबीच अन्तरक्रिया गराउनुहोस् । ‘प्रभावकारी शिक्षणका लागि शिक्षकले आफ्ना कक्षाका विद्यार्थीहरूलाई बुझ्नु कति महत्त्वपूर्ण रहेछ ?’ ‘यसबाट शिक्षकलाई के फाइदा हुन्छ ?’ ‘समूहकार्य र दौतरी सिकाइका केकस्ता फाइदाहरू रहेछन् ?’ ‘किन बालबालिकाहरूको सिकाइ अन्तरक्रियात्मक हुनुपर्छ भनिएको रहेछ ?’ भन्ने प्रश्नहरूलाई छलफलको विषय बनाउनुहोस् । छलफलको उपयुक्त स्थानमा ई-पाटीमा राखिएका अन्तरक्रियात्मक शैक्षिक क्रियाकलापको औचित्य र महत्त्वलाई जोड्नुहोस् ।

७. ई-पाटी शिक्षणका विधि र तरिकाहरू : सहभागीहरूलाई ५/५ जनाको समूहमा विभाजन गर्नुहोस् । ‘समूहकार्यलाई बुझौं’ नामक हातेपत्र वितरण गर्नुहोस् र सबैलाई राम्ररी पढ्न भन्नुहोस् । आफ्नो नोट कापीमा कक्षामा समूहकार्य गराउने रणनीतिहरूका बुँदाहरू तयार पार्न लगाउनुहोस् । यसका लागि १५ मिनेटको समय दिनुहोस् । त्यसपछि केहि समय समूहकार्यका तरिकाहरूमा शिक्षकहरूसित छलफल गर्नुहोस् ।

माथि ‘पाठयोजनाको बनोट’ र ‘शिक्षण सिकाइका तरिकाहरू’ अन्तर्गत (पाना नम्बर ७) लेखिएका कुराहरूमा प्रस्ट्याउनुहोस् । कक्षाको दैनिक शिक्षण अन्तर्गत ई-पाटीलाई व्यक्तिगत अभ्यास, दौतरि सिकाइ र समूहकार्यको विधिबाट एकिकरण गर्ने तरिकाहरू बताउनुहोस् ।

अन्तमा, शिक्षकहरूलाई ‘शिक्षण क्रियाकलाप र विधिको विश्लेषण’ नामक फाराम वितरण गर्नुहोस् (यो शिक्षक पुस्तिकामा छ । छुट्टै पाना वितरण गर्नु पर्दैन ।) । ई-पाटीमा भएको कुनै एक शिक्षण क्रियाकलापलाई उक्त फाराम अन्तर्गतको शिर्षकहरूमा राखी कसरी पाठयोजना तयार पार्ने भनी उदाहरण दिनुहोस् । **ई-पाटीका सबै क्रियाकलापहरू मूलपाठको शिक्षण प्रक्रिया अन्तर्गतको सिकाइमा नपर्ने पनि सक्छ । कुनैकुनै क्रियाकलापहरू अभ्यास (Practice) वा सिकाइलाई सुदृढ (Consolidate) गर्नका लागि मात्रै पनि प्रयोग गर्न सकिन्छ भनी बताउनुहोस् ।**

८. गृहकार्य : दोस्रो दिनको गृहकार्यमा निम्नलिखित कामहरू दिनुहोस् :

- (क) तालिमको दोस्रो दिन अभ्यास गरेका थप ५ क्रियाकलापलाई पुनः एक पटक अभ्यास गर्ने,
- (ख) शिक्षकहरूलाई तीन-तीन जनाको समूहमा छुट्याउनुहोस् र क्रियाकलापलाई पाठयोजनाको ढाँचाभित्र राख्नका लागि हरेक समूहलाई क्रियाकलापहरू तोक्नुहोस् ।

तेस्रो-दिन : शिक्षणका क्रियाकलाप र निर्देशन

क्रम सङ्ख्या	विषयवस्तु र क्रियाकलाप	समय	सामग्री
१.	शिक्षकले कक्षामा दिने निर्देशनमा अभ्यास	३० मिनेट	दृश्यपत्ती, बोर्डमार्कर
२.	कक्षा २ र ६ का शिक्षण क्रियाकलापमा अभ्यास (११-१५)	१ घण्टा १५ मिनेट	ई-पाटी
३.	ई-पाटीका क्रियाकलापहरूको विश्लेषण तथा सिकाइ-विधि र तरिकाहरूको पहिचान (पाठयोजना- धारणा, अभ्यास र मूल्याङ्कनको आधारमा विश्लेषण गर्ने)	१ घण्टा	शिक्षक पुस्तिका
४.	अभ्यास शिक्षण	१ घण्टा	
५.	विद्यार्थीका सिकाइका शैलीहरू	३० मिनेट	प्रश्नावली
६.	विद्यार्थीहरूलाई ई-पाटीसित परिचित गराउने कक्षाका विषयवस्तुहरू र त्यसमा अभ्यास शिक्षण	१ घण्टा	न्यूजप्रिन्ट पेपर र मार्कर
७.	गृहकार्य- थप पाँचओटा शिक्षण क्रियाकलापहरूमा अभ्यस्त हुने र नयाँ शैक्षिक सत्रमा ई-पाटीबाट सञ्चालन गर्ने पहिलो पाठको विस्तृत पाठयोजना		

१. शिक्षकले कक्षामा दिने निर्देशनमा अभ्यास : सहभागीहरूलाई ५/५ जनाको समूहमा विभाजन गर्नुहोस् र तल कोठाभित्र लेखिएको दृश्यपत्ती (एउटा समूहलाई एउटा) वितरण गर्नुहोस् ।

आज तपाईंको घरमा विदेसबाट एउटा मिल्ने साथी भेट्न आउँदैछ । तपाईंले उसलाई नेपालमा पाइने ओखरका बारेमा बताउनु भएको थियो र ओखर निकै मिठो हुन्छ भनी सुनाउनु भएको थियो । त्यसैले, उसले नेपाल आएपछि सबैभन्दा पहिला ओखार खान्छु भनेको छ तर आज उ आउने समयमा तपाईं एउटा जरुरी कामले दिनभरी घर बाहिर जानु परेको छ । घरमा हेर्दा खानलाई तयारी अवस्थामा राखेको ओखर सिद्धिएको रहेछ । अब उसको निम्ती डल्लो ओखर फुटाएर खाने निर्देशन लेख्नुहोस् ।

काम धेरै भएकाले आज विद्यालयबाट घर आइपुग्दा भमकै होला जस्तो छ । छोराछोरीहरूलाई खाना पकाउन आउँदैन । जति ढिलो भएपनि घरमा आफै खट्नुपर्ने हुन्छ । बारीमा रायोको साग रहेछ । छोरोले बारीबाट रायोको साग टिपेर राख्यो भने पनि तपाईंलाई सहयोग पुग्ने देखिन्छ । अब छोरोले बारीबाट रायोको साथ टिपेर भान्साकोठामा राख्न सक्नेगरी निर्देशन लेख्नुहोस् ।

समूहलाई निर्देशन तयार पार्न १० मिनेट समय दिनुहोस् । समूहबाट एकजनालाई आफूहरूले तयार पारेको निर्देशन सबैलाई पढेर सुनाउन भन्नुहोस् । निर्देशन कतिको प्रस्ट, सरल र पाठकले बुझ्ने गरी लेखिएको छ त्यसमा छलफल गर्नुहोस् । 'कक्षामा ई-पाटीको प्रयोगमा अथवा शिक्षणमा दिने निर्देशनहरू कस्तो हुनुपर्छ ?' प्रश्न सोध्नुहोस् । शिक्षकहरूलाई सोच्नका लागि १ मिनेट समय दिनुहोस् । त्यसपछि शिक्षकहरूबाट आएका बुँदाहरूलाई नदोहर्नाई क्रमशः बोर्डमा लेख्दै जानुहोस् र शिक्षकहरूलाई पनि आफ्नो नोटकापीमा ती बुँदाहरू सार्न लगाउनुहोस् । यस प्रकार 'कक्षामा शिक्षकले दिने निर्देशनमा ध्यानदिनुपर्ने कुराहरू'को सूची तयार हुन्छ ।

२. शिक्षण क्रियाकलापमा अभ्यास (११-१५) : प्रशिक्षकले दिन-दुईकै प्रक्रिया अपनाई शिक्षकहरूलाई ई-पाटीको थप पाँचओटा (११-१५) शिक्षणका क्रियाकलापहरूमा अभ्यास गराउनुहोस् । हरेक क्रियाकलापको अन्तमा त्रियाकलापान्तर्गत रहेका विशेषताहरूका बारेमा छोटो छलफल गराउनुहोस् । छलफलमा सम्बन्धित कक्षामा सम्बन्धित क्रियाकलाप गर्न विद्यार्थीलाई लाग्ने समयकाबारेमा छोटो छलफल गर्नुहोस् ।

३. ई-पाटीका क्रियाकलापहरूको विश्लेषण तथा सिकाइ-विधि र तरिकाहरूको पहिचान : स्मरणरहोस्, हरेक शिक्षकसित 'शिक्षणको क्रियाकलाप र विधिको विश्लेषण' फाराम हुनु आवश्यक छ र यो फाराम शिक्षक पुस्तिकामा राखिएको छ । प्रत्येक शिक्षकका निम्ती पाँच-पाँचप्रति फाराम छुट्याउँदा उपयुक्त हुन्छ । प्रशिक्षकले ठूलो समूहमा छलफल चलाउँदै गृहकार्यमा दिइएको १-१० का क्रियाकलापहरूलाई पाठयोजनाको ढाँचाअन्तर्गत राख्न लगाउनुहोस् । प्रत्येक शिक्षकले छलफलबाट निर्धारण गरेको तरिकाबमोजिम पाठयोजनाको फाराम भर्नुपर्नेछ । यसो गर्दा शिक्षकलाई पछि कक्षा सञ्चालन गर्न सजिलो हुन्छ । त्यसपछि, ११-१५ का क्रियाकलापहरूलाई पनि छलफलबाट विश्लेषण गर्दै फाराममा चढाउन लगाउनुहोस् ।

४. अभ्यास शिक्षण : तालिमको तेस्रो दिनसम्म आइपुग्दा ई-पाटीका १-१५ सम्मका क्रियाकलापहरूको विश्लेषण र तीनको सिकाइ विधि र तरिकाहरूको पहिचान भई सकेको छ । सहभागी शिक्षकहरूलाई ५/५ जनाको समूहमा विभाजन गर्नुहोस् र अभ्यास शिक्षणका लागि एक/एकओटा मूलपाठ छान्न लगाउनुहोस् । समूहलाई तयारीका लागि २० मिनेट समय दिनुहोस् ।

समूहलाई पालैपालो अभ्यास शिक्षण गरेर देखाउन भन्नुहोस् । हरेक अभ्यासशिक्षण पछि निम्न बुँदाहरूमा केन्द्रित भई शिक्षणको प्रभावकारितामा छलफल गराउनुहोस् :

- (क) धारणा दिन अपनाइएको शिक्षणको प्रक्रिया, तरिका, सामग्री र समय
- (ख) अभ्यासको चरणमा गरिएका कामहरू र अभ्यासको पर्याप्तता
- (ग) अभ्यास शिक्षणपछि पाठमा शिक्षकको सुझाव

अभ्यास शिक्षणपछिको छलफलमा सबैभन्दा पहिला कक्षा सञ्चालन गर्ने शिक्षकलाई आफ्नो अनुभव सुनाउन लगाउनुहोस् । त्यसपछि अन्य सहभागीहरूबाट पालैपालो पृष्ठपोषण दिन लगाउनुहोस् । स्मरणरहोस्, पृष्ठपोषण कक्षा सञ्चालन गर्ने शिक्षकका लागि मात्रै होइन । सबै शिक्षकहरूका लागि हो ।

५. विद्यार्थीका सिकाइका शैलीहरू : सबै सहभागीहरूलाई सिकाइका शैलीको प्रश्नावली वितरण गर्नुहोस् र प्रश्नले सोधेको उत्तर लेख्दै जान्नु भन्नुहोस् । त्यसपछि को-को कुन-कुन सिकाइ शैलीभित्र पर्ने रहेछ, सुनाउन भन्नुहोस् । हामीहरूमा पनि फरकफरक सिकाइको शैली रहेछ, भन्ने जानकारी दिनुहोस् । कक्षामा यस्ता फरकफरक सिकाइका शैलीहरूभएका विद्यार्थीहरूलाई कसरी सिकाइको प्रक्रियामा समेटेर लैजान सकिन्छ, भन्नेबारेमा केहि समय छलफल गराउनुहोस् ।

६. विद्यार्थीहरूलाई ई-पाटीसित परिचित गराउने कक्षाका विषयवस्तुहरू र त्यसमा अभ्यास शिक्षण : तालिमको तेस्रो दिनसम्म आइपुग्दा हामीहरूले ई-पाटीको प्रयोगमा प्रसस्त अभ्यास गरिसक्यौं र ई-पाटीको प्रयोगबाट अभ्यास शिक्षण समेत गर्नु भनी सहभागीहरूलाई उत्प्रेरित गर्नुहोस् । 'विद्यार्थीहरूलाई कक्षामा ई-पाटी चलाउन सक्ने बनाउन के-कस्ता आधारभूत ज्ञान र सीपको आवश्यक पर्छ ?' प्रश्न सोध्नुहोस् । सहभागीहरूलाई १० मिनेटको समय दिएर आ-आफ्नो नोटकापीमा बुँदाहरू टिप्न लगाउनुहोस् । प्रशिक्षकले पालैपालो एक-एक सहभागीबाट (एकजनाबाट एउटाका दरले सबैलाई पालैपालो सोध्ने) आएका बुँदाहरूलाई मेटाकार्डमा लेखी न्यूजप्रिन्ट पेपरमा टाँस्दै जानुहोस् । अन्तमा, कसैको कुनै बुँदा छुट्यो कि अथवा अरू कुनै बुँदाहरू थप्नुपर्छ कि भनी सोध्नुहोस् । प्रशिक्षकले कुनै बुँदाहरू थप्न चाहेमा थप्नुहोस् ।

यसरी तयार भएका बुँदाहरूलाई छलफल गरी तीनको आवश्यकताको क्रममा मिलाउनुहोस् । त्यसपछि, सबै ज्ञान र सीपहरू दिनका लागि जम्मा कति समय चाहिएला निर्धारण गर्नुहोस् । जम्मा समयलाई कक्षा सङ्ख्यामा विभाजन गर्न (पहिलो, दोस्रो, तेस्रो आदी कक्षा र त्यसका विषयहरू) लगाउनुहोस् ।

सहभागी शिक्षकहरूलाई छलफलबाट निर्धारण गरिएको कक्षा सङ्ख्याको समूहमा विभाजन गर्नुहोस् । अभ्यास शिक्षणको तयारीका लागि २० मिनेट समय दिनुहोस् । पहिलो कक्षाबाट सुरु गरेर अभ्यास शिक्षण गर्न लगाउनुहोस् र त्यसमा पृष्ठपोषण लिन-दिन लगाउनुहोस् ।

७. गृहकार्य : शिक्षकहरूलाई तेस्रो दिनको गृहकार्यमा निम्न कामहरू दिनुहोस् :

- (क) तालिमको तेस्रो-दिन गरिएका ११-१५ का क्रियाकलापहरूलाई पुनः एक पटक अभ्यास गर्ने ।
- (ख) शिक्षकहरूलाई कक्षागत समूहमा विभाजन गर्नुहोस् । नयाँ शैक्षिक सत्रमा ई-पाटीबाट सञ्चालन गर्ने पहिलो पाठको विस्तृत पाठयोजना बनाएर ल्याउन लगाउनुहोस् ।

नोट— यदि शिक्षकहरूलाई भोलि कक्षा अवलोकनमा लैजाने हो भने सम्बन्धित विद्यालयका बारेमा सहभागी शिक्षकहरूलाई सङ्क्षिप्त जानकारी दिनुहोस् । भोलि कतिबजे जाने र कति बजे फर्कने त्यसको योजनाको बारेमा बताउनुहोस् ।

चौथो-दिन : कक्षाकोठाको संरचना र अभिमुखीकरण

क्रम सङ्ख्या	विषयवस्तु र क्रियाकलाप	समय	सामग्री
१.	कक्षा २ र ६ का शिक्षण क्रियाकलापमा अभ्यास (१६-२०)	२ घण्टा	ई-पाटी
२.	विद्यालय अवलोकन	३ घण्टा	क्लिपबोर्ड, इरेजर भएको सीसाकलम, कक्षा अवलोकन फाराम (कक्षा अवलोकनमा लैजाने भए), लाईन पेपर र यातायातको साधनको व्यवस्था
३.	कक्षाकोठा संरचनामा छलफल	३० मिनेट	प्रस्तावित कक्षाकोठा संरचनाको हातेपत्र, न्यूजप्रिन्ट पेपर र मार्कर
४.	पहिलो कक्षाको पाठयोजना र अभ्यास शिक्षण (नयाँ शैक्षिक सत्रमा ई-पाटीबाट सञ्चालन गर्ने पहिलो पाठ)	१ घण्टा	ई-पाटी
५.	सरोकारवालाहरूको अभिमुखीकरणमा समावेश गर्ने विषयवस्तुहरू	३० मिनेट	न्यूजप्रिन्ट पेपर र मार्कर
६.	अभिभावक अभिमुखीकरणका तरिकाहरूको कार्ययोजना	३० मिनेट	न्यूजप्रिन्ट पेपर र मार्कर
७.	तालिम-प्रक्रियाअन्तर्गतका हरेक खुटकिलाहरूको विश्लेषण, मिति निर्धारण र जिम्मेवारीको बाँडफाँड	३० मिनेट	न्यूजप्रिन्ट पेपर र मार्कर

१. : शिक्षण क्रियाकलापमा अभ्यास (१६-२०) : तालिमको पहिलो, दोस्रो र तेस्रो दिनकै तरिका अपनाएर शिक्षकहरूलाई ई-पाटीको १६-२० शिक्षणका क्रियाकलापहरूमा अभ्यास गराउनुहोस् । हरेक क्रियाकलापको अन्तमा त्यसअन्तर्गत रहेका विशेषताहरूमा छलफल गरी शिक्षकहरूलाई आफूसित भएको पाठयोजनाको फाराम भर्न लगाउनुहोस् । सम्बन्धित कक्षामा सम्बन्धित क्रियाकलाप गर्न विद्यार्थीलाई लाग्ने समयकाबारेमा पनि छलफल गर्नुहोस् ।

२. कक्षा अवलोकन अथवा वृत्तचित्र : प्रशिक्षकले सहभागी शिक्षकहरूलाई कक्षा अवलोकनमा लैजाने भए एउटा कक्षामा तीनजना अवलोकनकर्ता पर्नेगरी शिक्षकहरूको समूह विभाजन गर्नुहोस् । एक समूहमा तीनजनाभन्दा बढी राख्दा कक्षामा बस्ने ठाउँ नपुग्न सक्छ । कक्षालाई बाधा पर्न सक्छ र सहभागीहरूले गर्ने अवलोकनको काम प्रभावकारी नहुन सक्छ । त्यसपछि, प्रशिक्षकले निम्नलिखित बाटाहरूमा शिक्षकहरूलाई कक्षा अवलोकनका लागि तयार पार्नुहोस् :

- (क) हरेकलाई एक-एकओटा क्लिपबोर्ड वितरण गर्ने, त्यसमा कक्षा अवलोकनको फाराम र लाईनपेपर च्याप्न लगाउने र सबैलाई एक-एकओटा सीसाकलम दिने,
- (ख) कक्षा अवलोकन फाराम भर्ने तरिकामा प्रष्टपार्ने,
- (ग) सबैभन्दा पहिला हामी विद्यालयको प्रसित परिचय गछौं र कक्षामा जान्छौं भन्ने जानकारी दिने । कक्षा अवलोकनपछि तपाईंहरूको प्रश्नमा प्रसित २० मिनेटको अन्तरक्रिया गछौं भनी बताउने,
- (घ) कुन समूह कुन कक्षामा जाने भन्ने जानकारी गराउने,
- (ङ) कक्षाकोठा संरचनाको नक्सा बनाउन १० मिनेट र कक्षामा पढाइभएको पाठको विस्तृत पाठयोजना तयार पार्न ५० मिनेट समय छुट्याएको जानकारी दिने र
- (च) पाठयोजना उतार्ने तरिकाकाबारेमा बताउने— पाठ, प्रक्रिया, प्रयुक्त सामग्री, र लागेको समय र
- (छ) कक्षा अवलोकनमा ध्यानदिनुपर्ने कुराहरूका बारेमा जानकारी गराउने ।

कक्षा अवलोकनमा ध्यानदिनुपर्ने कुराहरू

- कक्षाभित्र तोकिएको ठाउँमा बस्ने,
- कक्षा सञ्चालन भईरहेको समयमा शिक्षक वा विद्यार्थीलाई कुनै प्रश्न नसोध्ने,
- कक्षाको पढाई र निरन्तरतामा मेरो कुनै व्यवहारले बाधा पुऱ्याएको छ कि भनी विचार गर्ने,
- कक्षामा प्रवेश गर्ने वित्तिकै सबैभन्दा पहिला विस्तृत पाठयोजना उतार्ने वा कक्षाकोठा संरचनाको नक्सा उतार्ने भनी विचार गर्ने,
- शिक्षकले पाठ सुरु गर्न लागेको भए पहिला पाठयोजना उतार्ने काम गर्दा राम्रो हुन्छ,
- कक्षा अवलोकनगर्दा मनमा उब्जेका प्रश्नहरूलाई टिप्ने । पछि प्रशिक्षकको अन्तरक्रियामा यी प्रश्नहरूमा छलफल गर्न सकिन्छ र
- तोकिएको समयमा कक्षा अवलोकनको काम सकी प्रश्नको कोठामा जम्मा हुने ।

यदि प्रशिक्षकले कक्षा अवलोकनमा नलगी सहभागीहरूलाई तालिम-कक्षमा वृत्तचित्र देखाउने हो भने वृत्तचित्र अवलोकन फारामको प्रयोग गर्नुपर्छ । सबै सहभागीहरूलाई एक-एकओटा वृत्तचित्र अवलोकन फाराम वितरण गरी त्यसमा प्रष्ट्याउनु पर्छ । वृत्तचित्रको कुनै अंश प्रस्ट नभएमा सम्बन्धित अंशलाई दोहोर्‍याएर देखाउनु पर्छ ।

३. कक्षाकोठा संरचनामा छलफल : शिक्षकहरूसित कक्षा अवलोकन गर्दा अथवा वृत्तचित्र हेर्दा कस्तो अनुभव भयो भन्ने प्रश्नमा केहि समय छलफल गर्नुहोस् । अब तपाईंहरूले आफ्नो कक्षाकोठालाई कस्तो संरचनामा व्यवस्थित गर्नुहुन्छ भन्ने प्रश्न सोध्नुहोस् । शिक्षकहरूसित पाना नम्बर ३ मा दिएको प्रस्तावित कक्षाकोठा संरचनालाई जोडेर छलफल गर्नुहोस् र ई-पाटी शिक्षणको कक्षाकोठा संरचना निर्धारण गर्न लगाउनुहोस् ।

४. पहिलो कक्षाको पाठयोजनामा छलफल र अभ्यास शिक्षण : शिक्षकहरूलाई कक्षागत समूहमा विभाजन गर्नुहोस् । तालिमबाट गएपछि आफूले लिने (ई-पाटी प्रयोगको चिनारी कक्षाबाहेक) पहिलो कक्षाको पाठयोजनामा तयार हुन लगाउनुहोस् । हरेक समूहलाई पहिलो कक्षाको अभ्यास शिक्षण गर्न लगाउनुहोस् र त्यसपछि पृष्ठपोषण लिन-दिन लगाउनुहोस् ।

५. सरोकारवालाहरूको अभिमुखीकरण : प्रशिक्षकले पाना नम्बर ५ मा उल्लिखित सरोकारवालाहरूको अभिमुखीकरणसम्बन्धि जानकारीहरूको अध्ययन गर्नुहोस् । ती जानकारीहरू सहभागी शिक्षकहरूसित आदान-प्रदान गर्नुहोस् । न्यूजप्रिन्ट पेपरमा तल दिएबमोजिमको अभिमुखीकरणको कार्ययोजनाको ढाँचा तयार पार्नुहोस् र कामका जिम्मेवारीहरूको बाँडफाँड गर्नुहोस् :

विद्यालय	
अभिमुखीकरणको मिति :	
काम	जिम्मेवार व्यक्ति
ई-पाटीबाट कक्षामा गरिने शिक्षणको एउटा नमूना	
विद्यार्थीको सिकाइलाई पुग्ने फाइदाहरूमा सहजिकरण	
विद्यार्थी र ई-पाटीको सुरक्षामा सहजिकरण	
विद्यालयले निर्वाह गर्नुपर्ने भूमिकामा सहजिकरण	

अभिमुखीकरणमा माथिका बाहेक अन्य कुनै विषयवस्तु थप्नुपर्ने भएमा शिक्षकहरूसित छलफल गरी थप्नुहोस् ।

६. **अभिभावक अभिमुखीकरण** : शिक्षकहरूसित छलफल गरी अभिमुखीकरणका विषयवस्तुहरू निर्धारण गर्नुहोस् । छलफलमा पाना नम्बर ६ का जानकारीहरूलाई समावेस गर्नुहोस् र आवश्यक परेमा दिइएको विषयवस्तुमा हेरफेर गर्नुहोस् । न्यूजप्रिन्टपेपरमा अभिमुखीकरण कार्ययोजनाको ढाँचा उतार्नुहोस् र जिम्मेवारीको बाँडफाँड गर्नुहोस् ।

विद्यालय :		
अभिमुखीकरणको मिति :		
काम	जिम्मेवार व्यक्ति	
	कक्षा २	कक्षा ६
विद्यार्थी कस्तो हुन्छ ? (न्यूजप्रिन्टपेपरमा कक्षा २ र ६ का विद्यार्थीको विकास र सिकाइका प्रवृत्तीको सारांश लेख्ने र सहजिकरण गर्ने ।)		
ई-पाटीबाट कक्षामा गरिने शिक्षणको एउटा नमूना		
ई-पाटीको शिक्षणबाट विद्यार्थीको सिकाइलाई पुग्ने मुख्य-मुख्य फाइदाहरूमा सहजिकरण (सहजकर्ताले न्यूजप्रिन्टपेपरमा बुँदाहरू लेखेको हुनुपर्छ)		
ई-पाटीमा अभिभावकलाई उपयोगी हुने विषयवस्तुहरूमा सहजिकरण		
अभिभावकले घरमा दिन सक्ने सहयोगी वातावरण (सहजकर्ताले केहि बुँदाहरू न्यूजप्रिन्टपेपरमा लेखी अभिभावकहरूसित छलफल गरेर आएका बुँदाहरूलाई तालिकामा थप्नुपर्छ)		
घर र विद्यालयमा ई-पाटीको जतन र सुरक्षाका तरिकाहरू (सहजकर्ताले केहि बुँदाहरू न्यूजप्रिन्टपेपरमा लेखी अभिभावकहरूसित छलफल गरेर आएका बुँदाहरूलाई तालिकामा थप्नुपर्छ)		

स्मरणरहोस् कक्षा २ र ६ का अभिभावकहरूलाई छुट्टाछुट्टै कक्षाकोठामा अभिमुखीकरणको कार्य गर्नुपर्ने कुरा छलफलमा आउनु निकै जरुरी छ । साथै, तालिमबाट माथिका हरेक विषयअन्तर्गत समेट्नुपर्ने कुराहरू निर्धारण हुनु आवश्यक छ ।

७. **तालिम-प्रक्रियाअन्तर्गतका खुट्किलाहरू** : यस सत्रका लागि प्रशिक्षकले न्यूजप्रिन्टपेपरमा अगाडीबाटै पाना नम्बर ४ मा दिइएको तालिम-प्रक्रियाअन्तर्गतका खुट्किलाहरू उतारेको हुनुपर्छ । शिक्षकहरूलाई स्लाईड देखाई हरेक खुट्किलाअन्तर्गतका काम कहिले सम्पन्न गर्ने भनी छलफलबाट त्यसको मिति निर्धारण गर्नुपर्छ ।

दोस्रो-खण्ड : कक्षा शिक्षण, अवलोकन र सुधार

तालिमको दोस्रो खण्ड वास्तविक कक्षा शिक्षणसित सम्बन्धित छ । यस खण्डअन्तर्गत शिक्षक, प्रशिक्षक र प्रविधिज्ञसँगै बसी पाठयोजना र शिक्षणमा मिलेर काम गर्छन् । कक्षा अवलोकनका आधारहरू निर्माण गर्छन्, कक्षा सञ्चालन र अवलोकन गर्छन्, त्यसको विश्लेषण गर्छन् र निरन्तर सुधारका रणनीतिहरू तयार पार्छन् । त्यस अर्थमा यस खण्डले काम गर्दै सिक्दै जाने प्रक्रियालाई विश्वास गरेको छ । यस खण्डको तालिम कक्षाशिक्षण र सुधारमा केन्द्रित छ ।

पाँचौँ-दिन: पहिलो कक्षा शिक्षण र अनुभवमा छलफल

क्रम सङ्ख्या	विषयवस्तु र क्रियाकलाप	समय	सामग्री
१.	पाठयोजनाबमोजिमको तयारी, शिक्षण र कक्षा अवलोकनका आधारहरू निर्माण	१ घण्टा	शिक्षक पुस्तिका, पाठयोजना र ई-पाटी
२.	नयाँ शैक्षिक सत्रमा ई-पाटीबाट पहिलो कक्षा सञ्चालन र कक्षा अवलोकन (एउटा पाठ सञ्चालन)	१ घण्टा	कक्षा अवलोकनका आधारहरू
३.	शिक्षणको पहिलो अनुभवमा छलफल	१ घण्टा	अनुभव विश्लेषणको तालिका
४.	गृहकार्य- छैठौँ दिनको दुईओटा पाठको विस्तृत पाठयोजना र तयारी		

१. तयारी, शिक्षण र कक्षा अवलोकनका आधारहरू : सर्वप्रथम शिक्षक र प्रशिक्षक बसेर सम्बन्धित कक्षाको तयारीको पुनरावलोकन गर्नुहोस् किनभने पहिलो कक्षाकोबारेमा चारदिने तालिमको अवधिमा अभ्यास शिक्षण भईसकेको छ । त्यहाँ दिइएका पृष्ठपोषलाई शिक्षणको योजनामा समेट्नुहोस् । त्यसपछि शिक्षक र प्रशिक्षक दुवै मिली अवलोकनका आधारहरू निर्माण गर्नुहोस् । अवलोकनका आधारहरू भन्नाले दुवैको दृष्टिकोणमा 'कक्षाभित्र केके हेर्नुपर्छ ?' भनी तयार पारिएका शिक्षण-सिकाइका न्यूनतम आवश्यकतालाई बुझाउँछ । तल यसका केहि उदाहरणहरू दिइएको छ तर यी आधारहरू सुरुआत मात्रै हुन । कहिलेकाहि यस्ता पूर्वनिर्धारित आधारहरू प्रभावकारी/व्यवहारिक नहुन सक्छन् । त्यसैले, शिक्षक एक अनुसन्धानकर्ता भएर ई-पाटी शिक्षणको कक्षालाई मूल्याङ्कन गर्नु जरुरी छ । नयाँ आधारहरू निर्माण गर्नुपर्छ र दैनिक कक्षा शिक्षणलाई निरन्तर सुधारको क्रममा अगाडी बढाउनुपर्छ ।

कक्षा अवलोकनका आधारहरू

- **कक्षाकोठाको सहज व्यवस्थापन**— विद्यार्थीहरूको बसाइ व्यवहारिक छ र सबै विद्यार्थीहरूले के-कसरी काम गरिरहेका छन् भनी शिक्षकले सुपरिवेक्षण गर्न सक्छन् । उनीहरूलाई सघाउन सक्छन् र आवश्यक परेको समयमा विद्यार्थीहरू शिक्षक भएको ठाउँसम्म सजिलै जान सक्छन् ।
- **निर्धारित पाठयोजना**— पूर्वनिर्धारित पाठयोजनाअनुरूप काम हुन सकेको छ अथवा छैन ? विद्यार्थीहरू बढी उत्तेजित छन् अथवा हतोत्साहित ? के आवश्यक छ र केमा सुधार ल्याउनुपर्ने देखिन्छ ?
- **वास्तविक सिकाइ**— सिकाई वास्तविक भएको छ कि अलमल छ ? सिकाइमा विद्यार्थीहरूको समयको (Time on task) अधिकतम प्रयोग भएको छ कि अन्य समस्याले समय खाइ रहेको छ ? सिकाउन खोजेका कुराहरू सिकाउन सकिएको छ कि छैन ?
- **अन्तरक्रिया**— शिक्षक-विद्यार्थी र विद्यार्थी-विद्यार्थीबीचको अन्तरक्रिया कस्तो छ ?
- **सहभागिता**— विद्यार्थीहरू सिकाइ प्रक्रियामा के-कसरी संलग्न छन् ?
- **शैक्षणिक निर्देशन**— कक्षामा शिक्षकले दिने निर्देशन कतिको प्रभावकारी छ ?

२. पहिलो कक्षा सञ्चालन र कक्षा अवलोकन : यसरी शिक्षक र प्रशिक्षक मिली तयार पारेका आधारहरूमा केन्द्रित भई शिक्षकले कक्षा सञ्चालन गर्ने र प्रशिक्षकले कक्षा अवलोकन गर्ने । कक्षा अवलोकनको कार्यमा तालिममा संलग्न अन्य शिक्षकहरूलाई सहभागी बनाउन सकिन्छ ।

३. शिक्षणको पहिलो अनुभवको विश्लेषण : कक्षा सञ्चालन/अवलोकन पछि पुनः सबैजना बसी कक्षाको अनुभव विश्लेषण गर्नुहोस् । विश्लेषणको काम सजिलो बनाउनका लागि तलको तालिकालाई प्रयोगमा ल्याउन सकिन्छ :

अनुभव विश्लेषणको तालिका

अवलोकनका आधारहरू	सबल पक्ष	शिक्षण गर्दा महसुस गरिएका आवश्यकताहरू	कमजोरपक्ष	सुधारको रणनीति
कक्षाकोठाको सहज व्यवस्थापन				
पाठयोजनाबमोजिमको सिकाइ				
वास्तविक/अर्थपूर्ण सिकाइ				
अन्तरक्रिया				
विद्यार्थीहरूको सहभागिता				
शैक्षणिक निर्देशन				
ई-पाटीको अर्थपूर्ण प्रयोग				
समय व्यवस्थापन				

आफूले पहिला विचार गर्न नसकेको तर कक्षा सञ्चालनको समयमा अनुभव गरिएका/देखिएका आवश्यकताहरू केहि छन् कि छलफल गर्नुहोस् । 'शिक्षण गर्दा महसुस गरिएका आवश्यकता' र 'कमजोर पक्ष'लाई कसरी सबलपक्षमा परिणत गर्न सकिन्छ ? छलफल गरी सुधारका रणनीतिहरू तयार पार्नुहोस् । त्यस्ता सबै रणनीतिहरू अपनाई अर्को दिनको पाठयोजना बनाउने सल्लाह गर्नुहोस् ।

४. गृहकार्य : अनुभव विश्लेषण गरी तयार पारिएका रणनीतिबमोजिम भोलिका लागि दुईओटा पाठको योजना बनाएर आउन भन्नुहोस् । भोलिका लागि आजै कुनै तयारी गर्नुपर्ने भएमा सो गर्न लगाउनुहोस् ।

छैठौँ-दिन : तयारी, शिक्षण, अवलोकन र सुधार

क्रम सङ्ख्या	विषयवस्तु र क्रियाकलाप	समय	सामग्री
१.	तयारी, शिक्षण र कक्षा अवलोकनका आधारहरू	१ घण्टा	शिक्षक पुस्तिका, पाठयोजना र ई-पाटी
२.	शिक्षण र अवलोकन	१ घण्टा ३० मिनेट	कक्षा अवलोकनका आधारहरू
३.	कक्षा अवलोकन र अनुभवको विश्लेषण	१ घण्टा	अनुभव विश्लेषणको तालिका
४.	गृहकार्य- सातौँ दिनको तीनओटा पाठको विस्तृत पाठयोजना र तयारी		

१. तयारी, शिक्षण र कक्षा अवलोकनका आधारहरू : हिजकोजस्तै गरी शिक्षक र प्रशिक्षक मिली पाठयोजना तयारीको पुनरावलोकन र शिक्षण अवलोकनका आधारहरू तयार पार्नुहोस् । पहिलो वास्तविक कक्षा अवलोकनबाट यसका आधारहरूमा परिमार्जनको आवश्यकता पर्न सक्छ ।

२. शिक्षण र अवलोकन : अवलोकनका आधारहरूमा काम गरी सकेपछि शिक्षकलाई कक्षा सञ्चालन गर्न लगाउनुहोस् र प्रशिक्षकले कक्षाको अवलोकन गर्नुहोस् । सकिन्छ भने कक्षा फरक-फरक समयमा राखी कक्षा २ को शिक्षकलाई कक्षा ६ को र कक्षा ६ को शिक्षकलाई कक्षा २ अवलोकनको काममा समावेस गर्न सकिन्छ ।

३. शिक्षणको अनुभवमा छलफल : कक्षा सञ्चालन/अवलोकन पछि पुनः सबैजना बसी अनुभव विश्लेषणको तालिकालाई प्रयोग गर्दै कक्षाको विश्लेषण गर्नुहोस् । भोलिको कक्षाका लागि पाठयोजनाका सुधारका रणनीतिहरू तयार पार्नुहोस् ।

४. गृहकार्य : निर्धारण गरिएका रणनीतिहरूबमोजिम भोलिका लागि तीनओटा पाठको योजना बनाएर आउन भन्नुहोस् । भोलिका लागि आजै कुनै तयारी गर्नुपर्ने भएको सो गर्न लगाउनुहोस् ।

सातौँ-दिन : निरन्तर सुधारका रणनीति र पुनर्ताजगी तालिमका विषयवस्तुहरूको पहिचान

क्रम सङ्ख्या	विषयवस्तु र क्रियाकलाप	समय	सामाग्री
१.	शिक्षकको पाठयोजना र तयारीमा छलफल	१ घण्टा	शिक्षक पुस्तिका, पाठयोजना र ई-पाटी
२.	ई-पाटी प्रयोग गरेर तीनओटा पाठको शिक्षण र अवलोकन	२ घण्टा	शिक्षकको पाठयोजना र सोबमोजिमका सामाग्रीहरू
३.	शिक्षणको अवलोकन र अनुभवमा छलफल	१ घण्टा	अनुभव विश्लेषणको तालिका
४.	पुनर्ताजगी तालिमका विषयवस्तुमा शिक्षकहरूसित छलफल र यसको अनुमानित मितिको निर्धारण	३० मिनेट	पुनर्ताजगी तालिमका पूर्वनिर्धारित विषयवस्तुहरू
५.	कक्षा २ र ६ का विद्यार्थीहरूसित अन्तरक्रिया	३०/३० मिनेट	प्रश्नावली

१. तयारी, शिक्षण, अवलोकनका आधारहरू, कक्षा अवलोकन र अनुभवको विश्लेषण : पाँचौँ र छैठौँ दिनकै प्रक्रियाबाट १, २ र ३ नम्बरका कामहरू गर्नुहोस् ।

४. पुनर्ताजगी तालिमका विषयवस्तुमा छलफल र यसको अनुमानित मितिको निर्धारण : छुट्टिनु अगाडि कक्षा २ र ६ का शिक्षक र प्रअलाई विद्यालयको उपयुक्त स्थानमा जम्मा हुने व्यवस्था मिलाउनुहोस् र निम्न बुँदाहरूमा छलफल गरी विचार सङ्कलन गर्नुहोस् :

- क. तीन दिनसम्मको शिक्षण-अनुभवबाट पुनर्ताजगी तालिममा समावेश गर्नु आवश्यक ठानीएका विषयवस्तुहरू,
- ख. पुनर्ताजगी तालिमको अनुमानित मिति
- ग. पुनर्ताजगी तालिमका पूर्वनिर्धारित विषयवस्तुहरूमा शिक्षकको राय

३. कक्षा २ र ६ का विद्यार्थीहरूसित अन्तरक्रिया : त्यसैगरी कक्षा २ र ६ का विद्यार्थीहरूसित तलको प्रश्नावली प्रयोग गरेर ३०/३० मिनेटको छुट्टाछुट्टै अन्तरक्रिया गर्नुहोस् र आएका सुझावहरू टिप्नुहोस् :

विद्यार्थी अन्तरक्रिया प्रश्नावली

- तिमीहरूलाई ई-पाटीको के-के कुराहरू राम्रो लाग्यो ?
(सबैलाई एकछिन सोच्ने मौका दिनुहोस्, सबैलाई पालैपालो बोल्न दिनुहोस् र आएका प्रतिक्रियाहरू टिप्नुहोस्)
- किन राम्रो लाग्यो ?
- कुनै कुरा गाह्रो/अष्टेरो लागेको छ कि ?
- तिमीहरूले ई-पाटी घर लैजान पायौ भने कहाँ राख्छौ ?
- त्यसको स्याहार/हिफाजत कसरी गर्छौ ?
- घरमा पनि चलाएर पढ्छौ ?
- कति बेर पढ्छौ ?
- हराउन र चोरी हुनबाट कसरी जोगाउँछौ ?
- तिमीहरूले आमा-बुबा अथवा अरुलाई के-के कुरा देखाउँछौ ?
- तिमीहरूले साथीलाई अथवा चलाउन नजान्ने मानिसलाई सिकाउन प्यो भने के-के कुराहरू सिकाउँछौ ?

नोट- यहाँ दिइएका प्रश्नहरूलाई अन्तरवार्ताको तरिकाले नभई विद्यार्थीहरूसित अनौपचारिक र रमाइलो कुराकानी गरेको तरिकाबाट सोध्नुपर्छ । प्रश्नकर्ताले यसमा लेखिएका बाहेक अन्य आवश्यक प्रश्नहरू पनि सोध्न सक्नेछन् ।

वृत्तचित्र अवलोकन फाराम

१. वृत्तचित्रमा आफूलाई सबैभन्दा घतलागेको पक्ष लेख्नुहोस् । किन घत लाग्यो सङ्क्षेपमा खुलाउनुहोस् ।

२. शिक्षण-कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन आफ्नो कक्षाकोठाको संरचनालाई कसरी व्यवस्थित गर्नुहुन्छ ? तल त्यसको चित्र कोर्नुहोस् । चित्रमा कक्षाकोठाभित्र रहने सम्पूर्ण कुराहरू जस्तै ढोका, जवचार्ट, कक्षाकोठाको नियम, कालोपाटी, डेस्क-बेन्च, विद्यार्थीहरूले ल्यापटप राख्ने ठाउँ आदीलाई खुलाउनुपर्नेछ ।

३. वृत्तचित्रमा कक्षा २ को गणितअन्तर्गत स्थानमान शिक्षणको पूरै प्रक्रियालाई ध्यानपूर्वक अवलोकन गर्नुहोस् । शिक्षण प्रक्रियामा शिक्षकले अपनाएका विभिन्न चरणहरूलाई टिप्नुहोस् र हरेक चरणअन्तर्गत प्रयोग भएका शिक्षण-सामग्रीहरू पनि खुलाउनुहोस् ।

तालिममा आवश्यक पर्ने सामग्रीको तालिका

क्रम सङ्ख्या	सामग्री	थान	कैफियत
१	सहभागी शिक्षकहरूलाई भोला (स्क्रीनप्रिन्ट गरेको)	सहभागी संख्या अनुसार	
२	प्लास्टिकको इन्डेक्स फोल्डर	सहभागी संख्या अनुसार	
३	शिक्षक पुस्तिका	सहभागी संख्या अनुसार	यसलाई हामी आफैले तयार पार्नुपर्छ ।
४	कम्प्यूटर र प्रिन्टर	१/१ थान	तालिम अवधिका लागि
५	LCD प्रोजेक्टर	१ थान	तालिम अवधिका लागि
६	फोटोकपी पेपर	१ रीम	
७	ल्यापटप र विद्यार्थीको भोला	सहभागी संख्या अनुसार	
८	बलपेन र मेटाउने भएको सीसाकलम	सहभागी संख्या अनुसार	
९	वृत्तचित्र/कक्षा अवलोकनको फाराम	सहभागी संख्या अनुसार	
१०	लाईन पेपर	५० पाना	
११	पाठ्यक्रमको पुस्तक	सहभागी संख्या अनुसार	पाठ्यक्रम विकास केन्द्रबाट लिन सकिन्छ
१२	सिकाइका शैलीको प्रश्नावली	सहभागी संख्या अनुसार	सहभागी सङ्ख्याअनुसार
१३	क्लिपबोर्ड	८ थान	प्लास्टिकको भए राम्रो,
१४	न्यूजप्रिन्ट पेपर	१०० थान	
१५	लामो रूलर/छोटो रूलर	२/२ थान	
	पमानेन्ट मार्कर	१ प्याकेट	
१६	बोर्ड मार्कर	१ प्याकेट	
१७	साईनपेन	१० प्याकेट	फरक-फरक रङका
१८	कैची	५ थान	
१९	फेविकोलको बट्टा	१ थान	१०० ग्राम
२०	कार्डबोर्ड पेपर	२४ सिट	पहेलो, रातो, आकासे र सेतो गरी हरेक रङको ६/६ सिट
२१	मास्किङ टेप	३ रोल	
२२	प्लास्टिक टेप	१ रोल	ठूलोमा
२३	कार्टन बक्स	१ थान	टुबर्ग वियर आदिको
२४	प्लाटिसिन	२ बट्टा	सबैको एउटै रङ

			हुनुपर्छ
२५	सीसाको गिलास	४ थान	क. दुईओटा (तर दुवै ठ्याक्कै उस्तै हुनुपर्छ) अलि बढी गोलाई भएको होचो (हुस्की खाने आदि) ख. दुईओटा जुस खानेजस्तो कम गोलाई भएका अग्ला गिलासहरू, तर दुवै उस्तै हुनुपर्छ।
२६	सुतीको बाटेको डोरी	एक मिटर	सीसाकलमको जत्रो मोटाइ भएको
२७	क्यारेमबोर्डको गोठी	१ सेट	प्लास्टिकको
२८	Scaffolding CD	१ सेट	
२९	Documentary CD	१ सेट	
३०	तालिमका खुट्किलाहरूको स्लाइड		
३१	प्रस्तावित कक्षाकोठा संरचनाको स्लाइड		

खण्ड- दुई

तालिमको अध्ययन सामग्री

बाल विकास र सिकाइका सिद्धान्तहरू

कक्षाशिक्षणको अन्तिम निर्णायकर्ता शिक्षक हो भन्ने सबैले बुझेको तथ्य हो । पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तक भनेको त कक्षामा के पढाउने भनी शिक्षकलाई उपलब्ध गराइएको एउटा मार्गदर्शन मात्रै हो । विद्यार्थीहरूलाई बुझेर उनीहरूको सिकाइ-प्रक्रियाको योजना बनाउने र त्यसलाई कक्षामा कार्यान्वयन गर्ने व्यक्ति शिक्षक नै हो । साथै, विद्यार्थीहरूलाई सक्षम पाठक/अध्ययताका रूपमा विकास गर्नका लागि के आवश्यक छ, भनी निर्धारण गर्ने र अभिभावकहरूलाई विद्यार्थीको सिकाइमा सहयोग पुग्ने गरी संलग्न गर्ने व्यक्ति पनि शिक्षक नै हो ।

प्रभावकारी शिक्षणमा सबैभन्दा महत्वपूर्ण कुरा भनेको शिक्षकले आफूले पढाउने विद्यार्थीलाई बुझ्नु र जान्नु हो । विद्यालयमा सबै विद्यार्थीहरू उत्तमै देखिए तापनि उनीहरूको रुची र क्षमताहरू फरक फरक हुन्छन् । शिक्षकले विद्यार्थीहरूमा भएका रुची र क्षमताहरूलाई बुझेर सिकाइप्रक्रिया अगाडी बढाउँदा सिकाइ अर्थपूर्ण हुन्छ । विद्यार्थीहरूले कक्षामा गरेका सिकाइहरू आफ्नो वास्तविक संसारसँग कसरी सम्बन्धित छ र यसले के अर्थ बोकेको छ, भनी छुट्याइरहेका हुन्छन् । शिक्षकले उनीहरूको यस प्रवृत्तीलाई बुझेर कक्षामा गरिने सिकाइका क्रियाकलापहरूलाई विद्यार्थीको अनुभवसित गाँस्दै अगाडी बढाउनु पर्छ । तसर्थ, यस खण्डमा शिक्षकले विद्यार्थीहरूलाई कसरी जान्ने/बुझ्ने र उनीहरूको रुची र क्षमतालाई कसरी पहिल्याउने भनी चर्चा गरिने छ ।

सिकाइ के हो ?

एकछिन हामी के विचार गरौं भने विद्यालय शिक्षाले विद्यार्थीलाई दिने भनेको के हो ? यो निकै गहन प्रश्न छ र यसको शास्त्रोत्तर भेट्न गाह्रो होला । यद्यपी, विद्यार्थीहरूले तल उल्लेख गरिएका कुराहरू सिक्ने वातावरण पाउनु पर्छ भन्नेमा हाम्रो सहमति बन्न सक्ला :

- आफू, आफू वरिपरिको समाज र संसारका बारेमा ज्ञान अभिवृद्धि गर्ने,
- आफूमा अध्ययनकर्ताको प्रवृत्ती विकास गर्ने— उत्सुकता, आत्मनिर्भरता, जिम्मेवारी, अग्रसरता, रचनात्मकता, प्रयत्नशील र चुनौतीको सामना गर्न इच्छुक,
- सफल अध्ययनकर्ता बन्न आवश्यकहुने सीपहरूको विकास गर्ने— भाषा र साक्षरता, गणितीय सीप, विज्ञान, सामाजिक सोधखोज र कला अनि प्रविधिका माध्यमबाट आफ्ना विचारहरू अभिव्यक्त गर्ने क्षमता,
- सामाजिक सीपको विकास गर्ने र
- आफ्नो हित र समग्र समाजलाई सहयोग पुग्ने किसिमबाट विकल्पहरूको छनोट गरी काम गर्न सक्ने क्षमताको विकास गर्ने ।

यी पक्षहरू समेटिने गरी सिकाइ निर्माण गर्ने काम चुनौतीपूर्ण छ तर असम्भव भने छैन । यसका लागि शिक्षकले सबैभन्दा पहिला त शिक्षण प्रक्रियामा कक्षा २ र ६ का विद्यार्थीहरू कस्ता हुन्छन् र उनीहरूको रुची र क्षमता कस्तो हुन्छ, भनी थाहा पाउनु निकै महत्वपूर्ण छ । सर्वप्रथम कक्षा २ का विद्यार्थीहरूको विकास पद्धती र त्यसअन्तर्गत कक्षामा शिक्षकले गर्ने व्यवहारका बारेमा चर्चा गरौं ।

कक्षा २ का विद्यार्थीहरू

सर्वप्रथम विद्यार्थी भनेको 'समग्र मानिस' हो भनी बुझ्नु आवश्यक छ । यो भनेको विद्यार्थीको विकासका चारै पक्षहरूलाई बुझ्नु हो जसले कक्षा २ मा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीका रुची र क्षमताहरू थाहा पाउन मद्दत पुग्छ । सामान्यतः कक्षा २ मा छ र सात वर्षका बालबालिकाहरूको बाहुल्यता भएको पाइन्छ । तसर्थ, यहाँ छ र सात वर्षका बालबालिकाहरूको विकास पद्धती र सिकाइ-प्रक्रियामा शिक्षकले सहयोग पुर्याउने तरिकाहरूमा चर्चा गरिएको छ ।

छ वर्षका विद्यार्थीहरू

शारीरिक विकासको पद्धति _____

- क्रम मिलाई पढ्न सक्ने क्षमताको विकास भइसकेको,
- हातका औंलाहरूलाई औजारका रूपमा प्रयोग गर्न सकिने कुरा बुझिसकेका,
- ध्यान पुर्याइ काम गर्न नसक्ने र काम गर्दा हतारिने,
- कक्षाकोठाभित्र हल्ला गर्ने,
- बेन्चबाट पछाडि हुत्तिने,
- दायाँ र बायाँ छुट्याउन सक्ने,
- मुख चलाइरहने, जस्तै, सिसाकलम, औंलाको नङ टोक्ने, कपाल चपाउने,
- छिटै थाक्ने, विभिन्न किसिमले विरामी परिरहने,
- हिँड्न, दौडन र खेल्न मन पराउने ।

सामाजिक विकासको पद्धति _____

- जहिले पनि पहिलो हुन चाहने,
- प्रतिस्पर्धी, उत्साही,
- कहिलेकाहीँ खेल बिगारेर खेल्ने अथवा इमानदारीका साथ नखेल्ने, खेलको नियम आफै बनाउने,
- मिलाएर राम्रोसित गर्न खोज्ने तर निकै परीक्षण गर्ने,
- कुनै किसिमको असफलता स्वीकार्न गाह्रो मान्ने, प्रेरणा/प्रोत्साहन रुचाउने, अरूले घुमाएको, खुवाएको र उपहार दिएको मन पराउने,
- साढे नै रमाइलो गर्न सक्ने, जस्तै, अरूले बनाउँदा आफू दङ्ग पर्ने,
- अरूप्रति आदेशात्मक— अरूलाई जिस्क्याउने र अरूप्रति आलोचनात्मक हुन सक्ने,
- चित्त दुखेमा चाडै नै दुःखी हुने,
- साथीहरू महत्त्वपूर्ण हुन्छन् (सबैभन्दा मिल्ने साथी पनि हुन सक्छ),
- घरभन्दा स्कूल महत्त्वपूर्ण हुन थाल्छ ।

भाषिक विकासको पद्धति _____

- काम गर्न मन पराउने,
- कुनै कुराका बारेमा अरूलाई बताउन रुचाउने र उनीहरूलाई चाहिँ कुनै वस्तु देखाई स्पष्ट पार्दा प्रभावकारी हुने,
- अड्कल/अनुमान गर्नुपर्ने खेल र ठट्टा मन पराउने,
- उद्‌गण्ड र उत्साहित भाषा मन पराउने,
- गुनासो गर्ने ।

बौद्धिक विकासको पद्धति

- प्रश्न गर्न मन पराउने,
- नयाँनयाँ खेल र विचारहरू रुचाउने,
- रङ्गीन सिसाकलम, क्रेयन र रड प्रयोग गर्न मन पराउने,
- आफै पत्ता लगाई गर्नुपर्ने सिकाइ सबभन्दा प्रभावकारी हुने,
- परिणामभन्दा पनि प्रक्रियामा रमाउने,
- आफूले गर्न सक्नेभन्दा ठूलो काम आउने
- नाटकद्वारा सिक्न रुचाउने,
- अरूसित मिलेर काम गर्न मन पराउने,
- प्रतिनिधिमूलक सङ्केत तथा वस्तुहरू बढी महत्त्वपूर्ण मान्ने,
- स्थानगत सम्बन्ध र कार्यमूलक सम्बन्धहरूलाई राम्ररी बुझ्ने,
- वर्तमानलाई सम्बन्धित गर्दा भूतका घटनाहरूलाई पनि बुझ्न थाल्ने
- सीप र प्रविधिप्रति रुचि राख्न थाल्ने ।

छ वर्षका विद्यार्थीहरूको सिकाइ-प्रक्रियामा शिक्षकले थाहा पाउनुपर्ने कुराहरू

हेराइ तथा सूक्ष्म मांशपेशीको क्षमता

- कालोपाटीमा लेखिएका कुरा हेरी कापीमा सार्ने काम गाह्रोहुन्छ । यो काम गराउनै परेमा अलिअलि मात्रै गर्न लगाउने,
- शब्दहरूबीचको दूरी एकनास बनाउन तथा सोभो पारेर लेख्ने काम गाह्रो हुन्छ । लेखाइ एकनासको हुँदैन ।
- निर्देशनअनुसार क्रम मिलाई पढ्न सक्छन् ।

हात खुट्टाको गतिशील क्षमता

- बालबालिकाहरू प्रायः उभिँएरै काम र क्रियाकलाप गर्छन् । केही हदसम्म हल्ला गर्न दिनुपर्छ ।
- गुणस्तरवृद्धिका लागि थोरैथोरै काम दिनुपर्छ वा विस्तारै काम गर्न प्रोत्साहित गर्नुपर्छ ।

बौद्धिक विकास

- अभ्यास-पुस्तिकाबाट गरिने सिकाइभन्दा खेलमार्फत गरिने सिकाइको ढाँचा (पद्धति)ले सिकाइ प्रभावकारी बन्छ । सबै किसिमका खेलहरू लोकप्रिय र उपयोगी हुन्छन्— खेल, कविता, समस्यामूलक कथा (गाउँखाने कथा) र गीतहरूबाट सिकाइ आनन्दमयी र प्रस्ट हुन्छ ।
- कलाप्रस्फुटनका लागि— माटो, रड लगाउने, प्रविधिको प्रयोग, नाच, किताब बनाउने बुन्ने-तुन्ने र गाउने कामहरू पहिलोपटक ध्यानपूर्वक गराउने कोसिस गर्नुपर्छ । कलाका माध्यमलाई समाउने कुनै सही या गतल बाटो छैन तर प्रत्येक बच्चाले आफ्नो प्रयासको कदर भएको अनुभूति गर्न पाउनुपर्छ । अहिले व्यहोरिएको जोखिमले पछिको कलात्मक अभिव्यक्ति दक्षताको विकास गराउँछ ।
- बालबालिकाहरू मैले कति गरें भन्ने कुरामा गर्व गर्छन्, कस्तो देखिन्छ भन्ने कुरामा होइन । तसर्थ उनीहरूले सिक्ने स्तरमै काम पूरा गरे तापनि उनीहरूबाट धेरै मात्रामा उत्पादनको आशा गरिनुपर्छ ।

- काम गराइबाट बालबालिकाहरू खुसी भएको कुरामा ध्यान दिनुपर्छ (विशेष गरी उनीहरूका लागि) यस्ता खुसी, पढाइमा, सरसफाइमा, खाए-नखाएकोमा देखाउनुपर्छ । उनीहरू सामूहिक वा व्यक्तिगत रूपमा जिम्मेवारी लिन तयार हुन्छन् ।
- आफ्नो वातावरणसँग सामाजिक शिक्षाका विषयवस्तुलाई सम्बन्धित गर्नुपर्छ । अतीतलाई (इतिहास) वर्तमानसित सम्बन्धित गरिएमा बालबालिकाहरूले अतीत बुझ्छन् । स्थलगत भ्रमण गर्न मन पराउँछन् र त्यस्ता भ्रमणपछि प्रतिनिधित्व गर्ने क्रियाकलापहरूजस्तै आफ्नो अनुभव सुनाउँदा र प्राप्त अनुभवलाई प्रविधिको माध्यम वा ब्लकमा प्रस्तुत गर्दा प्रभावकारी हुन्छ ।

सामाजिक व्यवहार

- चर्को व्यवहारलाई बुझ्नु जरुरी हुन्छ तर त्यस्ता व्यवहार बढी सहने हुँदैन । आधिकारिक व्यक्ति (ठूला मानिस वा शिक्षक)सितको सम्बन्धलाई परीक्षण गर्न रिस देखाउने, जिस्क्याउने, हैकम चलाउने, गुनासो गर्ने र कुरा लाउनेजस्ता व्यवहारहरू ६ वर्षको बालबालिकाहरूले गर्छन् ।
- अति संवेदनशील हुन्छन्— बालकका लागि ठूलो समस्याबाट छुटकारा पाउन एउटा सानो उत्प्रेरणाको खाँचो पर्छ । कडा आलोचनाले बालबालिकालाई गहिरो चोट पुग्न सक्छ ।
- सिकाइप्रयोजनका लागि खेल खेलाउँदा खेलबाट प्रतिस्पर्धात्मक पक्षलाई भिक्नुपर्छ ।
- सिकाइप्रयोजनका लागि निकै कडा प्रतिस्पर्धा ल्याउने खेलको छनोट गर्नु हुँदैन किनकि ६ वर्षको उमेर निकै प्रतिस्पर्धी उमेर हो । खेल जित्न र पहिलो हुन ६ वर्षका बालबालिकाले आवश्यकताभन्दा बढी नै परिश्रम गर्न सक्छन् ।

सात वर्षका विद्यार्थीहरू

शारीरिक विकासको पद्धति

- अलि टाढाको देख्न गाह्रो हुने,
- डेस्कमा टाउको निहुराएर काम गर्ने,
- सिसाकलमको टुप्पानिर् चिम्टाजस्तो गरी समाउने,
- लेखाइ सफा र स्पष्ट हुने,
- कहिलेकाहीँ तनाउमा रहने,
- सीमित स्थानमा रहन मन पराउने,
- वास्तविक तथा काल्पनिक धेरै कुराले चोट पुर्‍याउने ।

सामाजिक विकासको पद्धति

- अन्तर्मुखी, एकलकाँटे/पन्छिने,
- कहिलेकाहीँ चिडचिडा हुने, उदास हुने, ठुस्स पर्ने र लजाउने,
- अति संवेदनशील,
- “कसैले मलाई मन पराउँदैन” भन्ने भावना राख्ने,
- परिवर्तित (परिवर्तन भइरहने) मनोवेग/मनोभाव,
- सुरक्षा चाहने, संरचना प्रदान गर्नुपर्ने,
- सहयोगका लागि शिक्षकमा निर्भर रहने,
- गल्ती वा आफूलाई हानि हुने काम गर्न नचाहने,
- अरूको मनोवेग/भावनाप्रति संवेदनशील हुने तर कहिलेकाहीँ कुरौटे (कुरा लगाउने) बन्ने,
- सचेत, गम्भीर,
- डेस्क, कोठा सफा राख्ने,
- निरन्तर सफलताको खाँचो पर्ने,
- मन पराउने र मन नपराउने कुरा चरम सीमामा रहने ।

भाषिक विकासको पद्धति

- असल श्रोता,
- स्पष्ट/यथार्थ वक्ता,
- एकएकजनासँग कुरा गर्न (दुईजना भएर) रुचाउने,
- तीव्र गतिमा शब्दभण्डारको विकास/वृद्धि हुने,
- शब्दार्थ जान्न रुचि लिने,
- नोट पठाउन मन पराउने,
- सबै किसिमको भनाइ र अनौठो कुराहरूमा रुची राख्ने ।

बौद्धिक विकासको पद्धति

- पढिसकेको कुरा दोहोर्‍याएर पढ्न रुचाउने,
- गर्नुपर्ने कामहरू पूरा गरेरै छाड्नुपर्ने,
- विस्तारै काम गर्न रुचाउने/मन पराउने,
- एकै काम गर्न रुचाउने/मन पराउने,
- स्वाभाविक रूपले/आफैले वर्गीकरण गर्न सक्ने,

- अरूले पढेर सुनाएको रुचाउने,
- पुनर्विचार गर्ने क्षमता बढ्दै जाने,
- उत्कृष्ट/राम्रोसँग काम गर्न चाहने हुनाले बारम्बार मेट्ने र कोर्ने,
- दोहोर्‍याएर काम गर्न रुचाउने,
- पाटी (बोर्ड)मा खेलिने खेल मन पराउने,
- हातले गर्ने काम (बनाउने, मिलाउने, बुन्ने आदि)मा रमाउने,
- चीज/वस्तुले कसरी काम गर्छ भनी पत्ता लगाउन/खोज गर्न चाहने, चीज/वस्तुलाई छुट्याएर/खोलखाल पारेर हेर्न चाहने ।

सात वर्षका विद्यार्थीहरूको सिकाइ-प्रक्रियामा शिक्षकले थाहा पाउनुपर्ने कुराहरू

हेराइ तथा सूक्ष्म मांशपेशीको क्षमता _____

- स-सानो अक्षर लेख्ने, कोर्ने-रङ्गाउने, अङ्कका कामहरू गर्नेतिर अभिमुख, (सूक्ष्म रूपमा काम गर्नुपर्ने) डेस्कमा आफ्नो टाउको निहुराई एउटा आँखा छोपी वा बन्द गरी काम गर्ने,
- कालोपाटीबाट सार्ने काम नराम्रो वा हानीकारक हुन सक्छ ।
- अक्षरहरू जोडेर लेख्ने तरिका (विशेष गरी अङ्ग्रेजीमा) सिकाउने समय भएको छैन ।
- पाना/कागजको तल्लो भागसम्म लेख्ने, कोर्ने र चित्र बनाउन गाह्रो अर्थात् पूरै ठाउँ भरेर चित्र बनाउने वा लेख्ने काम गाह्रो हुने,
- प्रायः सिसाकलमको टुप्पातिर तीन औलाले समाई काम गर्ने गर्छन् । उनीहरूले हलुका हातले समाउन सक्दैनन् ।

हात खुट्टाको गतिशील क्षमता _____

- शान्त कक्षाकोठाको योजना गर्नुहोस् । नियमित रूपमा शान्त भएर गर्नुपर्ने कामसंगसंगै केहीहदसम्म हलचल गर्न पाउने गरी योजना बनाउने,
- शारीरिक व्यायामभन्दा बोर्डमा खेलिने खेल मन पराउने,
- समूहमा वा ठूलो समूहमा गरिने क्रियाकलापभन्दा चौरमा खेलिने खेलहरू (जस्तै- डोरी नाच्ने, चारकुने र घ्वाइँकासा) निकै प्रिय हुन्छन् ।

बौद्धिक विकास _____

- तालिकामा विशेष ध्यान दिने र त्यही समयमा गर्नुपर्ने काम सिध्याउनुपर्ने हुन्छ । स्थितिपरिवर्तको तयारीका लागि चेतावनीको खाँचो पर्छ किनकि काम थाल्नेबित्तिकै पूरा गर्न (समाप्त गर्न) चाहन्छन् । विशेष गरी समय निर्धारण गरेर दिइने परीक्षाहरू गाह्रो हुने,
- आफै-आफै वा दौतरीसमूहमा काम गर्न रुचाउँछन् । स्मरण गर्नुपर्ने कुराहरू उनीहरूबीच निकै चर्चित हुन्छ । जस्तै- सङ्केत निर्माण गर्ने, समस्या-समाधानको खेल (Puzzle game) र गोप्य राख्नुपर्ने कुराहरू,
- आफ्नो काम उत्कृष्ट होस् भन्ने चाहन्छन् । उत्पादन गर्न र कक्षाकोभिन्न ती उत्पादनहरूको राम्रो गरी प्रदर्शन गर्न उपयुक्त हुन्छ ।
- काम दोहोर्‍याएर गर्न र शिक्षकसित मौखिक रूपमा गृहकार्यको पुनरावलोकन (मूल्याङ्कन) गर्न रमाउँछन् । बारम्बार शिक्षकको सम्पर्कमा आउन रुचाउँछन् ।
- 'खोज' केन्द्रित वा योजनाबद्ध कार्यमा प्रायः सफल, सङ्कलन गर्न र छुट्याउन मन पराउँछन् ।

- प्रायः साथीहरू परिवर्तित हुन्छन्, दौतरीसमूहमा राम्ररी काम गर्ने, शिक्षकले भनेको साथीसित बसेर पनि राम्ररी काम गर्ने,
- समय तालिकाको परिवर्तन हुँदा ठीक नलाग्ने (दुःखि हुने), शिक्षकले सट्टामा राखिने कामको राम्ररी योजना गर्ने,
- कक्षाकोठाको गम्भीरता सहज बनाउन रमाइलो गरेर खेलहरूबाट,
- प्रायः यस परिवर्तनशील उमेरको अवधिमा अभिभावकसितको सञ्चार संवेदनशील हुने,
- परीक्षण, गृहकार्य र विश्रामको सङ्कोचले शारीरिक गुनासो गर्छन् ।

कक्षा ६ का विद्यार्थीहरू

१० वर्षका विद्यार्थीहरू

शारीरिक विकासको पद्धति

- ठूलो मांसपेशी (हात र खुट्टाको)को विकास हुन्छ ।
- खेलकुद गर्ने पर्ने हुन्छ ।
- नौ वर्षको भन्दा अक्षर नराम्रो हुन्छ ।
- खाजा र विश्रामले बढ्दो शरीरलाई फाइदा गर्छ ।

सामाजिक विकासको पद्धति

- जायज कुराहरू (मुद्दाहरू) उठाउने र त्यसको समाधान गर्न सक्ने !
- चाँडै रिसाइ हाल्ने र चाँडै माफ गर्ने,
- सामान्यतया सन्तोष हुने,
- समूहमा राम्रोसँग काम गर्ने,
- आफ्नो परिवार र साथीहरू दुवै रुचाउने,
- खेल र क्लबका क्रियाकलापहरू मन पराउने,
- प्रायःजसो साँचो बोल्ने, सही र गलतजस्ता कुराहरू राम्ररी बुझ्न थाल्ने र सामाजिक मुद्दाहरू समाधान गर्न सक्ने ।

भाषिक विकासको पद्धति

- राम्रो श्रोता भएर कुराहरू सुन्ने र सुनेका कुराहरूलाई सक्रिय रूपमा ग्रहण गर्ने,
- धेरै थरीका किताब पढ्न खोज्ने,
- अभिव्यक्त गर्ने, कुराकानी गर्नुपर्ने र आफ्ना कुराहरू अरूलाई व्याख्या गर्न मन पराउने,
- सहयोगी र प्रतिस्पर्धी,
- मिलनसार र सामान्यतया हासिलो (खुसी) रहने ।

बौद्धिक विकासको पद्धति

- स्मरणमा राख्न सक्ने (कण्ठ गर्न सक्ने),
- अमूर्त कुराहरू बुझ्न सक्ने क्षमताको विकास हुने,
- नियम र तर्क मन पराउने,
- मन परेका कुराहरू जम्मा गर्ने, तिनलाई वर्गीकृत गर्ने र सङ्गठित रूपले राख्न रुचाउने,
- ध्यान दिन सक्ने र लामो समयसम्म पढ्न सक्ने,
- राम्ररी समस्याको समाधान गर्न सक्ने,
- आफ्नो कक्षागत काममा गौरव गर्ने ।

१० वर्षका विद्यार्थीहरूको सिकाइ-प्रक्रियामा शिक्षकले थाहा पाउनुपर्ने कुराहरू

हेराइ तथा सूक्ष्म मांसपेशीको क्षमता

- आफूले गरिरहेको काममा राम्ररी ध्यान दिन सक्छन् । हिज्जे, श्रुतिलेखन र हस्तलेखनलाई एकीकृत गर्न (एकैचोटि गर्न) सक्छन् तर पूरै नमिलेको पनि हुन सक्छ किनभने एकैचोटि यसमा धेरै सीपहरूको आवश्यक पर्छ ।
- लेखेका कुरा हरेर सार्न र लेखिएको कागजमाथिबाट उतार्न (Trace गर्न) मन पराउँछन् किनभने यसले साना मांसपेशीहरूको विकास हुन्छ । मानचित्र बनाउने र 'कार्टुन' बनाउने कामबाट साना मांसपेशीहरूको विकास हुन्छ ।
- कम्पास, प्रोट्र्याक्टर, स्केल, ल्यापटपजस्ता उपकरणहरू राम्ररी चलाउन सक्छन्, तापनि यसका लागि धेरै अभ्यासको आवश्यकता पर्छ ।

हात खुट्टाको गतिशील क्षमता

- यस उमेरमा बालबालिकाहरूलाई ठूला मांसपेशीको विकासका लागि धेरै शारीरिक क्रियाकलापको आवश्यकता पर्छ । शरीरको माथिल्लो भागको शक्ति पूर्ण रूपमा विकसित भएको हुँदैन । खेलका लागि थप समय आवश्यक पर्छ; अन्यथा कक्षाकोठाको काममा ध्यान दिँदैनन् ।
- समूहमा खेल्ने खेलहरू रिले, समूहबाट गरिने प्रयास, कक्षाको भ्रमण, खेलकुद, तथा अन्य व्यवस्थित प्रकृतिका खेलहरू मन पराउँछन् ।

बैद्विक विकास

- विद्यालयको कार्य धेरै मात्रामा गर्न सक्छन् । गृहकार्यप्रति लगनशील हुन्छन् । आफ्नो कामको संरचना, निर्देशन र सङ्गठनमा राम्रो ध्यान दिन्छन् ।
- सक्रिय रूपमा ग्रहण गरेर सिक्न सक्छन् । कण्ठ पार्न लगाउनु शिक्षणको एउटा राम्रो तरिका हुन सक्छ । भूगोल, कीर्तिमानका तथ्यहरू, खेल र टिभी/ल्यापटपका तथ्यहरू, हिज्जे, गणित, कम्प्युटर खेलहरू मन पराउँछन् । एकैसाथ पढ्ने, गीत गाउने, कविता, नाटक लोकप्रिय हुन्छ ।
- वर्गीकरण गर्ने, क्रममा मिलाएर राख्ने, ठ्याक्क मिलाउने यस उमेरका बालबालिकाहरूका सबल पक्षहरू हुन् । वस्तुहरू जम्मा गर्न लगाउनु, गणित र विज्ञानसम्बन्धी क्रियाकलापहरू फलदायक हुन्छन् । ठोस रूपमा सङ्गठित गर्न सक्ने सीप चरमबिन्दुमा पुगेको हुन्छ ।

सामाजिक व्यवहार

- सहयोगात्मक भावना भएको हुनाले सामूहिक रूपमा काम गर्ने, पूरै कक्षा एउटै समूह हुन र मिलेर सिक्न अभिप्रेरित हुन्छन् । झगडा र असमझदारी आफूहरूबीच सुल्झाउने कामको थालनी गर्न सकिन्छ ।
- मित्रता र ठीकबेठीक (न्याय)का कुराहरू आइरहन्छन् । सामाजिक अन्तरक्रियाको अभ्यास गर्न समूह, टीम, खेल, प्रतिस्पर्धाको प्रयोग गर्नुपर्छ ।
- आफ्नो क्षमतासँग प्रायः सन्तुष्ट हुन्छन् र लचकता देखाउँछन् । अरूको कुरा सुन्न र भावना बुझ्न शिक्षकले बालबालिकालाई चुनौती दिन सक्छन् । आफूभन्दा साना बालबालिकालाई

सिकाउन र उनीहरूसँग शिक्षकको भूमिका निभाउन मन पराउँछन् । सामुदायिक सेवाका कार्यहरू गर्न मन पराउँछन् ।

- आफ्नो कामको सङ्गति गरेको मन पराउँछन् । शिक्षकले बालबालिकाहरूको क्रियाकलाप 'देखेको' उनीहरूलाई थाहा दिनुपर्छ ।
- रिस उठ्यो भने रुने र कराउने गर्न सक्छन् तर समस्या छिटै सुल्भन्छ ।

११ वर्षका विद्यार्थीहरू

शारीरिक विकासको पद्धति

- खाना, शारीरिक क्रियाकलाप र कुराकानीका भोगी,
- कुनै केटीहरू हलक्क बढ्ने,
- अस्थिर (सधैं केही न केही गरिरहने),
- रुघाखोकी लाग्ने र कान पाक्नेजस्ता रोगले पिरोलिइरहने,
- धेरै सुत्नुपर्ने,
- हातपात गर्न सक्ने,
- हातखुट्टा राम्रोसँग चलाएर खेल सक्ने ।

सामाजिक विकासको पद्धति

- संवेदनशील र मुडी,
- विचार नगरीकन बोल्ने,
- घरभन्दा बाहीर रमाउने,
- मनमा आएको कुरा गरिहाल्ने, अबुझ, बेसोमती,
- तर्क (बहस) गर्न मन पराउने,
- निर्णय गर्न गाह्रो हुने,
- आफूमै मस्त/व्यस्त रहने,
- एकदमै खुसी हुने, फेरि दिक्क मान्ने,
- समूह बनाउने, कसैलाई समूहमा भाग लिन दिने— कसैलाई नदिने, आफूचाहिँ समूहको सदस्य हुन चाहने ।

भाषिक विकासको पद्धति

- साथीहरूसित धेरै हेलमेल/गफ गर्नुपर्ने,
- विचार नगरीकन बोल्नुपर्ने (आएको कुरा बोलिहाल्ने),
- छुच्चो हुन सक्ने,
- तर्क र वादविवाद गर्नुपर्ने,
- व्यङ्ग्य मन पर्ने,
- ठूला मान्छेले बोलेजस्तै गरी बोल्नुपर्ने ।

बौद्धिक विकासको पद्धति

- नयाा काम गर्न मन पराउने, अनुभवमा चिन्तन (पुनर्विचार) वा पहिले गरेको कामको पुनरावलोकन गर्न रुचाउने,
- अमूर्त कुराहरू बुझ्ने,
- तर्कपूर्ण विश्लेषण गर्ने क्षमताको विकास हुने,
- नियमहरू बनाउने (स्थापित गर्ने) वा त्यसमा सुधार ल्याउने, परिल्पना (के हुन सक्छ भनी) गर्न सक्ने,

- विभिन्न दृष्टिकोणबाट संसारलाई हेर्न सक्ने र तर्क र बहस गर्न रुचाउने ।
- ११ वर्षका विद्यार्थीहरूको सिकाइ-प्रक्रियामा शिक्षकले थाहा पाउनुपर्ने कुराहरू**

हेराइ तथा सूक्ष्म मांशपेशीको क्षमता _____

- धेरै विकसित, आफ्नो सीपप्रति आत्मविश्वास हुने, सूक्ष्म काममा लगनशील हुन सक्ने (जस्तै, कलाका काम, ल्यापटममा टाइप वा कुनै रचनाहरू तयार पार्ने), कलामार्फत किताब पढ्न र गणितमा बढी ध्यान दिन सक्ने (जस्तै, भाषा र गणित सिक्दा कलाको प्रयोग गरिएमा सिकाइ प्रभावकारी हुने),
- टाउको दुख्यो भनी गुनासो गर्न सक्ने, छोटो समयका लागिमात्र पढ्न सक्ने, सङ्गीत सुनेर कुनै कुराप्रति ध्यान दिन सक्ने,
- हातको क्रियाकलाप (जस्तै, सिलाइबुनाइ) मन पराउन सक्ने, यी क्रियाकलापहरूले ध्यान दिन र भावनात्मक चापबाट मुक्ति पाउन सहयोग गर्न सक्ने ।

हात खुट्टाको गतिशील क्षमता _____

- प्रतिस्पर्धा र चुनौती मन पराउँछन् । समूहमा खेल्ने खेलहरू मन पराउँछन् । समूहमा सहभागी भएर खेल्न सक्ने क्षमताको विकास हुन्छ ।
- फाल्ने, समाउने, खुट्टाले हान्नेजस्ता क्रियाकलापमा बढी सक्षम हुँदै जान्छन् । आफ्नो क्षमताले भ्याएसम्म राम्रो गर्छन् ।
- विद्यालयको अवधिभित्र “चुप लागेर बस्ने समय” (Quiet time) लाई पढाइ, सामाजिक अन्तरक्रिया र शारीरिक खेलहरूबाट आराम पाउने समयको रूपमा लिइन्छ ।

बौद्धिक विकास _____

- वैज्ञानिक अध्ययन, गणितीय समस्याको समाधान, आविष्कार र वादविवादले तार्किक विचारका नयाँ क्षमताको विकास गर्छन् । धेरैजसो बालबालिकाहरूलाई आफैले वस्तुहरू चलाएर-खेलाएर (hands-on) अनुभव गर्ने क्रियाकलाप अत्यावश्यक हुन्छ ।
- विद्यार्थीप्रति केन्द्रित भएर ठूलो व्यक्ति (वयस्क)को भूमिकाको कल्पना गर्दा इतिहास, जीवनी, समसामयिक घटनाहरू रुचिपूर्ण हुन्छन् ।
- नियम (चुनौतीपूर्ण नियम)प्रतिको अभिरुचिले पहेली, चेस, क्यारमबोर्ड र जाँच पनि रमाइलो र उत्पादनमूलक हुन्छ ।
- गाढो काम (तर धेरै गाढो होइन)बाट हरेस खाँदैनन्, यो चुनौतीपूर्ण हुन्छ, समयको व्यवस्थापनको सीप र गृहकार्यमा सहयोगको आवश्यकता पर्छ ।
- सहयोगी समूहमा राम्ररी काम गर्न सक्छन् ।
- अनुसन्धान गर्न, पुस्तकसूची बनाउन, अन्तर्वार्ता लिन, पादटिप्पणी (फुटनोट) तयार गर्न र गणितीय सीपजस्ता कामबाट आफूले ठूलो मान्छेले गरेजस्तै काम गरेको भनी मन पराउँछन् ।
- भाषा, सङ्गीत, यन्त्रिक कामप्रति रुचि देखाउन सक्छन् । यी क्षेत्रबारे उनीहरूलाई खोजविन गर्ने र अनुभव लिने मौका र अवसर दिनु महत्त्वपूर्ण हुन्छ ।
- आफूभन्दा ठूला र बच्चाहरूप्रति बौद्धिक रुचि हुन्छ ।

सामाजिक व्यवहार

- नियम, सीमाहरूको हदबन्दी जाँच्ने इच्छा हुन्छ र विद्यार्थीको विकासका लागि यो महत्त्वपूर्ण कोशेदुङ्गा हो तर शिक्षकप्रतिको अनुशासनहीनता होइन । कक्षाकोठामा मिटिङ/छलफल, ठूला विद्यार्थीले साना विद्यार्थीलाई सिकाउने, बालहित समूह गठन गर्ने र आफू नै मध्यस्थकर्ता बनी कक्षाको भैँभगडा सुल्झाउने कुरा अति नै प्रभावकारी हुन्छ ।
- शिक्षकको आचरण, स्वर, ठट्यौलीपन पनि महत्त्वपूर्ण हुन्छ । विद्यार्थीलाई आफूप्रति बढी संवेदनशील हुन दिनु हुँदैन ।
- समूहहरूमा मिलाउन र कुनै समूहमा कुनै विद्यार्थी राख्न/नराख्न, समूहका संरचनाहरू परिवर्तन गर्न आवश्यक पर्न सक्छ ।
- आफू लज्जित हुनबाट बच्न चाहन्छन् । शिक्षकशिक्षिकाले छलफलमा 'जित्न' जरूरी हुँदैन, कुनै कुराबारे मनन गर्न छुट्टै एकान्त ठाउँ उपलब्ध गराउनुपर्छ ।

शिक्षाका सिद्धान्तहरू

माथिको खण्डमा हामीले कक्षा २ र ६ का विद्यार्थीहरू कस्ता हुन्छन् र उनीहरूमा केकस्ता रुची र क्षमता विद्यमान हुन्छन् भन्नेबारेमा चर्चा गर्यौं । यस खण्डमा शिक्षाका सिद्धान्तवादीहरूले शिक्षकलाई कक्षाको सिकाइ-प्रक्रियामा बताउन/सचेत गर्न खोजेका तथ्यहरूमा चर्चा गर्नेछौं । यस्ता विभिन्न सिद्धान्तहरूले शिक्षकलाई 'सिकाइ-प्रक्रिया'लाई विभिन्न आँखाबाट हेर्न र बुझ्न मद्दत पुर्याउछ । शिक्षाको शास्त्र सिद्धान्त पाउन गाह्रो छ तर यस्ता सिद्धान्तहरूले शिक्षकलाई शिक्षण-प्रक्रियाको वृहत्तर तस्वीर बुझ्न सहयोग पुग्छ । आफ्नो परिवेश, सन्दर्भ र विद्यार्थीलाई बुझेर कक्षाको 'सिकाइ-प्रक्रिया' निर्धारण गर्न र कक्षा-सिकाइलाई प्रभावकारी तुल्याउन सघाउ पुग्छ ।

जँ पियाजे (सन् १८९६-१९८०): बालबालिकाहरू प्रौढलेभन्दा फरक किसिमले विचार गर्छन् ।

पियाजेको जन्म सन् १८९६ अगस्ट ९ मा स्विट्जरल्याण्डमा भएको हो । उनले आफ्नो पेसा जीवशास्त्रीका रूपमा सुरु गरे तर पछि उनले genetic epistemology अर्थात ज्ञान विकासको अध्ययनमा रुची लिए । उनलाई बौद्धिक सिद्धान्तवादी भनी बुझ्न सकिन्छ र उनीबाट प्रतिपादित सिद्धान्तलाई cognitive constructivism भनी बुझ्न सकिन्छ । पियाजेबाट 'बालबालिकाको सोच्ने तरिका र विकास'मा प्रतिपादित यस सिद्धान्तले विशेषगरी शिक्षाको क्षेत्रमा निकै हलचल ल्यायो । उनको भनाइमा बालबालिकाहरू प्रौढभन्दा फरक किसिमबाट विचार गर्छन् ।

पियाजेको सिद्धान्तअनुसार बालबालिकाहरूको विचार गर्ने वा सोच्ने क्षमता एकैचोटी विकास भइसकेको हुँदैन । बालबालिकाहरू मनोवैज्ञानिक रूपमा परिपक्व नभएसम्म उनीहरूले निश्चित वा खासखास काम गर्न सक्दैनन् । एउटा निश्चित समय आउँछ त्यतिबेलामात्रै उनीहरूले खासखास कामहरू गर्न सक्छन् । त्यसबेला उनीहरू विकासको नयाँ क्षेत्रमा प्रवेश गर्छन् र उनीहरूमा खासखास किसिमको क्षमताको विकास हुन्छ । बालबालिकाहरू जन्मेको १८ महिना, ७ वर्ष र ११/१२ वर्षलाई पियाजेले यस्तो सङ्क्रमणको समय/चरण मानेका छन् । बालबालिकाहरू जतिसुकै चलाख भएता पनि यी चरणहरूभन्दा अगाडी उनीहरूले 'सिकाइको निश्चित तरिका'लाई बुझ्न सक्दैनन् । तसर्थ, शिक्षकले विद्यार्थीहरूको यस्तो मनोवैज्ञानिक विकासको चरणलाई ध्यानमा राखेर शिक्षणका प्रक्रियाहरू सञ्चालन गर्नुपर्छ । पियाजेले मानिसको यस प्रकारको बौद्धिक विकासको चरणलाई चार भागमा छुट्याएका छन् ।

चरण	विशेषताहरू
सेन्सरीमोटर (Sensorimotor) (जन्मदेखि २ वर्ष)	<ul style="list-style-type: none"> पूर्ण रूपमा संसारको केन्द्रबिन्दु म नै हुँ भन्ने, सक्रिय रूपमा वरिपरिको वातावरणमा खोजीनिती गर्ने/विचारहरूलाई परिमार्जन गर्ने, वस्तुहरूको स्थायित्वको (Object Permanence) क्रमिक विकास हुने ।
प्री-अपरेसनल (Pre-operational) (२-७ वर्ष)	<ul style="list-style-type: none"> विचार अनुभवसित सम्बन्धित हुन्छ (Thinking is experience-bound) संरक्षण गर्न नसकिने (Non-Conservation) विचारहरू अप्रत्यावर्ती हुन्छन् (Irreversibility of Thinking)

कन्क्रिट अपरेसनल (Concrete Operational) (७-११ वर्ष)	<ul style="list-style-type: none"> • सोचाइप्रक्रिया प्रत्यक्ष रूपमा वस्तुहरूसित सम्बन्धित हुन्छ, अमूर्त विचारहरूसित होइन । (Thinking is related directly to objects, not to abstract ideas) • सोचाइप्रक्रिया सरल र चरणबद्ध हुन्छ । (Thinking is linear, "Step by step.") • विचारहरूलाई मस्तिष्कमा राख्न र पुनः फर्केर हेर्न सक्ने हुन्छन् । (Able to conserve and begin reverse thinking)
फर्मल अपरेसनल (Formal Operational) (११ वर्ष र सोभन्दा माथि)	<ul style="list-style-type: none"> • सोचाइ परिकल्पना/अनुमानमा आधारित हुन सक्छ; प्रत्यक्ष अनुभवको आवश्यकता पर्दैन । (Thinking can be based on hypotheses/propositions; does not require direct experience) • सोच्ने व्यक्तिले विभिन्न दृष्टिकोणबाट हेर्न सक्छ । (Thinkers can consider various points of view) • सोच्ने व्यक्तिले अमूर्त सङ्केतहरूलाई बुझ्न सक्छ । (Thinkers can understand symbolic abstractions)

चारै चरणहरूमा हुने प्रमुख विशेषताहरू माथि उल्लेख गरिएको छ तर पनि शिक्षकले प्रि-अपरेसनल र कन्क्रिट अपरेसनलको चरणलाई विस्तृतमा बुझ्नु आवश्यक भएकाले तीनका बारेमा तल चर्चा गरिएको छ ।

प्रि-अपरेसनलको चरण

पियाजेले प्रि-अपरेसनलको चरणलाई बालबालिकाको दुई वर्षको उमेरबाट सुरु भई सात वर्षसम्म जान सक्ने बताएका छन् । यस चरणभित्र बालबालिकाहरूमा मनमनै कुनै चिजलाई बुझ्न र अनुमान गर्न सक्ने क्षमताको विकास भएको हुन्छ । शिक्षणमा 'सङ्केत' (symbol) प्रयोगको यो प्रारम्भिक खुट्किलो हो । यहाँ सङ्केत भनेको कुनै चिजको प्रतिनिधित्व हो, जस्तै— चित्र (कुकुरको), लेखेको शब्द (कुकुर), बोलेको शब्द (कुकुर) यी सबैले वास्तविक 'कुकुर'को प्रतिनिधित्व गरेका हुन्छन् ।

भाषाको प्रयोग नै वास्तवमा सङ्केत-प्रयोगको एउटा दह्रो नमूना हो तर सङ्केत-प्रयोगको अर्को राम्रो उदाहरण भनेको बालबालिकाहरूले खेल्ने रचनात्मक खेल हो । यस्तो खेलमा ईटा उनीहरूका लागि गाडी, डब्बा टेबुल, कागतका टुक्रा थाल आदि हुन्छन् । **हामी प्रौढहरूले जुन किसिमले सङ्केतको प्रयोगबाट बुझाइ निर्माण गरिरहेका हुन्छौं, बालबालिकाहरूले वास्तविक वस्तु नदेखाइकन अथवा वस्तुको प्रयोग विना त्यो बुझाइ निर्माण गर्न नसक्ने हुन्छन्!**

यस चरणमा बालबालिकाहरू आत्मकेन्द्रित हुन्छन् । यो भनेको उनीहरूले कुनै पनि कुरालाई आफ्नो किसिमबाट बुझ्ने र अर्थ्याउने गर्छन्, जस्तै— शिक्षकलाई आफूले बनाएको चित्र देखाउँदा आफूलेमात्रै देख्ने गरी देखाउँछन् (उचाईमा) र यो चित्र शिक्षकले पनि देखि राखेको छ भन्ने

ठान्छन् । चौरमा घाँस बढ्नु भनेको यस चरणका बालबालिकाहरूका लागि 'लड्यो भने चोट नलागोस' भनी घाँस बढेको हो । त्यसैगरी ससाना केटाकेटीहरू एकपटकमा कुनै एउटा समस्या वा कुराकानीको एउटा पक्षमा मात्र केन्द्रित हुन्छन् । उदाहरणका लागि यदि तपाईंले 'म तिम्रो बुबाको श्रीमती हो' भन्नु भयो भने उनीहरूले नबुझ्न सक्छन् । उनीहरूले 'म नेपालमा होइन भक्तपुरमा बस्छु' भन्न सक्छन् । यदि तपाईंले पहिला पाँचओटा कालो गुच्चा र त्यसपछि तीनओटा सेतो गुच्चाहरू थपेर, 'अब धेरै गुच्चाहरू भयो कि कालो गुच्चाहरू धेरै भयो' भनी सोध्दा, 'कालो गुच्चाहरू धेरै भयो' भन्छन् ।

प्रि-अपरेसनल चरणका बालबालिकाहरू आत्मकेन्द्रित हुनुको एउटा प्रचलित उदाहरण भनेको उनीहरूले तरल पदार्थको मात्रालाई पहिचान गर्न नसक्नु हो । यदि मैले तीन वर्षको बच्चालाई अगाडी राखेर कम गोलाई भएको अग्लो गिलासमा सर्वत भरे अनि आफूले चाहिँ बढी गोलाई भएको होचो गिलासमा सर्वत राखे भने त्यो बच्चाको ध्यान अग्लो गिलासको सर्वतमा जान्छ । त्यो बच्चाले अग्लो गिलासमा बढी सर्वत छ भन्ने ठान्छ जबकी बढी गोलाई भएको होचो गिलासमा धेरै सर्वत हुन्छ ।

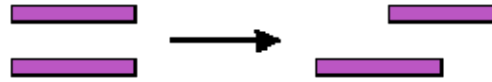
कन्क्रिट अपरेसनलको चरण

पियाजेका अनुसार बालबालिकाहरू लगभग सातदेखि एघार वर्षसम्म यस चरणमा हुन्छन् । यहाँ 'अपरेसन' शब्दले समस्या-समाधानका लागि हामीले प्रयोग गर्ने तार्किक क्रिया वा सिद्धान्तलाई बुझाउँछ । **यस चरणका बालबालिकाले सङ्केतलाई प्रतिनिधित्वका रूपमा मात्रै प्रयोग गर्ने होइन कि त्यसलाई तार्किक रूपमा चलाउन सक्छन् । तथापी, उनीहरूले यस्तो काम वास्तविक परिस्थितीमा (concrete situations) मात्रै गर्न सक्छन् । यो भनेको कक्षामा वास्तविक परिस्थिती निर्माण गरेर (ठोस वस्तुहरूको प्रयोगबाट) नै सिकाइ अगाडी पढाउँदा प्रभावकारी हुन्छ भनिएको हो ।**

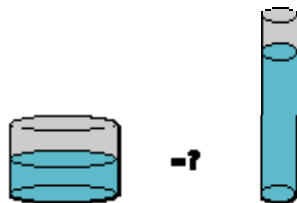
बालबालिकाहरू ६ अथवा ७ वर्षको उमेरमा पुगेपछि अधिकांशमा सङ्ख्या, लम्बाई र तरलपदार्थको परिमाणलाई मस्तिष्कमा राख्न (बुझ्न) सक्ने क्षमता (conservation) को विकास हुन्छ । मस्तिष्कमा राख्न सक्ने क्षमता (conservation) भन्नाले परिमाणको स्वरूप परिवर्तन भएता पनि त्यसको मात्रा उत्तीनै हुन्छ भन्ने विचारलाई बुझाउँछ । यदि तपाईंले प्रि-अपरेसनलको चरणमा भएको बच्चालाई चार/चारओटा गुच्चा दुई लहरमा राख्ने अनि एउटा लहरको गुच्चालाई अलि फरक-फरक दूरीमा राखी देखाउनु भयो भने उसको ध्यान फरक दूरीको लहरमा केन्द्रित हुन्छ र उसले फरक दूरीको लहरमा धेरै गुच्चाहरू छन् भन्ने ठान्छ ।

तपाईंले दुई इन्चका दुईओटा लट्टीलाई बराबर पर्ने गरी तलमाथि राख्नुहोस् र त्यसपछि कुनै एउटा लट्टीलाई दाँया सार्नुहोस् । प्रि-अपरेसनलको चरणमा भएको बच्चाको सारेको लट्टी अब पहिलाभन्दा लामो भयो भन्ने ठान्छ ।

कन्क्रिट अपरेसनलको चरणमा भएका बालबालिकाहरूले भने गुच्चाहरूलाई फरक-फरक दूरीमा राखेता पनि गुच्चा चारओटा नै छ र ठाउँ सारे पनि लट्टीको लम्बाइ बढ्दैन भन्ने बुझ्छन् । त्यसैगरी, गिलासको उचाइले सर्वतको परिमाणमा परिवर्तन ल्याउदैन भन्ने बुझ्नेका हुन्छन् ।

यस चरणमा बालबालिकाहरूले वस्तुहरूको बर्गीकरण गर्न र क्रमबद्धता मिलाएर राख्न सक्छन् । बर्गीकरणले, 'अब धेरै गुच्चाहरू भयो कि कालो गुच्चाहरू धेरै भयो ?' भन्ने प्रश्नको बुझाइलाई जनाउँछ । उनीहरूले गुच्चाको समूहभित्र कालो र सेतो दुबैखाले गुच्चाहरू पछि नभन्ने बुझ्न सक्छन् । क्रमबद्धता भन्नाले वस्तुहरूलाई तीनको क्रममा मिलाएर राख्ने कामलाई जनाउँछ । ससाना बालबालिकाहरूले वस्तुलाई एकछिनलाई मानौं त्यसको नापअनुसारको क्रममा मिलाएर राख्न सक्छन् तर पनि कुनैकुनै बेला त्यो क्रम नमिलेको हुन सक्छ । अङ्कगणित भनेको नै बर्गीकरण र क्रमबद्धताको अभ्यास हो भन्दा फरक नपर्ला । त्यसैले यस चरणमा प्रवेश गरेका बालबालिकाहरूलाई औपचारिक शिक्षा लिने समय भएको मानिन्छ ।

पियाजेको यस सिद्धान्तलाई निकै पुरानो मानिँएता पनि बालबालिकाहरूलाई बुझेर गर्नुपर्ने सिकाइमा आजसम्म पनि उनको योगदान अर्थपूर्ण रहेको छ । पियाजेको अध्ययनको परिणाम सन् १९२० को दशकमा प्रथमपटक प्रकाशन हुँदा पाठकहरू आश्चर्य चकित भएका थिए । एक अमेरिकन मनोवैज्ञानिकलाई उनको कुरा पत्थार लागेन । उनले आफ्नी छोरीमा पियाजेका प्रयोगहरू गरेर हेर्दा पियाजेका सिद्धान्तहरू प्रमाणित भयो । आज पियाजेको अध्ययनको परिणाम प्रकाशित भएको ८ दशकभन्दा बढी समयपछि उनका सिद्धान्तहरू फेरिफेरि प्रमाणित भएका छन् । फलस्वरूप केटाकेटीलाई बुझ्न र तिनीहरूप्रति गरिने हाम्रो व्यवहारमा यस सिद्धान्तले ठूलो प्रभाव पारेको छ ।

लेभ स्मेनोभिच भाइगोत्स्की (सन् १८९६-१९३४): सामाजिक अन्तरक्रिया र विकासको सम्भावित घेरा

भाइगोत्स्कीको जन्म सन् १८९६ मा बेलारुसमा भएको हो र उनले आफ्नो अध्ययन मस्को विश्वविद्यालयबाट गरे । उनलाई एक रसियन सामाजिक-सांस्कृतिक सिद्धान्तवादीका रूपमा चिनिन्छ । उनको मृत्यु क्षयरोगका कारणबाट अल्पायुमै सन् १९३४ मा भयो । उनले ३८ वर्षको उमेरमै संसारलाई छाडेर गएता पनि उनले गरेका कामहरूको अहिलेसम्म पनि खोजि भई रहेको छ ।

भाइगोत्स्कीको सिद्धान्तमा तीन प्रमुख धारणाहरू रहेका छन् र ती धारणाहरूले सोभै कक्षा-शिक्षणमा प्रभाव पारेका छन् । ती धारणाहरूलाई Zone of Proximal Development (ZPD) अर्थात 'विकासको सम्भावित घेरा', Scaffolding अर्थात 'टेवा' र Sociocultural Nature of Learning अर्थात 'सामाजिक-सांस्कृतिक प्रकृतिको सिकाइ' भनी बुझिन्छ । तीनका बारेमा तल क्रमशः चर्चा गरिएको छ :

१) विकासको सम्भावित घेरा : भाइगोत्स्कीले विकासको सम्भावित घेरालाई 'स्वतन्त्ररूपले समस्या-समाधान गर्न सक्ने विकासको वास्तविक स्तर र प्रौढ अथवा जान्ने साथीको सहयोग पाएपछि समस्यालाई समाधान गर्न सक्ने सम्भावित विकासको स्तर'बीचको दूरी भनेका छन् । यस धारणाले बताउन खोजेको कुरा के हो भने बालबालिकाले अहिले जुनकाम आफै गर्न सक्दैनन् अथवा आफैले राम्रोसित गर्न सक्दैनन् त्यतिखेर उनीहरूले त्यो निश्चित काम गर्न आफूभन्दा ठूला मानिस अथवा त्योकाम गर्न जान्ने साथीको सहयोग पाएमा उनीहरू त्यो काम आफै गर्न सक्ने हुन्छन् । आफूभन्दा ठूला मानिस अथवा त्योकाम गर्न जानेको साथीबाट पाउने सहयोगलाई भाइगोत्स्कीले 'टेवा' भनेका छन् । बालबालिकाहरूले निश्चित कामका लागि एकपटक 'टेवा' पाएमा त्यो काम पछि आफै गर्न सक्ने भएपछि उनीहरूलाई 'टेवा' चाहिँदैन । त्यसैले टेवाको अस्तित्व अस्थायी हुन्छ ।

यस सिद्धान्तअनुसार बालबालिकाहरूले सिकाइअन्तर्गत गर्ने काम उनीहरूको 'विकासको सम्भावित घेरा' भित्र हुने गर्छ । यो भनेको सिकाइको त्यस्तो घेरा हो जसअन्तर्गत बालबालिका वा किशोरकिशोरीलाई आफैले कुनै समस्याको समाधान निकाल्न गाह्रो परेको हुन्छ, तर उनीहरूले आफूभन्दा जान्ने मानिसको (साथी वा प्रौढ) सहयोग पाएभने त्यस समस्याको समाधान निकाल्न सक्छन् । तसर्थ, विकासको सम्भावित घेरा भन्नाले बालबालिकाले आफ्नो सोच्ने शक्ति वा सीपमा प्रगति गर्न सक्ने सम्भावित महत्त्वपूर्ण क्षेत्रलाई जनाउँछ । यस घेराअन्तर्गत बालबालिका वा किशोरकिशोरीहरू कुनै नयाँ विचार वा धारणा सिक्न सक्षम हुन्छन् तर त्यसका लागि उनीहरूलाई अरूको सहयोग चाहिँन्छ ।

२) टेवा : यो एउटा यस्तो प्रक्रिया हो जसअन्तर्गत बालबालिकाहरूले केहि सिकिरहेको समयमा उनीहरूलाई विशेष सहयोग दिइन्छ । उनीहरूले त्यो सिकाइलाई स्वतन्त्ररूपमा आफै गर्न सक्ने वा आफ्नो सिकाइका लागि आफै जिम्मेवार हुन थाल्ने भए पछि यस प्रकारको सहयोगलाई कम गर्दै लगिन्छ । यस्तो सहयोगको स्वरूप भनेको साथीसाथीहरूबीच सहयोगात्मक सिकाइ, प्रौढको मार्गदर्शनमा हुने सिकाइ, प्रस्ट संरचना दिएर व्यवस्थित गरिएको सिकाइको वातावरण आदी हुन ।

३) सामाजिक-सांस्कृतिक प्रकृतिको सिकाइ : भाइगोत्स्कीले एउटा व्यक्तिले कसरी सिक्छ र सोच्छ भन्ने कुरामा उसको सांस्कृतिको महत्वपूर्ण भूमिका/प्रभाव रहेको हुन्छ भन्ने तथ्यलाई जोड दिएका छन् । विद्यार्थीको बुझाइ सांस्कृतिक सन्दर्भसित गाँसिएको हुन्छ । यस अर्थमा शिक्षकले सांस्कृतिकलाई विद्यार्थीको सिकाइको माध्यम बनाउनु पर्छ । यो भनेको शब्द, परिपाटी, चिन्ह, सङ्केत आदीलाई विद्यार्थीले प्राप्त गर्ने ज्ञान/सिकाइको औजार/माध्यमका रूपमा प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

शिक्षणमा भाइगोत्स्कीको सिद्धान्तको प्रयोग

- शिक्षण योजनाले विद्यार्थीले अहिले के-कति गर्न सक्छ र उसलाई अलिकति सहयोग दियो भने उ के-कति गर्न सक्षम हुन्छ भन्ने पक्षलाई ध्यानमा राखेको हुनुपर्छ ।
- कक्षामा गरिने शिक्षण क्रियाकलाप विद्यार्थीको विकासक्रम अनुरूपको हुनुपर्छ र यसले विद्यार्थीलाई माथिल्लो सम्भावित घेरामा पुर्‍याउन सहयोग गर्ने हुनुपर्छ ।
- विद्यार्थीहरूलाई सहयोगात्मक सिकाइ प्रक्रियामा संलग्न गराउनुपर्छ । यसबाट उनीहरूलाई सामाजिक सहयोग प्राप्त हुन्छ ।
- विद्यार्थीहरूलाई मिश्रित समूहमा राखेर (जान्ने, मध्यम र अलि कमजोर खालका विद्यार्थीहरू) काम गर्ने मौका दिनुपर्छ वा समस्या समाधान गर्न लगाउनु पर्छ ।
- शिक्षकले कक्षामा टेवाका विभिन्न तरिकाहरू अपनाउनु पर्छ, जस्तै— शिक्षकको निर्देशन र सहयोग, निर्देशित अभ्यास, पढाइका रणनीतिहरू आदी ।
- सिकाइको अर्थ र धारणामा हरेक विद्यार्थीले भिन्न पारिवारिक र सांस्कृतिक ज्ञान र बुझाइ लिएर आएको हुन्छ । विद्यार्थीको शैक्षिक र सामाजिक सफलताका लागि विद्यालयभित्रको सिकाइ र विद्यार्थीले कक्षामा ल्याएको सांस्कृतिक ज्ञानको आधारलाई सम्बन्धित गर्नुपर्छ ।

पियाजे र भाइगोत्स्कीलाई दाँजेर हेर्दा

भाइगोत्स्कीको चेतनाको विकाससम्बन्धी सिद्धान्त पियाजेको भन्दा केही भिन्न छ । पियाजेले चेतनाको विकासका लागि परिपक्व व्यक्तिले सोझै सिकाउने कुरालाई महत्वपूर्ण मानेका छैनन् । उनले बालबालिकाले संसार बुझ्नका लागि उनीहरूकै सक्रिय स्वतःस्फूर्त काममा जोड दिएका छन् । भाइगोत्स्कीले ज्ञानआर्जनका लागि सक्रिय सिकाइलाई स्वीकार गरेका छन् । जे होस्, उनले चेतनाको विकासलाई सामाजद्वारा मध्यस्तता गरिएको प्रक्रियाका रूपमा बालबालिकाले नयाँ काम गर्न खोज्दाखेरि परिपक्व व्यक्ति वा बढी दक्ष समकक्षीले दिने समर्थनमा निर्भर हुने कुराका रूपमा हेरेका छन् । भाइगोत्स्कीले सबै बालबालिकाको अवस्था पार गर्ने क्रम एउटै हुन्छ भनेर मानेका छैनन् । त्यसका सट्टामा बालबालिकाले भाषा प्राप्त गर्नासाथ, उनीहरूको अरूसँग वार्ता गर्न सक्ने गरी वृद्धि भएको क्षमताले विचार तथा व्यवहारमा अनवरत र क्रमिक परिवर्तनतर्फ उन्मुख गराउँछ, जुन एउटा संस्कृतिबाट अर्को संस्कृतिमा फरक हुन्छ ।

भाइगोत्स्की भन्छन्, बालकमा नयाँ क्षमताको विकास प्रथमतः परिपक्व व्यक्ति वा बढी दक्ष समकक्षीसँग संयुक्त रूपमा काम गर्दाखेरि हुन्छ र त्यसपछि त्यो सीप आत्मसात भएर बालकको आफ्नै मनोवैज्ञानिक संसार बन्छ । त्यस क्षेत्र जसमा क्षमताको स्थानान्तर हुन्छ, त्यसैलाई निकटम विकासको क्षेत्र (Zone of Proximal Development or ZPD) भनिन्छ । यस अवधारणाले बालविकासमा प्रशिक्षण तथा औपचारिक शिक्षाको भूमिकालाई महत्वपूर्ण योगदान गरेको छ ।

भाइगोत्सीका अनुसार, शिक्षाको उद्देश्य बालबालिकालाई उनीहरूको निकटतम विकासका क्षेत्रमा तथा उनीहरूका लागि चुनौतीपूर्ण तर परिपक्व व्यक्तिको संवेदनशील मार्गनिर्देशनद्वारा पूरा गर्न सकिने क्रियाकलापहरू सम्बन्धी अनुभव प्रदान गर्नु हो । अतः बालबालिकालाई विकासको सक्रिय नेतृत्व गरेर उनीहरूको सिकाइमा हदैसम्म वृद्धि भएको कुरा सुनिश्चित पार्नका लागि परिपक्व व्यक्तिहरूको ठूलो जिम्मेवारी हुन्छ । **शिक्षकको भूमिका, बालबालिकालाई जेका लागि उनीहरू तयार भइसकेका छन् त्यसबारेमा प्रशिक्षण दिनु वा ती कार्यहरू जसका लागि उनीहरूले पहिले नै आवश्यक मानसिक कारवाही गरिसकेका छन्, तिनीहरूका बारेमा प्रशिक्षण दिनुभन्दा निकटतम विकासका क्षेत्र वा उनीहरू एकलैले काम गर्ने तहभन्दा केही माथि कार्यहरूलाई गर्न लगाउनु हो ।** यसरी परिपक्व व्यक्तिहरूले बालबालिकाको ज्ञान प्राप्त गर्ने प्रक्रियालाई उत्थान गर्न सक्छन् ।

साभा शिक्षा ई-पाटी
शिक्षक तालिम-कार्यक्रम
कक्षा अवलोकन फाराम

मिति :

सहभागी शिक्षकको नाम :

अवलोकन गरेको कक्षा :

कक्षाको विद्यार्थी संख्या :

केटा

केटी

जम्मा

विद्यालयको नाम :

ठेगाना :

प्रधानाध्यापकको नाम :

१. तलको कोठाभित्र कक्षाकोठाको संरचना/नक्सा उतार्नुहोस् । संरचनाभित्र कक्षामा देखिने सम्पूर्ण कुराहरू उल्लेख गर्नुपर्छ ।

२. तपाईं अवलोकनका लागि बसेको कक्षामा कुन पाठ पढाई भइ राखेको छ ? त्यसको पाठयोजना विस्तृतमा उतार्नुहोस् । यस कामकालागि अतिरिक्त पानाको प्रयोग गर्नुहोस् ।